

PETÉNYI S. JÁNOS
HÁTRAHAGYOTT MUNKÁI.

KIADTA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

A MATH. S TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁG VEZETÉSE MELLETT

SZERKESZTÉ
KUBINYI FERENCZ.

I. FÜZET.

Képekkel 4 táblán.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND,
M. AKAD. KÖNYVTÁRSNÁI.

1884.

Zool.

412 L

Petényi

Nyomt. Rohn, Pesten 1857.

Petyi Salamon Fános

I.
PETÉNYI SALAMON JÁNOS
ÉLETRAJZA.
KUBÍNYI FERENCZTŐL.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

PETÉNYI SALAMON JÁNOS

ÉLETRAJZA.

Petényi Salamon János 1826-ik évtől — 1834-ik évig a Pest megyei czinkotai ágostai egyház lelkipásztora;—1834-ik év óta a magyar nemzeti muzeumnál a természettudományi osztály eleinte segéd-, 1851-ik év óta rendes öre, a magyar Akadémia, természettudományi, földtani egyletek, valamint a bécsi cs. kir. állat-, növénytani, az erdélyi, szász-altenburgi, görliczi, mainczi természettudományi és a németországi madártani társulatok levelező tagja; a jelesb és legnevezetesebb ornithologok közé számítandó. Született 1799-ik évi július hó 30-án Nógrád megyében, Abelova nevű helységben. Atyja Petényi Gábor, abelovai ágostai lelkész, Nógrád és Hont megyékben közbirtokos, egykoron a lelkészek között leghíresebb orientalista és exegeta volt.

Petényi Salamon oly tekintélyes családból származik és oly kitünő családokkal állott összeköttetésben, melyeknek tagjai közül számosan mint szakemberek, jeles lelkészek, orvosok és gazdák tűntek fel; következőleg mint lelkes előmozdítói a közjónak és hasznos polgári hazánknak.

Mi nevelését és iskolai műveltetését illeti: az első nevelést az atyai háznál kapta; már kis korában nagy vonzódást és gyöngéd szeretetet nyilvánított az állatok iránt; kedvelője, játszótársa és ápoló jótevője volt, kivált a házi állatoknak; a háznak minden szegletei tömve voltak madarakkal, nyulakkal, ezekkel foglalkozott a nélkül, hogy az utczai gyermekek és egyéb játékokra gondolt volna.

Edes atyja becsülte ezen ártatlan és szívnevelő szenvedélyt, megjutalmazván a pásztorokat, kik számára madarakat hoztak.

Az atyai háztól a losonczy ágostai iskolába vitetett.

1808-ik évben egy általa nevelt nyúl társaságában, mint egyik kedves házi barátjával, a besztercebányai ágost. iskolába útazott; ezen kedves állattal, mely hús étkekkel is élt, szeretete és tisztelete jeléül, akkori tanítóját Koch Frigyes urat megajándékozta.

Mínthogy akkoron Besztercebányán a tanulók madártojás gyűjtéssel foglalkoztak: Petényi is nagy szorgalommal madártojtást gyűjtött.

1814-ik évben ezen nemes szenvedélyt Besztercebányáról a selmeczi iskolába vitte át, és azon évi tavasz elejétől fogva június végéig kirándulásokat tett, és e végre a tanulók között egy társaságot alakított, melynek tagjai őt a gyűjtésben elősegítették.

Madártojás-gyűjteménye annyira növekedett, hogy az akkori magyarországi hasonló gyűjteményekkel vetélkedett; a vidéken kevés madár találkozott, melyet provinciális névénél, énekénél és hangjánál fogva ne ismert volna; hogy e részben tökéletes czélt érhessen, a selmeczi, besztercebányai, körmöczi és úrvölgyi madarászokat, milyenek a nevezett helyeken a bányászok között sokak találkoznak, meglátogatta. — Ügykezett őket megnyerni és a madarokról mentől több tudomást szerezni; ő nem fogott, de nem is tartott éneklő madarakat; a szánakozás, melyet szíve zárva tartásukon és a gyakran természetellenes bánásmód iránt érzett, mindenkor fölülmulta birásuk iránti legforróbb kíváнатit. Olykor fiatal madarakat nevelt, és azokat tökéletes kort érve, midőn a szabadság és természet iránt több bizalmat és vágyat tanusítottak mint iránta, és képesek voltak élelmökről magok gondoskodni, szabadon bocsátotta.

1813-tól—1817-ik évig mint 13 éves ifju bejárta a selmeczi vidéket, annak erdősegeit, az ottani madarak tartózkodási és költő helyeit.

Mínthogy kirándulásaiban gyakran feltartóztatott, a vadászegények pedig őt azzal fenyegették, hogy elfogják és a tanároknál bevádolják: a kieshübeli fővadász gyermekeihez nevelőnek ajánlkozott — minden fizetés nélkül, egyedül azt kötvén ki, hogy minden időben akadály nélkül a kamarai erdőkbe kirándulhasson és gyűjthessen.

Itt alkalmazva, minden nap, midőn az idő engedte,

a köz tanítás végeztével, azon meglehetősen nagy útat, a gymnasiumtól Kieshübelig gyalog, hogy mentől több észrevételeket tehessen, majd mindenkor más irányban végezte.

Rövid idő alatt a fővadász házához tartozók szeretetét annyira megnyerte, hogy a család tagjának tekintetett.

A fővadász gyűjtésbeni kívánatait és törekvéseit előmozdította: vele kirándulásokat tett; minek Petényire nézve azon jó következménye volt, hogy a madarak tojásai gyűjtéséhez, majd minden madarak gyakorlati ismeretéhez és tájbeli nevéhez jutott.

Midőn iskolatársai órákig vígan mulattak, azalatt ő a csermelyek partjain, a fák alatt, a madarakat tanulmányozta a nélkül, hogy valamely ornithologicus munkát ismert volna, — nem számítván más célra, mint azon szívbéli öröm és büszke öntudatra, hogy tanulótársai között a madarakat legjobban ismerte, és mások e részbeni hibás nézeteit határozottan megczáfolta, és őket a tévedésekre nézve felvilágosította.

Ennek rá nézve azon jó eredménye volt, hogy hasonló érzelmű tanulótársai hozzá csatlakozván, hódoló örömmel törekvéseit előmozdítani és ez által őt megjutalmazni ügykeztenek. A köz multságokon, milyenek a majálisok, sohasem jelent meg, azalatt a madarakat az erdőben vizsgálta, a hová a legelőkelőbb tanulók követték. Severlai tanár, a ki alatt a természethistóriát 15 éves korában legelőször tanulta, azért, hogy a majálist elmulasztotta és másokat elcsábított, őt kérdőre vonta, sőt lehúzatta; akkor kiáltott fel Petényi, ki testi büntetést sohasem kapott: „Oh mindenható Isten, miért taníttatunk természethistóriára, miért ismeretnek meg minket élő lényekkel, ha szorgalmunkért, midőn azokat természetükben megismerni akarjuk, megfenyítetünk!!!“ Ezen szavak annyira hatottak a felindult tanárra, hogy Petényt a testi büntetés alól felmentvén, csupán megdorgálta, hogy jövőre hasonlót ne tegyen; ennek következtében Petényi pajtásai is felmentettek a borzasztó testi büntetés alól.

Ezen időben szorgalmasan üzte a füvészetet, sőt ásványokat is gyűjtött. A gyűjtés iránti szeretetet szintoly lelkesedéssel mozdította elő mint Besztercebányán, úgy hogy sokan madártojás-gyűjteményeket alapítottak, és ezen szen-

vedély útazó tanulók által más ágostai iskolákban is előmozdított, és mai napig fennáll.

Selmeczen a madarakat, mint a pillangókat szokás, szétterpesztette, és azoknak bőreit gyűjtötte 1816⁶/₇-ik évig; ekkor egypár kitömött madarat félretett asztalpénzén vásárolt, azokat szélyelbontotta, hogy a kitömésről némi tudományt szerezhessen; miután csakugyan több madarat kitömött, melyek Abelován állíttattak fel, de néhány év múlva a moly által megsemmisítettek.

Pozsonyban több gondot fordított a fűvészetre, mi Heuffel barátságának és Martinyi tanár fűvészi kirándulatainak tulajdonítandó; de mindemellett a madarokról sem felejtkezett meg.

Bécsben, hol a hittudományt tanulta, útítársa Geduly Bogyoszló „Wien und seine Umgebungen“ című könyvet vett. Minthogy együtt laktak, Petényi is mindjárt első este kezdett benne olvasni, és véletlenül a cs. k. természetiek tárára jutott, és annak tartalmát el is olvasta. Ez kedden éjszaka történt, és csak csütörtökön következett volna életének legdicsebb, úgymint a cs. k. természettárba bebocsátás napja. Képzeltetni nyughatatlanságát és szívszorongását. Még hosszas betegségében sem volt rá nézve az idő oly hosszú, mint most az egyszer. Megérkezvén a várva várt idő, a természetiek tárába sietett, s mennyire meg volt ő lepetve és elragadtatva az ottani gyűjtemény látásán!

Mint hittanuló, Natterer József, Heckel, Neumeyer, Kollár Vincze társaságukban gyakran kirándulásokat tett Bécs vidékén.

1824-ik évben Bécsből a török határ felé útazott Pancsovára, Pesten, Csabán, Nagy-Becskereken és Antalfalván, visszajövet pedig Temesváron, Aradon, Csabán és Pesten keresztül Bécsbe.

Szemmel tartotta és vizsgálta Szent-Miklósnál a tüzök seregeket, Kígyónál a kányákat; már akkor ásatott Csabánál földikutyát (spalax), de siker nélkül; vizsgálta a Gallinula pusillát Csabán a szobában, a dögön élő sasokat a nád között, alsó Magyarország vidékein iszonyú mennyiségben megjelenő varjúkat (Corvus frugilegus) és csókákat (monedula) a csabai új templom födelén és a pusz-

tákon késő ősszel *F. lagopus* Bates-t a gyulai fáczánkertnél, a Körös partján vadkacsákat; visszajövet decem-berben Kondorosnál egy hörcsögöt fogott, így meggyőződ-ven, hogy a hörcsögök gyakran kemény télben is ébren van-nak és buvó helyeikből kijönnek.

Pestről újra Bécsbe ment, kölcsön vett pénz segítségével, hogy a természettudományi gyűjteményeket még to-vább is élvezhesse.

Mi további utazásait és kirándulásait illeti:

1826-ik évben Péteriben és Billén a (*Falco rufipes*) to-jásait fődözte fel.

1827-ik évben Csabán keresztül Temesvár és Butyin felé utazott. Május hóban *Fringa subarquata*-t Szarvasnál, májushó 4-kén pedig *Glareola torquata*-t.

1833-ik évben Pest, Keresztúr, Peszér, és Apaj vidé-kein tett észrevételeket. — A peszéri erdőben leginkább a *Falco rufipes*, *Merops* és *Natricolák*at tartotta szemmel.

1834-ik évben Nógrád megyében, Turopolyán és Abelo-ván a kúszó madarakat vizsgálta, úgy szinte Hont megyében is.

Petényi hivatalok elfogadására számtalanszor vala felhíva.

1819-ik évben az abelovai ágostai egyház, édes atyjá-nak 40 év alatt nyilvánított egyházi szolgálatai tekintetéből, tizenkilencz éves korában utódának hitta meg; további kiké-pezésére tekintvén, ezen felhívást el nem fogadta; mit azon-ban az egyházi törvények sem engedhettek meg.

1824-ik évben Besztercebányára hivatott meg tanár-nak; ugyanazon évben a losonczy reform. collegiumhoz az ékesszólás tanárának; ugyanez évben Modorba is — Nagy-Szombatba is lelkésznek; 1825-ik évben újonnan Losoncz-ra, ugyanoda az ágostai egyház lelkészének, és 1826 ik évben Czinkotára lelkésznek. Ő az utolsó felhívásnak engedett, Pest és a magyar nemzeti muzeum közellétét, és a tudományos esz-közöket vevén tekintetbe. Az előbbi ajánlatokat azért nem fogadta el, hogy hazájában zoologiai utazásokat tehessen. E részben szándékának támogatására az ágostai egyházak és is-kolák superintendenseit és felügyelőit még Bécsből felszólítot-ta, de ezektől csekély alapítványuk tekintetéből kedvezőtlen

választ nyert. Brehm Szászországban e végre aláírást ügyekozett nyitni, mit levelei bizonyítanak.

1825-ik évben Pozsonyban az országgyűlés alatt néhány hű barátival érkezett, kik útazásai- és vizsgálataiban őt időről időre gyámolították, sőt pénzbeli segedelmet is ajánlottak, mit teljesítettek is.

Minekutána a losonczi meghívást el nem fogadta, Kubinyi Ágoston Videfalvára magához vitte, hol is egy madárgyűjtemény alapját kezdvén meg, rövid idő alatt a vidék majd minden madarait egybegyűjtötték. Itt volt alkalma Földvály Miklósnak, ki iskola- és ifjú társa volt, Petényit, annak buzgalmát és az általa felállított gyűjteményt közelebből megismerni. Földvály Miklós senioralis felügyelő volt; Petényi pedig a nélkül, hogy legkisebb lépést tett volna, huszonöt éves korában czinkotai lelkésznek választatott. Tudományos szenvedélyre tekintve, ennél alkalmatlanabb helyet nem választhatott volna.

E vidék azon időben fa nélküli homok-pusztaság vala. Tudományos szenvedélyének kielégítésére e tájékon elegendő hatásköre nem levén, többet foglalkozott a kertművelés- és méhtenyésztéssel, de az ornithológiáról sem felejtkezett meg, azzal mindamellett nem oly mértékben foglalkozván, mint azt egykoron mint falusi pap tenni szándékozott. Ebbeli szándékától gazdaszati foglalkozásain kívül a folyvást halomra gyűlt hivatalos tárgyak tartóztaták fel. Mindemellett is mindent, mi Czinkota táján találtatott, összegyűjtött, mire némely jó baráti, kivált b. Podmaniczky János segítségére voltak. A gyűjtés iránti akarat és szeretet felébredt Földvály Miklósban is, ki eleinte vele e vidéken tett kirándulásokat. Petényi által felhíva, madárgyűjteményt alapított, ki számára egypár évig madarakat készítményezett. Később arra kérte, hogy egy gyűjtőt és kitömőt szerezzen, mit megis tett, eme két foglalatosság Stettinaira ruháztatván.

Minekutána Petényi Czinkotára azon szándékkal ment, hogy ott nem csak sokáig nem marad, de más egyházi hivatalt sem vállal többé, hogy erős akaratához hű maradjon, mely szerint hazáját állattani tekintetben beúztathassa, a magyar ornithológiára elődolgozhasson és annak alapját megvethesse: ezen szándékához hű maradván, nem csak több

rendbeli, reá nézve kedvező hivatalokra lett meghívásokat visszaütösított; sőt minekutána legkisebb leánytestvére férjhez ment, 1833-ik évben a czinkotai ágostai egyház híveitől örökre búcsút is vett. Búcsuzó beszédében kijelentette, hogy ő nem szűnt meg pap lenni, és ezentúl is az Isten mindenhatóságát, bölcsességét, jóságát, dicsőségét, mely a természetben legnagyobb mértékben nyilvánítva van, hirdetendi. (Lásd 1833. évben Pesten kinyomatott beszédét.)

Petényinek ezen merész lépése, bizonytalan jövőjét tekintve, mely szerint hivatalát elhagyta és természettudományi pályára minden biztosítás nélkül lépett, eleinte nem kedvező hatást idézett elő, és Petényi disztelen elménczkedések céljául tüzetett ki. — Minden esetre Petényinek ezen lépése Magyarországon a természettudományok komolyabb terjesztésére nézve nevezetes, sőt merem állítani — döntő volt; mert kik előtte a természettudomány egy vagy más ágával foglalkoztak, ezt többnyire mellékes dolognak és kellemes mulatságnak tekintették. Sőt azok is, kik mint tanárai a természettudománynak, vagy valamely tudományos intézetnél alkalmazva, hivatásuk- és állásuknál fogva kötelesek lettek volna a reájok bizott osztályokat a legnagyobb serénységgel és lelkesedéssel előmozdítani; gyakran egyedül maguk iránti tekintetből, hogy leginkább czímmel díszítve és kenyérrel ellátva legyenek, hivatásuknak vagy teljességgel nem, vagy hanyagul feleltek meg.

Egészen más okok indították Petényit szándéka és törekvései következtében. Már mint selmeczi és pozsonyi tanuló, de leginkább Bécsben abban állapotott meg, mihez folyvást hűn ragaszkodott, hogy — miután Magyarhonra nézve az állattan eddigelé tökéletesen el vala hanyagolva, — Magyarország állatait gyakorlatilag tanulandja megismerni, és azokat összegyűjtendi.

Czinkotai híveitől búcsút vevén, Pestre költözött. Itt egy ideig magános életet élt, míg a magyar nemzeti Muzeumnál az állattani tár felügyelőjének, J á n y P á l n a k 1834-ben történt halála után nádor ő fensége által 1834-ik évi télelő 4-én ugyanannak helyére kineveztetett.

Ezen kinevezés bizonyossága egy részről annak, hogy a természettudományok a világ magas állásu és nagy férfiai

által tiszteletben tartatnak, annak apostolai pártoltatnak; más részről tanúsítja Petényinek ritka szeretetét a természet-tudományok iránt, annak szilárd és állhatatos jellemét, melyet kivált a madár- és őslénytan előmozdításában nyilvánított. A művelt külföld nagy örömmel fogadta Petényi kinevezését.

Mennyire méltányoltatott és mi nagy örömet gerjesztett a tisztelve szeretett nádor ő cs. k. fenségének ezen kinevezése, teljes meggyőződést szerezhet az érdemes olvasó a híres Oken Isis című munkájából.

Nem annyira a művelt külföldre, a hol Petényi működéseit és törekvéseit eleinte jobban méltányolták és ismerték, mint nálunk; de kivált a magyar olvasó közönség számára szükségesnek tartom, a többször érintett kinevezés tárgyában, az Isisben 1835-ik évben megjelent értekezést egész kiterjedésében ide iktatni. *)

---

*) Isis 1835. Heft III. pag. 231—233. — Ein neues Beispiel, dass die Naturgeschichte auch von den Grossen der Erde geschätzt und unterstützt wird.

Bekannt gemacht von Brehm. Es ist gewiss erfreulich zu sehen, dass eine Wissenschaft, deren Erforschung einen grossen Aufwand von Zeit, Mühe und Geld erfordert, und deren Ergebnisse höchst wohlthätig für das ganze Leben sind, auch von den Hohen in ihrer Wichtigkeit erkannt und nach Gebühr geschätzt wird. Desswegen hoffe ich allen Lesern dieser Blätter eine Freude zu machen, wenn ich ein Beispiel eines seltenen naturwissenschaftlichen Strebens und einer ruhmvollen Anerkennung desselben hier anführe.

Herr Johann Salamon Petényi, Pfarrer von Czinkota bei Pest in Ungarn, studierte in Wien und gewann dort schon die Naturwissenschaften so lieb, dass sie einen grossen Theil seiner Zeit ausfüllten. In seinem Pfarramte beschäftigte er sich, obgleich ihm dieses sehr viel zu thun gab, doch auch mit der Naturgeschichte, besonders mit der Vogelkunde.

Ich habe in diesen Blättern schon mehrere Entdeckungen dieses jungen Naturforschers bekannt gemacht. Er hatte eine gute Pfarrstelle und konnte 6 andere, noch bessere erlangen. Allein seine Liebe zu den schönen Naturwissenschaften war so gross, dass er ihr Alles aufopferte. Um der Naturgeschichte ganz obliegen zu können, that er einen Schritt, der seinen nahen und ferneren Freunden — unter den letzteren glaube ich nicht der letzte zu sein — grosse Sorge machte. Er gab, ohne bedeutendes eigenes Vermögen zu besitzen, seine Pfarrstelle auf, und machte im Frühjahr 1834. die erste wissent-

Ez új hivatal által új tér nyílt jeles madártudósunk számára, mit ő lelkesen használván, édes hazánkat több ízben és különféle irányban beúta, nevezetesen :

1835-ik évben gróf Viereggel a Bánságot; ugyanazon évben Naumannal is úta (lásd Wiegmanns Archiv), úgyszinte azon évben Heckellel a Fertő tavát úta be.

schaftliche Reise nach Oberungarn über deren Ergebnisse vielleicht künftig Einiges in diesen Blättern bemerkt werden wird.

Immer noch war ich wegen des Ergehens meines theueren Petényi in grosser Sorge, als ich vor Kurzem einen Brief vom 9. December des vor. Jahres mit einer für mich sehr angenehmen Nachricht erhielt.

Herr Petényi schreibt :

Ihren Brief erhielt ich, als er mir am willkommensten war; durch Gottes gütige Regierung an dem schönsten Tage meines Lebens, nämlich am 4. December, an eben dem Tage, an welchem ich als öffentlicher Beamter, als Adjunctus custodis seu Procustos des zoologisch-polytechnischen Abtheilung (Camerae productorum naturae et artis Adjunctus custodis) am hiesigen königlichen National-Museum durch eine allerhöchste gnädige Resolution Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs und Reichs-Palatins zu Ofen in der Palatinal Residenz und Hofkanzlei, in Gegenwart einer Zahlreichen Versammlung den Amtseid leistete und recht feierlich installirt wurde. Seine k. k. Hoheit sah, dass ich mich ganz dem Lande und dem Studium der Naturwissenschaften aufopfere, und da der hochherzige Fürst dergleichen zu schätzen und zu schützen weiss: beeilte er sich, auch mich durch diese Anstellung zu begünstigen und zu unterstützen.

Ich übernahm dieses Amt bloss mit Beibehaltung meiner geistlichen Würde; und um diess alles zu beweisen, predigte ich sogleich den Sonntag darauf in der hiesigen evangelischen Kirche. Mein Gehalt ist zwar gering, bloss 1200 fl. Wiener Währung, freie Wohnung mit vier Zimmern, Küche, Keller, welche Ihnen und allen braven Deutschen, wenn sie nach Ungarn kommen, stets offen und zu Diensten stehen; einem Hausgarten; in welchem ein Gartenhaus ist, vier Klafter Brennholz und die Vergütung der Reiseunkosten, wenn ich Ausflüge machen werde; denn ich habe mir zugleich von dem Erzherzoge die Erlaubniss erbeten, meinem Plane gemäss immer reisen und so die meisten Gegenden Ungarns und der einverleibten Provinzen bereisen zu dürfen.

Sie können sich theuerster Freund die grosse Freude, welche ich hatte und habe, und die Dankbarkeit, welche ich gegen Se. k. k. Hoheit in tiefster Seele fühle, vorstellen, da ich mich nun wieder meinem vorgesteckten Ziele näher sehe und mich auf einem vielgeübten Wege zur Erreichung desselben befinde. Der edle und gross-

1837-ik évben a Tátrát, Eperjes és Besztercebánya vidékét.

1838-ik évben Apaj, Adony, Ercsi vidékét (lásd Isis 1843. Heft 11).

1840-ikben Heckel, Dr. Hartlaub és ifjú Natterer társaságukban a Balatont.

1841-ki téli időben a Tisza partján több madarak telelését vizsgálta.

1842-ben Besztercebánya vidékén: Turóc és Trencsín megyében. Tisza-Földváron ápril, május hónapokban, érdekes észleleteket tett a *Falco rufipes* tojó-helyei tárgyában. Keresztúron mártius és ápril hónapokban a madarak repülé-

---

müthige Erzherzog hat wohl gewusst, dass ich eine der vorzüglichsten und einträglichsten Pfarreien, Provocationen zu ~~adern~~ noch besseren mehreren Würden, mit denen mich gleich im ersten Jahre meines Amtes das Seniorat, namentlich mit der eines zweiten Senioral-Notars und Decans zu schmücken sich beeilte, dass ich alle meine Bequemlichkeit und die Fürsorge meiner Mutter, dass ich selbst das, was man sonst für die Krone des Menschenglückes hält, die Verheirathung, dem Studium der Natur und meinem Vaterlande, ohne die mindeste Versicherung der geringsten Unterstützung irgendwoher selbst, ohne die Hoffnung auch Etwas zu haben, ja wider die Abrede aller meiner Freunde, welche mir im Voraus mein Unglück und die Undankbarkeit meines Vorhabens schilderten, willig und standhaft unterzuordnen und aufzuopfern bereit war, um zugleich meinen wenig wagenden, zu grossen Unternehmungen gewöhnlich zu furchtsamen Landsleuten ein Beispiel zu geben. Um desto schöner und ruhmvoller von und für den Erzherzog, dass er dieses Beispiel so gleich mit einer beispiellosen Gnade zu beschenken bereit war.

So weit mein geehrter Freund. Diese ganze Sache spricht für sich selbst. Sie zeigt auf der einen Seite eine Liebe zu den Naturwissenschaften, eine Kraft des Gemüthes und einen Muth der Seele, welche sehr selten vorkommen, und allerdings einer solchen edlen Anerkennung als sie gefunden hat, werth waren. Sie ist um so edler als darin ein Muster von nachahmungswürdiger Toleranz und Erhebung über religiöse Vorurtheile gegeben ist.

Aber diese hohe Anerkennung wurde auch dankbar angenommen und verdient allen Freunden der schönen Naturwissenschaften bekannt zu werden, was mir durch die Aufnahme in diesen viel gelesenen Blättern, in denen der würdige Herausgeber dieser Zeilen gewiss ein Plätzchen gönnen wird, am besten bewirkt werden zu können schien. Die freundlichen Leser werden die Ausführlichkeit, mit welcher diess geschehen ist, entschuldigen.

sét vizsgálta, mit ugyanott minden évben tavasszal és ősszel tenni el nem mulasztott.

1844-ik évben Erdélyt utazta be állattani tekintetben.

Mely utazásokban hazánk Faunáját több érdekes felfedezésekkel gazdagította, s e kellemes tanulmányt nem csak maga üzé szenvedélyesen, hanem annak számára honunk különféle vidékein buzdítása, oktatása és példája által számos művelőket szerzett; sőt hogy nem csak ismerőseit oktathassa, hanem az egész magyar közönségnek használjon, az irodalmi téren fáradhatlan szorgalommal és kitűnően nem csak hazánkban, de a külföldön is működött.

Mennyire volt embere szaktudománya osztályainak Petényi, és mit tehetett volna, ha kellően méltányoltatik szándoka, törekvése pártoltatik, elősegítettik tudománya az állattan, főleg a honinak terjesztése és emelése érdekében: annak eleendő bizonyossága már azon egyetlenegy tény is, hogy valahányszor pályázott, mindannyiszor az ő munkája érdemesnek találatott a koszorúra.

Petényi első volt, ki még a magánélet előnyeit és kényelmeit elmellőzve és feláldozva, tisztán mint természetvizsgáló, még pedig honi természetbuvár, hazánkban fellépett, és mindezen tudva volt tette, mind az ő utazásai és kirándulásai alkalmával felszólításai, nyomozásai, levelezései, rész szerint szóbeli, rész szerint írásban foglalt közlései, és számos értekezései által, a természettudományok érdekében, és kivált a magyarországi Faunára nézve, a természettudományoknak terjesztését nem csak hazánkban, de a külföldön is előmozdította, és az azok iránti szeretetet terjesztette. — Szabad legyen erre nézve a híres természetvizsgáló Schlegel nyilatkozatára hivatkoznom. — Kubínyi Ágoston a magyar nemzeti muzeum igazgatója, a mult nyáron Hollandba utazván, Leidenben megismerkedett az ottani gazdag természettudományi muzeum aligazgatójával, a nagy tudományu és hírű Dr. Schlegellel, ki Petényiről azt nyilvánította: hogy az ő lelkes buzdításának köszönheti, hogy természetvizsgáló lett. Bécsben együtt tanulván Petényivel, annak még azon ritka jellemét is kiemelte, hogy bár Petényi csekély vagyonnál birt, mégis iskolatársait, nevezetesen magát Schlegelt, nem érkezvén meg annak idejében pénze, meglepőleg segítette.

1824-ik év óta egy magyarországi természetvizsgálói társulat létrehozásával foglalkozott; felfödözéseit a külfölddel közlővén, zoologiai tekintetben külföldi tudósokkal érintésbe és levelezési közlekedésbe jött.

Allott pedig a következő külföldi tudósokkal levelezésben és tudományos összeköttetésben: Brehm, Naumann, Bruch, Otto Boroszlóban, Nathusius, Natterer József és János, Heckel, Fitzinger, Pfaffenberg, Kneuffer Dresdában, Landbeck, Löbenstein, Tobias Robert, Rosenhauer, Presl, Dr. Palliandi, a párisi nemzeti őrsereg tábornoka Feicht-hammel, Geoffroy St. Hilaire urakkal.

Több nevezetes állatok felfödözését neki köszönhetni, ú. m. az ornithológiából:

Az ornithologok között ő födözte fel legelőször a vöröslábu vércse (*Falco rufipes* = *Rothfussfalk*) fészket és tojásait Pest megyében, a billei erdőben, és a báró Podmaniczky János rákos-keresztúri kerti erdejében; 1828-ban a vörös szárnyalju széki csért (*Natricola erythroptera* Pet. *Glareola torquata* auctorum, — rothflügelige Salzschalbe, Läufer-schalbe) Törtel környékén, lásd Brehmnek az Isisben ki-jött közlését*). Naum. Vogel Deutschlands IX. Th. 459. l. Dr. A. F. A. Wiegmanns „Archiv für Naturgeschichte“ 1837, 3. Jahrgang I. Bd. 77. lap; 1838-ik évben öröme volt ezen minden európai madarak közt legérdekesebbnek természetét, szaporodási módját Apajon, b. Podmaniczky János jószágán, több mint 50 fészken, tehát bőven és szorosan tapasztalni, s példányait minden tollazatukban, pelyhes koruktól fogva téli öltözetökig megkaphatni és leírhatni; 1837-ik évben költőhelyét és tojásait találta meg a nomád és vándor életű rózsaszínű legélynék (*Nomadites roseus* P. *merula* ros. Aldrov. Briss. *Sturnus* ros. Scopol. *Pastor* ros. Timm. stb. — Rosenfärbiger Triffing Pet. *Staaramsel* Naum.) Pest és Heves me-

---

*) Ezen cím alatt: „Wichtige Beobachtungen über die rothfüssigen Falken.“ *Erythropus vespertinus* Br. (*Falco vespertinus* Linn. *F. rufipes* Besecke) und das österreichische Sandhuhn, *Glareola austriaca* Linn., wie auch einige kurze ornithologische Nachrichten von dem Herrn Pfarrer von Petényi zu Czinkota in Ungarn aus dessen Briefen mitgetheilt von Brehm. Isis von Oken 1830. Heft VIII. pag. 796—798.

gyékben. 1838-ik évben Apajon költőhelyét, tojásait és fészki tollazatát a tavi kűlödnek (*Totanus stagnatilis* = *Teich-Wasserläufer*); a gólyalábu töcsnek (*Hypsibates himantopus* = *grauschwänziger Stelzenläufer*); a bajszos cséllének (*Sterna leucopareja* = *weissbärtige Seeschwalbe*); a fehér szárnyu csillének (*Sterna leucopetris* = *weissflügelige Seeschwalbe*); lásd *Isis* 1843. Heft. 1. 11. ugyanezen fölfödözése *Landbecktől* előadva. — 1840-ben Tisza-Földváron földözte fel b. Podmaniczky János jószágán s társaságában a fekete szárny alju széki csért (*Natricola melanoptera* Pet. = *schwarzflügelige Läuferschwalbe*). Európa Faunájára nézve egy eddigelé egészen új, ugyanakkor Eklon által a Jöreménység-fokánál fölfödözött és Natterertől kurta ujjú széki csérnek = *Glareola brachydactyla* (?) neveztetett faját ezen érdekes madárnemnek; — ugyanakkor és ottan legelsőben honunkban a vörösbegyű pszityort (*Anthus rufogularis*, — *rothkehliger Pipper*). — 1842-ben őszi vándorlásakor a sárgás billegetőt (*Motacilla flaveola* = *gelbliche Baehstelze*) a hájstubnai fürdőnél, Turóczmegyében. Lásd a magyar orvosok és természetvizsgálók Beszterczebányán tartatott harmadik nagygyűlésének munkálatait. 1843. — 65. lap.

Petényi mint czinkotai lelkész 1826—1833-ik évi június hónapig nem csak e vidéknek minden emlőseit és madarait fürkészsze, vizsgálva leirta, azoknak legnagyobb részét (kivéve a nagy emlősöket, melyek paplakába nem fértek volna), sőt minden megkeríthető magyarhoni gerinceseket gyűjtött; már Czinkotáról is nem csak a közellevő környéken, de minden évben tett néhány távolabbi kirándulásokat a Tisza, Körös, s Duna vidékein, s ezen, több mint harmincz emlős és hatszáz madárból álló gyűjteményét, — kinevezve levén 1834-ik évben a magyar nemzeti Muzeum természet-osztálybeli segédörnek, — a Muzeumnak szekrényestül, mely jelenleg is e gyűjteménynek legjobb bútorai közé sorozandó, odaajándékozta, s azóta valamint e tájt, úgy általában egész Magyarországot minden irányban bejárta, és a honi gerincesek Faunáját előkészítette.

Az emlősök vizsgálásában és kifürkészésében alig volt még tudtommal valaki, a ki tudományos szempontból indulván ki, egyenesen tűzte volna ki magának e szak itteni ki-

művelését; mert azzal, hogy egyesek csupa mulatságból kutyákat, majmokat, fehér egereket, rókákat vagy talán téli álomban is egy-két pelét tartottak a nélkül, hogy azoknak természetüket vizsgálták, leírták, tehát természet-rajzukat bővítették volna, — a tudományt nem gyarapították. De olyat se tudok, a ki legalább a Pest körül tartózkodó emlősöket összegyűjtötte volna. Petényi 1826-ik év óta, melyben czinkotai lelkész lett, kedvencz madártana mellett, az e tájonelforduló emlősökre is kiterjeszté figyelmét, és szerencsés volt ugyancsak Pest környékén is jeles, és valamint a magyarhoni, úgy az általános európai Fauna számára érdekes, kisebb és épen azért végkép elhanyagolt s ismeretlen maradott emlősöket is, főleg az őrlők rendéből, az egerek, pelék neméből, de a cziczkányok és denevérek csoportozataiból is *Myoxus dryas*-t, *Mus spicilegus*-t, *Mus Zizonus*-t. *Mus arundinaceus* s *Spalax typhlus*nak pedig lelhelyeit felföldözni.

Az Ichthyológiából *Cottus poecilopus* et *micros-Tomas* stb.

Nemcsak a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésein vett tetteles részt, hanem jeles értekezései valamint ezeken, úgy a németországi orvosok és term. vizsgálók által Bécsben 1832-ik évben, Grätzben 1843-ban nagy örömmel és helybenhagyással fogadtattak. (Lásd: *Isis, encyclopaedische Zeitschrift vorzüglich für Naturgeschichte, vergleichende Anatomie und Physiologie von Oken. 1833. Heft IV. V. VI. Versammlung der Naturforscher und Aerzte in Wien, c. Zoologisches Fach. Für die vierte Sitzung am 22. sept. 2: Pastor Petényi, aus Czinkota in Ungarn, theilte seine Erfahrungen über eine, seit mehreren Jahren in der Gegend von Pest beobachtete, in vielen Symptomen der Cholera ähnliche Epidemie unter dem zahmen Geflügel mit. pag. 454—457. 3. Pastor Petényi aus Ungarn, machte auf die Wichtigkeit der Anzahl der Schwanzfedern bei den Schnepfenarten aufmerksam, und theilte die Diagnose einer neuen Art der Gattung *Scolopax* mit, welche er in Ungarn gefunden, und die zwar Aehnlichkeit mit *Scolopax media* und *Gallinago* hat, sich aber durch achtzehn Schwanzfedern hinlänglich von denselben unterscheidet. pag. 457).*

Leghasznosabb és legsikeresebb működései és érdemei közé számítandók kivált azok, melyeket a kifejlendő magyarországi Fauna érdekében számos tanítványival és barátival folytatott; az azokhoz intézett levelei, melyekben az illetőket buzdította, utasította, fölvilágosította, sőt az által megnyerni igyekezett, hogy olykor értekezéseit tanítványainak ajánlotta, melyek mind megannyi tudományos értekezéseknek tekintendők. Petényi a legnevezetesebb ornithologiai munkákat, jelesen: Brehms Lehrbuch; Naumanns: Vögel Deutschlands; Suesse Milch: Vögel Europas; hazánkban terjesztette. A honi állatoknak vidéki elnevezéseit az itt divatozó különféle nyelveken gyűjtötte. Gyakori fölszólításokat kapott a külföldről, és számtalanszor sürgettetett, hogy a honi madarakkal és általában állatokkal hasznos kereskedési üzletre lépjen; ezeket azonban minden gyanu elhárítása tekintetéből el nem fogadta. Legjelesebb tanítványai közé sorozandók, kik Petényi fáradozásait lelkesen mozdíták elő és a m. nemzeti Múzeum állatgyűjteményét nevezetesen gyarapították, e következők: Stettinai, Schnell, Öbli, Almay, Kuchta, Rokoz, Gryneus, Sinovitz, Hermann, Sterba, Sumjácson Wagner, Rainer, Kertész, Dr. Hausmann, Szekérka, Straka, Vajda Péter, Réti, Molitoris Lajos, néhai Földvály Miklós stb. Mint muzeumi ör maga számára semmit sem gyűjtött, sőt minden madár- és tojásgyűjteményeit a m. nemzeti Múzeumnak ajándékozta, ezt pedig azon elvből és meggyőződésből tette, mert többnyire tulajdon hasznuk előmozdítása tekintetéből többet foglalkoznak tulajdon gyűjteményeikkel mint az intézet gyűjteményével, azt állítván, hogy a hivatalnokok magán gyűjtése, ha nem is olykor visszaélésre, de beszédre és gyanura szolgáltat okot.

A mint már fenebb mondatott, Petényi a szó teljes értelmében a világ szolgája volt; tudván számtalanok, hogy kedvvel közli észrevételeit és tapasztalatait, őt a legnagyobb kincstől, a soha vissza nem térő időtől, melyet oly örömeztelfödőzéseinek leírására s munkájának kidolgozására igyekezett volna fordítani, megfoszták. Szolgálati készsége e tekintetben annyira ment, mikép ritka eset volt, hogy valakinek tagadó választ adott volna, és ezen különös készségével sokan visszaéltek. Tevékenysége gyakran vétetett igény.

Petényi hátrahagyott munkái.

2

J a v i t a n d ó.

lap 17. sor 10: Suesse Milch helyett S u s e m i l h.

be, nem csak tudományra, de az élet magán viszonyaira tekintve is; számtalanokat, olykor ismeretleneket, tiszta emberiségből nem csak jó tanácscsal, de gyakran megerőtelve is, anyagi áldozattal segített; csekély erszénye gyakran a szemtelenségig is, tudva természetét, igénybe vétetett. A Múzeum gyűjteményét a nemzet mind megannyi kincseinek tekintvén, azokra szorosan felügyelt, s mindent elkövetett, hogy azokat másoktól megszerzendő tárgyakkal gazdagítsa; kirándulásai és utazásai alkalmával, melyeket a magyar Múzeum érdekében tett, oly lelkiismeretes volt, hogy ez intézetnek régi időkben is nem a legkedvezőbb, sőt gyakran mostoha viszonyait mindenkor szem előtt tartva, minden kényelmet félretéve, többnyire szolgai foglalatosságot is végezve, — mentül kevesebb költséget okozott. Magyarország állattanát, leginkább magyarországi állatokkal foglalkozván, előmozdította, és kivált madár- és palaeontologiai gyűjteményeket olyakat állított össze, hogy tiszta lélekkel azok egyik főalapítójának tartathatik.

Valamint a reá bízott gyűjteményeknek lelkiismeretes tiszta kezű kezelője volt, és mint hivatalnok hivatásának, mint hazafi feddhetetlen hazafiuságának, úgy a magán életben mint ember erkölcsi kötelességének tökéletesen megfelelt.

Mint tudós és szakértő különös és ritka tapasztalatokat szerezvén, kivált az állattanban, észrevételeit szorgalmatosan leírta, a tudós világgal közölte, úgy hogy egy nagyobb-szerű munkát, mi kedvencz eszméje volt, Magyarország Faunáját ki is adhatta volna. Hátrahagyott munkáira tekintve, azokban különkülön véve értekezései jegyzeteiben számtalan adatok vannak letéve, melynek segítségével rövid idő alatt célzt érhetett volna. Ezen gyönyörtől azonban őt, munkájától pedig a hont, sőt a tudós világot, közbejött kora halála fosztotta meg. Hogy célba vett munkáját tökéletességre nem hozhatta, annak is tulajdonítandó egy részben, hogy a tárgyak meghatározásában és azoknak a legnagyobb csekélységig leendő leírásában többnyire a túlságig pontos és lelkiismeretes volt. Gyakran e miatt a legérdekesebb munkái évek múlva jöttek napfényre.

Egyik fő oknak, hogy a célba vett munka ki nem jöhetett, tekintendő az is, hogy ő mint hivatalnok nem csak

muzeumi őr, de a szó szoros értelmében véve praepparator vagyis kitömő is volt; és e tekintetben a legnevezetesebb európai praeparátorok közé számíttatott. E részbeni ügyességét tanusítják a Múzeum gyűjteményében többnyire általa készített kivált magyarországi madarak; mely ügyességére sokat tartván, midőn már segítsége is volt, még későbbi időkben is madarak, főképp apróbb emlősök kitömésével foglalkozott. Ezen foglalatosság, mely egészségének is ártott, és korai halálára nem csekély befolyással volt, a drága időtől, mely után oly gyakran sovárgott, annyira megfosztotta, hogy minden jó igyekezete és akarata mellett a többször érintett munkára tartozó adatait és jegyzeteit nem rendezhette.

Minden kitünő erényei mellett ő se volt ment emberi gyarlóságoktól, melyek előszámlálásával, ha meggondoljuk, hogy némelyek azt hiszik, mikép a holtakról csupán jót kell írni, talán tanácsosabb volna nem szólani; ezt sok író követi is, azt tartván: „De mortuis nil nisi bene.“ Én azokkal tartok, kik azt hiszik, hogy a holtakról igazat szóljon az író.

Petényi gyakran felhevült, kivált ha a hivatali vagy szolgálai körben hanyagságot tapasztalt; olykor másokat gyanúsított, kivált ha a kezelésben hibát vagy rendetlenséget látott; ha ellenkezőről győződött meg: ő keresett alkalmat a kibékülésre; a kire megboszankodott, annak olykor nehezen és sokára bocsátott meg, mire azonban gyakran elég oka volt. — Tudományos körben többnyire komoly, társaságban kedves és mulattató tudott lenni.

Előadásaiban többnyire hosszas; de a tárgyat tökéletesen kimerítette.

Nyíltszívű és hű barát volt, ámde azt másoktól is követelte.

A halasztás egyik hibája volt, mi bennünk magyarokban általános hiba. Kirándulásaiban, vizsgálódásaiban kényelemre mitsem gondolt: midőn a vízi madarak természetét vizsgálta, nyakig erő vízben órákat töltött, úgy hogy több ízben az apaji mocsárokból hű barátja b. Podmaniczky János késő este, midőn már egészen át volt fázva, egyedül sok kérés után volt képes őt kicsalni.

Ha valahová készült, nehezen tudott kikészülni, gyak-

ran el is késett, sőt el is maradt, úgy hogy kénytelen volt az elmenetelt más időre halasztani.

Hibáit és jó tulajdonait mérő serpenyőre vevén, ez utóbbiak annyira túlnyomók Petényi életében, hogy az elsők szapambuborékként enyésznek el, midőn az utóbbiak tevékeny élete egész valóját mint megannyi erények keresztülszövik.

Noha az állatok gyűjtésében nagy szenvedélyt nyilvánított: mindamellett azon természetvizsgálókat és gyűjtőket, kik rakásra ölték az állatokat, és kosarakra rakták a madarak tojásait, nem tiszta jellemű természetbuvároknak, hanem önző nyereszkedőknek tartá, azokat igen megróttá, s ellenök ki is kelt, azt állítván: mikép a természetvizsgáló hivatásával s szeretetével ellenkeznék, a gyűjtés ürügye alatt az állatokat pusztítani, mi könnyen egész állatfajok kiirtását idézhethné elő.

Mint ember vallásos, tiszta jellemű és feddhetetlen életű volt. Minden tekintetben mérsékletes életet élt. Azoknak, kikkel szoros viszonyban állott, és a kik barátságát folyvást viszonozták, s azzal vissza nem éltek, hű barátja volt. Mások barátságát tisztelte; ellenben az ő barátságáról némelyek olykor megfélekezve, neki ártani igyekeztek; ámde tiszta jelleme, a kaján irigység, rágalom, árulkodás és mások igazságtalan torzsalkodása ellen mindenkor győzött.

Ily lelki, hazafiúi, hivatalnoki tulajdonokkal felruházott szaktudóst és állatbarátot is (mire az állatkinzás elleni tárgyban irt munkája tanuságul szolgál) vesztett a haza Petényiben, ki nem csak a bel- de a külföldön is magának és hazájának hírt s nevet szerzett.

Néhány év óta gyakran betegeskedett; ámde valányszor a károlyfürdői ásványforrást használta, mindannyiszor egészsége helyreállott. 1855-ik évben a reá nézve oly üdvös gyógyforrást nem használhatván, nyavalyája oly fokra emelkedett, hogy a legügyesebb pesti orvosok sem segíthettek rajta. Kilencz hétig tartott kínteljes betegsége után 1855-ik évi octoberhó 5-én, reggeli három órákor, élete ötvenötödik évében, csendesen elszenderült.

Gyászravatalát baráti, tisztelői és számos közönség vevé körül, eleinte a Muzeum egyik udvarán a magyar Akadémia és a természettudományi társulat számos tagjai jelenlétük-

ben. A pesti ágostai egyház lelkipásztora Székács József a lélekre és szívre egyaránt ható rövid beszédet tartott, melyben megmutatta, hogy a szentírás szerint Petényi a szó szoros értelmében a természet papja és apostola volt. Ezután a gyászmenet égő fáklyák, számos kocsi és nagy közönség kíséretében, mely menet közben szemlátomást szaporodott, a kerepesi temető felé indult, hová mint Petényi nyughelyére érve, szinte a pesti ágostai egyház szónoka Lang Mihály német beszédet tartott, mely szinte mélyen hatott a jelenlevőkre, kiknek részvéte, fájdalma és elérzékenyülése tetőpontját érte el, midőn a beszéd befejezte után a magyar nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston, egy koszorút vett elő, mondván: e díszkoszorút teszem elhunyt tisztviselőtársam, barátunk és kitünő természetbúvárunk koporsójára, nem csak tisztársai, baráti, tisztelői szeretete, de a nemzet hálája jelül is.

Ezen díszkoszorú első, mely magyar természetbúvár sirjára tétetett. — Koszorúzott vitézeket egyház- és államférfiakat, történelmi írókat, jogtudósokat, művészeket többeket mutathatunk be a tudós világnak; valódi természetbúvárt, szakértőt, ki egyedül az általa kitűzött szaknak élt és élete utolsó lehelletéig annak érdekében ernyedetlenül működött, — olyat, ki egyedül az állattannak élt és annak kitünő avatottja lett volna; ily tulajdonokkal ellátott egyéniséget a magyar természetvizsgálók díszkoszorujában legelőször Petényiben volt szerencsénk látni.

Mennyire sajnálja a magyar tudós világ Petényi kora elhunytát, és mennyire méltányolja szilárd jellemét és ernyedetlen törekvéseit, melyeket mint természetvizsgáló és szakértő utolsó lehelletéig nyilvánított: elég legyen a magyar Akadémia az idei nagyérdemű titoknoka Toldy Ferencznek 1855-ik évi october 29-ik napján tartott gyászbeszédére hivatkoznom. Ezen nem hivatalos forma szerinti dics, hanem a szó szoros értelmében a magyar tudós világ részéről a boldogult érdemei és erényei irányában teljes méltánylást s hazájáért és a tudományért kiszenvedett életének vég igazságot szolgáltató beszédet szükségesnek látom egész kiterjedésben közölni, mint egy, minden márványoszlopnál becsesebb és maradandóbb emléket (*monumentum aere perennius*), egy oly

nagyfontosságú oklevelet, mely tanubizonysága annak, hogy a magyar tudós világ szintúgy méltányolja Petényi érdemeit mint a művelt külföld.*)

AKADEMIAI GYÁSZBESZÉD.

„A tudománynak is megvannak a maga áldozatai, tekintetes Akademia, valamint az erkölcsi, a vallási, a társadalmi eszméknek; s megvannak nem csak a négy fal s az éjjeli mécs tudományainak, nem csak a világrészek fölfedezésének, a vadonok bekalandozásának, az Aetna és Vezuv észlelésének; nem csak a természeti tudományoknak, legnagyobb mérvökben: de vannak a természetvizsgálat szelidebb, látszólag veszélytelenebb nemeinek is: s egy ilyet gyászolunk azon kedves, azon tisztelt emberben, kit csak az imént kísérték Önök sírjához, Petényi Salamonban. Oh sok az, mi e névnel részvételünket, tiszteletünket költi fel, s nem kevesebb, mi kora elvesztése fölött mély fájdalmat gerjeszt kebelünkben: mert benne egy az elmét, képzelmet, érzést egyformán művelő, gyönyörködtető, nemesítő tudománynak köztünk Mózését veszítettük el, mielőtt ő még az ígért földét láthatta, mielőtt mind azon jót, szépet, nagyot kivihette, s azon tudományt voltaképp megalapíthatta s keletbe hozhatta, melynek nappalait és éjjeleit, állását s jövődjét, vagyonát s az élet minden kényelmeit, sőt emberi örömeit, s végre magát az életet is feláldozta. De azért Petényi mégis boldogtalan nem volt: ő a természet vizsgálatában oly nemeit és mértékét éldelte az örömöknek, melyeket a világ szegény gazdagja nem ismer; ő abban nem csak az alakok és színek millió változatait, e szeszélyesnek látszó gazdagság törvényszerűségét és magas czélszerűségét csodálta, hanem mindeütt, a fűszálban úgy mint az ős világ óriási állatmaradványaiban, a világtalan földtúróban úgy, mint a levegő madarainak énekében, az alkotó mindenhatóságát és jóságát imád-

*) Lásd: „Magyar Akadémiai Értesítő“ 1855-ik évről, 7-ik füzet, ezen cím alatt: „Gyászbeszéd Petényi Salamon fölött.“ Toldy Ferencztől 466—474. lap.

ta, s nem csak physikai holt törvényeket, hanem éltető erkölcsi elvet ismervén fel benne, oly kedélycsendet és vallásos vígaszt merite a természetteli folytonos társalkodásból, mely mindennemű nélkülözések, fáradalmak, gyakori gúny, nem ritkán irigység közepett szenvedni, tűrni segíték, míg utoljára a megvesztegetett test, lelkét is érzékenyebbé tevén, a betegség és szívfájdalmak egyesült ostromai alatt végkép összeroskadt.

Nem szóvirágok ezek, tisztelt Akademia! nem általánosságok alkalmazásai, hogy egy hivatalos dicsbeszédnek megadják a maga módját és formáját: hanem az ő életétől, tetteitől, érzésmódjától elvont színek, mikből, ha képét elég vonzólag festeni nem leszek is képes, de híven vázolni jó lélekkel meg akarom kísérteni. E végre élete folyamát kell követnem, miben, miután ő nekünk arról, elég vétkesen, semmit sem hagyott, némely barátjainak adataihoz, saját írásai-ban alkalmilag elhintett feljegyzésekhez és ennen emlékezéseimhez kell folyamodnom; s bár úgy a kép csonka lesz, de való, de mutató mi lehetett volna, ha ő, élményei, érzései, tapasztalásai feljegyzését, mik mindössze oly tanulságosak leendettek, tőlünk meg nem tagadja.

Ötvenöt éve kereken, hogy Petényi Salamon Nógrádnak Ábel-Lehota helységét, mely egy századdal előbb Mikóvinyi Sámuel, a Bél Mátyás segítő társa bölcsőjét rengeté, születése által újra megnemesítette. Egy tősgyökeres magyar, de hazánk felsőbb részei eltótosulásának korában szinte eltótosult család fia Petényi Gábor, ott tótul hirdette az isten ígét, de így is hálánkat érdemelve, mert mint jeles tudományos fő, a görög és héber nyelvekbe avatott hittanár s tiszta hírben álló ember, oly irányt ada jókorán Salamon fiának, hogy ez az iskolába nem szokás- és parancsból, hanem kedvvel és korán felköltött tudvágygyal lépett. A jó sors őt Beszterczében, tíz-tizenkét éves korában már, Akademiánk két becses tagjával, a Kubinyi testvérekkel fűzte össze; együtt tanultak és játszottak ők; először is madárpeték sokféle- és sokszínűsége vonta magára gyermeki érdekeket, miket akkor még játékból, utóbb bizonyos szeretettel, s lassanként teljesedő s rendezgető ismerettel gyűjtögettek. Az eléhaladó ifjúi korról mind komolyabban lön üzve a szép szenvedély; külön rándu-

latok jöttek létre, mik Beszterczebányáról sorban Selmecz, Körmöcz, Breznóbánya, Zólyom városai s Nógrád megye vidékeire terjedtek ki; a fiatal természetvizsgálók már ekkor mindenütt proselytákat újonczoztak, a nevezett helyeken figyelemre méltó petegyűjtemények támadoztak, köztök a magokéi, mik idővel válogatott példányokkal gyarapodván, a nemzeti Muzeum ebbeli nevezetes gyűjteményének adtak nem csak eredetet, hanem díszet, sőt hírnevet is. Ez első lépés természetesen tovább vezette barátinkat, fölébredt bennök a vágy hazánk minden részeiből fészkeket és tojásokat kapni, majd e fészkek rakói- és megnépesítőivel, azok népszerű, tájbeli, sőt tudományos neveikkel is, majd költési és tartózkodási helyeikkel, életmódjokkal és erkölcsökkel megismerkedni. Tovább menve, madártani munkák tanulmányozása, a bécsi császári tárlat figyelmes szemléltetése, európai madártanászokkal megindított levelezés és csereviszony, a hazának több irányban bejárása, saját nyomozások és észlelések következtek, — s így lön társaink által Beszterczebánya a hazai madártan bölcsője, s míg a testvéreket más irányok is igénybe vették, Petényi annak valódi megalapítója.

De még elébb Pozsonyba és Bécsbe kell őt kísérnünk. Amott az evangelicusok lyceumában a bölcsészeti, itt a protestáns hittudományi tanintézetben a theologiai folyam lön elvégezve. Mindkettőben Petényi messze kitűnt társai fölött, de amaz általános képző s eme kenyér-tudományok komoly üzése mellett nem lön elfeledve a gyermek- s hajnalló ifjúkor szerelme sem; sőt ez pótolta az elmetágító minden egyéb örömeit. Bécsben különösen, az ifjú ornitholog a császári cabinetben csakhamar nem csak figyelmét, de barátságát is megnyerte Kollárnak s a két Natterernek; s ott tanulta meg a kitömésnek az értetlenek által lenézett, de oly fontos és nehéz mesterségét, ha t. i. az többet kíván előállítani élettelen báboknál, ha az állatok lelkének, jellemének, életének, tartásábani nyilatkozatával akarja megörökíteni. Mennýire vitte ő e mesterséget, melynek alapját nem egyedül anyagi szerekkeli bánás, gyakorlati ügyes fogások, hanem az állatok sokszori és gondos észlelése s életmódjoknak ismerete teszik: tudják, kik e műveit nemzeti Muzeumunkban gon-

dolkodva csodálták; tudja a külföld is; s a világhírű párisi növénykert nem egy példányt mutat fel, melynek készítése az ő mesterkezére volt bízva. De az eszmevilágban nincs megállapodás; nem érti a természetet, ki azt töredékesen vizsgálja, nyilatkozásai egyegy formájában s nemében. Így az ornitholog Petényi is Bécset mint egyetemes állattanász hagyta el, midőn 1825-ben, a nélkül hogy káplánságot viselt volna, s daczára fiatalságának, a czinkotai előkelő, jövedelmes lelkészre meghivatott. Azok, kik őt ez időben ismerték, hivataloskodásban vele érintkeztek, sőt összes gyülekezete, megvallják, hogy tudományosabb hittanár, buzgóbb pap, lelkesebb szónok kevés volt kerületében; s kevés idő alatt oly díszes vélemény birtokosa lett, hogy felekezetének legjobbjai benne már a majdani superintendenst kezdék látni. Őt azonban más vágyak, más gondok foglalták el. Minden üres órák folyton természettudományi ismeretei kiterjesztése-és kiegészítésére voltak szánva. A kitömés magától az állatbonczatannak, ez az állatélettannak tanulmányozására vezették; míg másfelül a gyűjtés, az észlelő kirándulások, a széptudományú Földváry Miklósnak, az írónak s akkori esperességi felügyelőnek, társaságában és segédkezésével nagyobb mérvben folytattattak, mint valaha. A jeles ember híre elhatott József nádorhoz, a nemzeti Muzeum buzgó pártfogójához; s megtörtént, még pedig Petényi ohajtása szerint, hogy, 1833-ban a természetosztályi kitömő hivatala megürülvén, tulajdonkép mint ilyen, de tudományos becse tekintetéből segédőr czímmel, Pestre tétetnék által.

Tisztelt Akadémia! a lelki nagyság czíme sokszor, igen sokszor vesztegettetik az életben úgy mint az életrajzokban. De ha a valódi nagyság azon önfeláldozásban áll, mely az önérdek feledésével valamely eszmének hozatik: tartózkodjam-e barátunk e lépését, melyet a felületes felfogás meggondolatlanságnak s mindenkép jelentéktelennek lesz hajlandó bélyegezni, rugói nemességénél s áldozatosságánál fogva nagy tettek nevezni? Gondolják meg Uraim! Petényi egy őt szerető gyülekezetet, őt tisztelő hivataltársakat, állásához képest fényes jövődőt, kényelmes lakot, egy kedves kertet, ön keze alkotmányát, ezer ötszáz ezüst forintos jövedelmet hagyott el; s rajta egészségrontó fáradalmas foglalkodást, egy

négyszáz forint bérrel járó szolgai állomást, rossz lakot, s nyolczvan frt évi útipénzt váltott! Oh csak az tudja e csere tevőjét lelki nagyságában felfogni, ki őt ama mélyen fekvő, kunyhószerű, kis ablakú, nedves rossz szobában látogatta meg, mely a Muzeumtér déli sarkában az árvíz előtt az ott elmenő szemeit botránkoztatta, melyet az 1838-ki nagy hó alól ki kellett ásni; hogy ő önkénytes szegénységet cserélt jólétért, szolgaságot rangért, rideg függetlenséget családi örömekért, melyben a természet gyermeked kedélyü vizsgálója a hazai természetrajz megalkotása, a természettudományoknak a magyarral megkedveltetése, s azoknak a köz jólét érdekében hasznosítása nagy eszméjével kebelében, szigorgott és szenvedett, és pirongott! Nincs szavam, tekintetes Akademia, azon, tiszteletből, csodálásból és fájdalomból elegy érzések festésére, melyekkel, valahányszor ő nekem e dohos hajlékban a nyílt természet szépségeiről, hazánk gazdagságáról, szakjától várható virágzásáról beszélt, lelkem előtte meghajlott, de szívem elfojtódott!

Ez idő tájban, s hosszas tanulás, észlelés, tapasztalás, nélkülözések közt és fáradtsággal tett számos útaztatások után, lépett ki Petényi Salamon, szerény névtelenségéből, a magyar tudományos világ elébe. A külföld rég ismerte; a hazában nem volt el-addig tér, alkalom, fogékonyság. Létesültek a magyar orvosok és természetvizsgálók Bene Ferencz által indítványozott vándor gyülekezetei, s a Bugát Pál által megalkotott természettudományi társulat.—Nem volt gyűlése e tudománybarátoknak, hol ő nem tanította, nem gyönyörködtette hallgatóit, nem mutatta elé munkája eredményeit, s nem szónokolt, lelkesen nem izgatott volna az ügy mellett. Besztercebányán, hol mint gyermek lett madarász, a tudomány magasan álló férfja lerótt a hely, mint a magyar ornithológiának főleg általa lett bölcsője iránti háláját, s e tudományszak hazai történetét adta elő, méltatva, kiemelve mindenkit, ki e részben addig még oly keveset is tett, és számot adva saját felfedezéseiről. Már ekkor méltó önérzettel számos, az országban elszórt tanítványai- s a tudomány apostolaira hivatkozhatott, s mint ilyen jogosulva volt buzdítani, sőt utat mutatni a haladásra. Besztercebányáról ez ősszel látogatta meg egészsége helyreállítása végett a stub-

nai fürdőket, honnan a szomszédos Bars és Trencsénybe tevén kirándulásokat, a hazai emlős-, madár- és haltant új fel-födözésekkel gyarapította; s különösen a madártaniakat a természettudományi társulattal közölte is. Ugyanezer társulat a fogas vakonyról is hallotta őt értekezni. De neki a Fauna nem egyedüli szakja volt. Kubinyi Ágoston jutalmat hirdett kiazon kérdés megfejtésére: „mi legyen oka, hogy oly erdőkben, melyekben rengeteg fáknál századok óta egyéb nem nő, midőn ezek kivágatnak, a pagonyokban legott az első évben sok növény fejlődik ki, még pedig olyanok, mik nem magból madarak által oda hozatva tenyésztetnek?” Ki fejtette volna azt meg szerencsésben mint Petényi, ki gyermekkorában oly figyelmesen járta a szárnyas nép fő lakjait, s nyomozásait a természet minden tüneményeire szokta volt kiterjesztetni? A temesvári gyűlés hallotta e megfejtést; hallotta őt, tovább menve, a magyarországi emlősök faunáját ismertetni meg. Ekkor hirdettette ki Kubinyi Ágoston ezen, fájdalom csak rövid időre nevezetessé lett kérdését: „Irassanak le az oly igen szenvedélylyé vált állat-kinzások módjai hazánkban, ezeknek káros volta, kivált zoologiai, státus-gazdasági s emberiségi tekintetben; s adassék elő, milyen módokkal s úton lehetne ezeket legcélszerűbben megakadályoztatni, s e helyett az állatok iránt szelidebb bánásmódot behozni?” E kérdés nem csak tudományos és gyakorlati, hanem erkölcsi tekintetben is megkapta Petényi figyelmét, s melegen szónokolván mellette, az imént nyert hat arany díját a jutalomhoz toldotta. S 1844-ben a kolozsvári gyűlés itt is őt látta győztesnek; ő pedig ismét visszabocsátá a jutalmat, ily kérdésre tűzvén ki annak felét: „Adassék elő a természeti tudományok nagy jelentősége a két hazának anyagi és szellemi boldogsága kifejlődésére;” a más felét az általa javasolt állatkinzás-irtó társulat alapjául ajánlván fel, melynek több lelkes követőket találván Petényi, a magyar természettudományi társulat által készített terv szerint amaz egyesület utóbb fel is állott. Ez alkalommal Erdélyt is bejárta, s ott szerzett nyomós s áttekintő tapasztalásait a madártanban a természettudományi társulat előtt, az összes állattanróliákat pedig 1845-ben Pécsen terjesztette elő. Kassán a vakandokróli nyomozásai nem csak az állatászok, hanem a

gazdák figyelmét is nagy mértékben lekötötték. Eperjesen az apró legyészről adván elő tapasztalásait, egyszersmind lelkesen s költői fölmelegüléssel mutogatta, mikép a természettudományok minden vidéket és helyet érdekessé és becsessé tesznek, a becses tájak érdekét pedig fölötte emelik, sokszorozzák és élvezésöket fűszerezik. Ez alkalommal a haza természettani ismeretét egyszersmind úgy emelte ki, mint a hazaszeretet egyik hathatós rugóját, melynél, úgy kiálta fel, nemes lélek előtt nincs magasztosabb cél, édesebb köteleesség, dicsőbb erény.

Petényi neve, útai s előadásai által, országos volt; midőn Akadémiánk őt 1846-ban december 18-án a természettudományi osztály levelező tagjai sorába vevén fel, 1848-ban július 3-án először lépett e szószékre, melyen a Pesten még csak kisebb körökben hallott férfiú a vadász-sólyom történetét adván elő, mind irodalmi eruditójjával, mind szellemdús fölfogása- és előadásával Önöknek is köz elismerését vívta ki. Azóta nem csak a természettudományi társulat üléseiben, melynek az állattani szakban lelke volt, hanem e helyen is többször közölte nyomos észleleteit, érdekes felfedezéseit. Névszerint 1850-ben a kakukról beszélőt, remekelni láttuk az állati erkölcsrajzban, s kik közölünk e fő jelességű munkájára emlékezünk, nem tudjuk: a fáradságos észlelést, a tünemények megfejtésébeni éles elmét, vagy a kedélyes fölfogás erkölcsi bájjait emeljük-e ki inkább? Azon év végén pirókjait ismertette meg; 1851-ben fogas vakonyait; a múlt évben szarútlanóczait, melyek, valamint szinte akkori közleményei azon útvjáról, melyet a bihari Sebes- és Fekete-Körös közti heglánczolaton KovácsJános jeles természetbaráttal főlegazon végből tett, hogy az ottani számos barlangok közt az ismert s netán még ismeretlen csontbarlangokat őslénytani tartalmukkal kikutassa, őt úgy, mint az utolsó évtizedben kifejlett jeles palaeontológót tüntették fel, milyennek őt már a földtani társulatban gyakran hallott előadásai bizonyították, s bizonyítja nemzeti Muzeumunk európai fontosságú őslénytani osztálya, mely, valamint az állattani egyéb osztályok is, Petényi rendező, alkotó kezei élő emlékei maradnak.

Nem érzem magamat hivatottnak, tekintetes Akademia, hogy Petényi Salamon szaktudományi tetteit s felfedezéseit

vagy részletesen ismertessem, vagy a tudomány álláspontjáról méltassam. Erre szakferfiú kell, s ilyennek beszédére ő nem csak méltó: de ilyen az ő irányában szent kötelesség. De én ismertem Petényit, gyakran fordultam meg nála szigorú éveiben, s ő nálam gyakran, mióta némileg jobbra fordult szerencséje, — mert 1851-ben, 18 évi alárendeltségből s hozzá méltatlan ellátásából báró Geringer Károly akkori kormányfőnök úr által végre valahára kivétetett. Ismertem munkáit, melyeket előszeretettel olvastam mindig, sőt közölők némelyeket valódi műveknek tartok; ismertem végre dolgozása módját, fáradozásai rugóit. Azért engedjenek Önök, kik szaktársai voltak, nekem még egy rövid végszót. Ő figyelmét lassanként kiterjesztette az összes élő, s végre az ásványos faunára is. Mindenben az egyesből, a részletekből indultak ki studiumai; ő éjjel lesekben ült viharban és hóban; löfegyverrel vállán s kenyérrel és író tárczával táskájában járta az erdőket, gázlotta a vizeket, mászta a fákat és sziklákat, ügyelve minden madár röptére, s hogyan ápolja kisdedeit, hogyan s mily eledelt hord nekik, leste mozgásaikat úgy mint énekeiket, jegyzette tartózkodásaik helyét; fogta az élőket, és szobájában tartogatta, hogy erkölcsüket figyelemmel kövesse; vagy lelőtte és kitömté; s így a részletes tapasztalás fokain emelkedett fel az elvonás magasaira, az osztályokra, a rendszerre. Később e gondot, mint érintetett, hasonló módon kiterjesztette a többi osztályokra is, s míg a hazai ornithologia és palaeontologia általa teremtetett meg, az emlőstant érdekes felfüzdözésekkel gazdagította, a hüllészetet, haltant és kagylótant figyelmesen művelte, mindezekben számtalan tárgyat gyűjtött, az illetőket páratlanul készítményezte; végre semmi természetrajzi tüneményt el nem hagyott észlelés nélkül síklani, s oly számát halmozta egybe a becses adatoknak, melyek közzétételét tartozásnak tekintem, s külön lesznek bátor a tekintetes Akademiában indítványozni. A mi fölött szolt és írt, arra nézve ő mindig teljes tájékozást nyitott hallgatóinak nézleti, oknyomozó, okoskodó és irodalmi tekintetben. Különösen ügyelt az állati psychológiára; az állatok erkölcsi vizsgálatában tekintettel volt az őket körülvevő természetteli összefüggésre. Földrajzi elterjedések, ennek változó viszonyai, éles figyelme tárgyai voltak. Kiemel-

te s ott érezte fel sokszor az állatok gyakorlati jelentőségét, hol az közönségesen nem is sejtetik. S az összes élő természetismeret millió adatait, nemes kedélyének lelkesültségével, végre egy isteni természetgazdaság rendszerében egyesítette; s itt benne a theolog s a természetbuvár végre barátilag egyesült. Innen az a vallásos-erkölcsies irány, mely előadásai közt sokszor meglep, s e költői gyermetegség, mely azokat gyakran oly vonzókká teszi. Azonkívül ő útain, levelezéseiben, élő szóvali előadásaiban, de az életben is, a hol járt, kelt, oktatott, buzdított, esdeklött; vizsgálatot, öntapasztalást sürgetett; számtalan a természeti jelenetek körül divatozó balítéleteket megtámadott. A haza teli van tanítványaival; s ha az eredmény nem feltünőbb, azt a természet-tudományoknak lehető legkevesebb kedvező viszonyok fejtik meg. A népi műnyelvre hazánk minden fajai közt gondosan ügyelt; s jegyzései e részben valódi kincstárt képeznek. — Magyarúl írt, és csak kivételkép néhányszor németül is; eleinte ugyan nehezen, később jobban: lelkesen mindig. Benne a nemzeti nyelv szeretete folyton növekedett; s a legnehezebb időkben teljesben bebizonyította forrása nemességét.

Néhány hónapja súlyosan kezdett elbetegesedni. A mi-
 reny, melyet életében annyit kezelt, megvesztegette szervezetét; bels külső hártýáira lerakodtak az ártalmas elemek; s végre nehéz szenvedéseihez többféle lelki sérelmek érzései vegyültek. Érezte halála közalgését, de nem félt tőle. Irományait az Akademiának jelentette átadatni, s meghalt. Hisszem, tekintetes Akademia! értjük mindnyájan az ezen felajánlásban fekvő vég esdeklést; s reménylem, tudni fogjuk, mivel tartozunk neki, a tudománynak, a hazának. Szolgáltassuk ki e kiszenvedett életnek a vég igazságot; kevesebbet a nagy áldozó irányában tennünk nem lehet, nem szabad.“

Engedje a mindenható, hogy hazánkban többen találkozzanak, kik a természettudományokat oly lelkesen ápolják és előmozdíták mint Petényi, szerencsésebbek lehessenek terveik kivitelében mint ő. — Petényi utóda a magyar nemzeti

Muzeumnál oly fáradhatlan szorgalmú, oly tiszta kezű és hű öre legyen szakosztályának mint ő volt. Végre, hogy honunkban a természettudományok oly kedvességben legyenek és oly magas állást foglaljanak el, mint más művelt országokban.

A görögök és rómaiak Pantheonokat emeltek a kitűnő férfiak számára, ilyenekkel jelenleg is több mivelt nemzetek bírnak; mi nem dicsekedhetünk hasonlókkal; nálunk azonban ezen hiányt egyes hazafiak a holtak iránti kegyeletből, melylyel kivált kitűnő tulajdonokkal bírt hazánkiai iránt viseltetnek, igyekeznek kipótolni. — Így keletkezett 1859-ik évi martius 7-én néhai Petényi Salamon kitűnő természetbúvárunk számára felállított márvány emlék is. — A boldogultnak baráti, tisztelői s rokonai kezét fogva emelék a jelen munka czímlapján lerajzolt kúpot, az elhunyt tudományos tekintetbeni törekvéseit, fáradozásait hirdetendő, baráti és rokoni szeretet s hála-tisztelet jeléül, melyen e felirat olvasható: „Petényi Salamon született 1799. Julius 30. — meghalt 1855. October 5. 1826—1833. ev. lelkész Czinkotán, 1834—haláláig muzeumi ör.

A kijelentésnek volt s a természet urának
 Párosan hű s avatott papja barátja míg élt;
 Annak adá tavaszát és nyert érette szerencsét.
 Élte nyarát ennek s nyerte a nélkülözést;
 Áldozatul annak bemutatta imáit, emennek
 Oltárára jutott ön maga áldozatul. *)

Az emlék felállításakor jeles beszédet tartott Székács József, a magyar Akadémia levelező tagja, a pesti ágostai egyház lelkésze és nagy hírű hitszónoka, melyet a késő maradéknak nem csak mint remek művet, hanem úgy is mint Petényi érdemeit elismerő oklevelet, egész tartalmában ide iktatni és a feledékenységtől megóvni szent kötelességemnek tartottam:

„Az anyagvilágban minden az enyészetnek van kitéve, ha enyészetnek nevezhető az átváltozás. A szellem-világban minden egyes tett, ha az egyetemes felvilágosodásnak csak egy sugarát képezi is, örök és halhatatlan.

---

*) A jelen feliratot Székács József a magyar Akadémia lev. tagja és a pesti ágostai egyház hitszónoka készítette.

Tegnap volt 4 éve 5 hónapja, hogy itt eltemettük Petényi Salamon földi részeit; s nemes barátai, emlékekkel jelelendők a helyet, hol ő nyugszik, alig voltak azt képesek megtalálni. Mert az anyagvilágban minden az enyészeté. Ellenben az, a mi Petényiben szellemi vala, hűsége a vallás szolgálatában, buvárkodásai a természet országában, az örök igazságok, melyekhez e mezőn jutott, s melyekkel a tudományt s irodalmat gazdagítá, szóval, azon erkölcsi képe, mely érdemei sugarainak egy egészbe összeolvadása, nem csak nem veszett el ezen idő alatt, hanem szebb, dicsőültebb, vonzó alakban tűnt fel azoknak lelkeik előtt, kik a tudomány ezen nemes áldozatát szeretni és méltányolni tudták. De ha tisztelői részéről mind ez nem történik is, tetteinek örökléte, életének halhatatlan gyümölcsei, biztosítva vannak az enyészet ellen, mert ő mint szellem a szellemvilágban szellemi műveket alkotott. Hanem ha ez így van, ha Petényi halhatatlansága a mi közbenjárásunkra nem szorult, mirevaló lesz a fa-jel helyett e márványjel hamvain? Nem lesz-e ez is úgy mint amaz, ha valamivel később is, a mindent megörlő enyészet martaléka? Nem cselekszünk-e a holtakhoz és magunkhoz illetlen dolgot, midőn múló földi részeitket mulékony kövel jeleljük meg?

Oh tisztelt barátaim, ha e köemlék csak magát képviselné, akkor emlék-állításunk haszontalan. Ha ellenben ezen köemlék szellemi igazságok képviselője, örök létre méltó tetteknek képjele, s az ittenivel rokon érzelmeknek tolmácsolója: akkor munkátok nem haszontalan. Pedig ha az indokokat, melyek ez emléket eredményezék, magyaráznom szabad, azok nem lehettek egyebek, mint lelkeknek következő sugallatai.

Állítsunk Petényinek emléket, tanubizonytságot teendők vele, hogy mi őt, a fáradhatatlan, önzéstelen, az avatott tudóst, méltónak tartjuk arra, hogy az emberek emlékében a emlékezetében éljen.

Allítsunk Petényinek emléket, tanubizonytságot teendők vele, hogy ha e nemzetnek Pantheonja s Walhallái még nincsenek is, de vannak fiai, kik az érdemet méltányolni, dicsőiket megtisztelni tudják.

Allítsunk Petényinek emléket, intő jelt tüzendők ki a

jelen és jövő nemzedéknek, hogy dicső elődeik nyomdokán haladni, az általok megkezdett tudományt folytatni, példájok által a szépért, jóért, és igazért lelkesülni tanuljanak.

Ha ezek voltak az indokok melyek ez emléket szülték, úgy nem csak nem volt haszontalan a ti munkátok, hanem olyan munka az, mely, mivel némileg a haza kötelességét pótolja, a hazának hálájára méltó.

Legyen jutalmatok ezen öntudat!

Ezen emlék is el fog porlani, de ha felírása megolvasása által csak egy lélek lesz is, melyben megörökíti azon törekvést, hogy emlékre méltóan fogjon élni; ha csak egy lélek vallandja boldognak magát, hogy oly nemzet tagja, mely dicsőit hálás tiszteletben részesíti; ha csak egy lélekben gyuland is meg e hideg márvány szavainál a tetterő szikrája, hogy a halhatatlanságra méltó műveket alkosson: tudjátok meg, hogy ti, kik ez emléket állítottátok, halhatatlan munkát végeztetek, mely túl él Titeket, és túl éli az emléket. Ezen emlék is el fog porlani, de még akkor is, midőn az enyészet karjai közé dőlend, arról teend tanubizonyságot, hogy az anyagvilágban minden alája van vetve az enyészetnek, de szellemvilágban minden tett, mely az egyetemes felvilágosodásban csak egy sugarat képez is, halhatatlan.

Te pedig Petényinknek üdvözült lelke, — fogadd kedvesen hálás tisztelőid s barátaid ezen emlékét, míg majd a tisztelt és a tisztelők egy jobb hazában újra találkozunk.

II.

A BEREMENDI MÉSZKŐBÁNYA TERMÉSZET-
RAJZ- ÉS ŐSLÉNYTANILAG PETÉNYI SALA-
MON ÁLTAL LEÍRVA,

A BEREMENDI MÉSZKŐBÁNYA TERMÉSZET- RAJZ- ÉS ŐSLÉNYTANILAG PETÉNYI SALA- MON ÁLTAL LEÍRVA.

Beremend (Berement, rácz: Beremen, Bremen) falu Baranya megyében, mely a Drávától keletéjszakra egy mértföldnyire fekszik egy csekély hegy alatt, Karasicza patak mentében, Baranyavártól délnyugotra $1\frac{3}{4}$ mértföldnyire, Siklóstól keletre szintén mintegy $1\frac{3}{4}$ mértföldnyire a Mohács és Eszék közti országút szomszédságában. Most, a Németországban uralkodó Lippe-Schaumburg György Vilmos herczeg dárdai uradalmához tartozik, s egy, több tekintetben nevezetes mészkőbányával bír.

Az ottani uradalmi tisztok s a kőbányai munkások általunk kikérdeztetve, azt állíták öszhangzólag: hogy, bárha e bánya végtelen időktől szakadatlanul munkáltatik, a kőfejtésnél ezelőtt sem magok nem akadtak csonttartalmú hasadékokra, sem másoktól ilyesmi felől soha semmit nem hallottak. A kisebbik, úgynevezett előbányában (Vorderer Steinbruch) k i á s a t é k ugyan állításuk szerint mintegy 5 év előtt (tehát 1842-ben) egy agyaggal telt nagy hasadékból valami csontváz, mely nagyságban és csontalakzatban leginkább r ó k a csontvázhoz hasonlított, s mely valószínűleg, miután mellette egy kopott lóvakaró is hevert, egy nem épen rég beesett s a beszakadó agyagos iszap által eltemetett közönséges rókától (*Canis vulpes*. Linn.) származhatott.

Midőn azonban az 1847-ki április 27-én a Drávához keletdél felé nyíló nagyobbik, úgynevezett felkőbányában (Oberer Steinbruch) nagyobb szikladarabok repesztettek le az északnyugot felé álló hosszabb sziklafalról: akkor egyszerre tűntek elé azelőtt soha észre nem vett, a sziklafalon felülről függőlegesen aláterjedő rozsdavörös, csontdús hasadékok.

A mint egyrésről valószínű, hogy ha az ezen hasadékok felnyitására azonnal, vagy legalább nem sokkal később jelentek volna meg ott szaktudósok, vagy legalább kedvelői s méltánylói a becses és szokatlan természeti tüneményeknek, kik műértőleg és tudományosan kizsákmányolták s fölhasználták volna a napfényre hozott őslénytani kincseket, bizonyosan az állatmaradványoknak sokkal több, vagy legalább jobb állapotban megtartott példányait szedték volna össze, s ezen érdekes helynek föld- és természetrajztani és viszonyaira sokkal nagyobb fényt deríthetendnek, mint az a később megjelenő buvároknak lehetséges volt: ép oly bizonyos másrésről, hogy ha a szerencsés eset nem hoz oda azonnal egy férfit, ki, noha nem szakember, de mind a mellett fogékony barátja minden tudni méltónak, akkor minden esetre elvesznek ezen kincsei is az ősvilágnak szintűgy, valamint fájdalom! számtalan mások enyésztek s enyésznek el minden nyom és haszon nélkül örökre, az őslénytan kipótolhatatlan kárára.

Werther Fridrik úr községtanácsos Budán s ugyanott tulajdonosa az újvidéki (Neustift) külvárosban általa alapított nagyszerű technikai gyárnak, egyszersmind felügyelője több magas uraságok technikai intézeteinek Magyarhonban, volt azon derék férfiú, kit mivel jobban megjutalmazni képesek nem vagyunk, kötelességünknek tartjuk itt a tudomány nevében érdemszerűleg megemlíteni; — ő volt az, ki 1847-dik májusbani hivatalos körútjában a dárdai hercegi uradalomban fekvő Beremendet is meglátogató, s az ott nemrég napfényre jött, de kevés figyelemre méltatott csonttorlatnak egy darabját magával Budára felhozván, azt országos kincstári tisztviselő Haumann László úr által a kir. magyar természettudományi társulatnak június 2-án vizsgálat végett átküldé.

S így Werther Fridrik úrnak köszönhetni leginkább első közzétételét ezen a maga nemében Magyarországon legelső őslénytani nevezetességnek, mely különben a bányának nemsokára a fölfödözés után bekövetkezett azon részeni összeomlása által, hol a hasadék-töltvények találtattak, mind azon általam gyűjtött és leírt tárgyakkal együtt, ha nem is örökre, de bizonyosan igen sok időkre eltemetve maradt volna.

A kir. magyar természettudományi társulat azon évi június 5-én, fő elnöke, az akkori pécsi megyés püspök ő nagyméltósága, most esztergomi érsek és Magyarország hercegprimása, Nagykéri Scitovszky János bibornok ur elnöklete alatt tartott közgyűlésén, a beremendi tárgyat igen érdekesnek találván, azt határozá: hogy tagjai közül néhányan haladék nélkül küldessenek oda, ama nevezetes helynek ki-puhatolására. A köz akarat Kubinyi Ferencz urat s engem jelölt ki; s miután az előbbi eddig gyakorolt szokása szerint most is kegyes volt a kirándulási költségek fődözését magára vállalni: az oda utazást már június 8-án megtévén, ott június 9-ke delétől egész június 11-ike estéig szünet nélkül dolgoztunk a reánk bízott föladatnak kellő megoldásán.

Mielőtt a beremendi kőbányában felfödözött őslénytani tárgyak leírását adnók, nem lesz talán érdektelen előrebocsátanunk néhány észrevételt az ottani hasadék-telvény fekvése, terjedtsége és berszerkezetéről.

Mi úgy találtuk, hogy a Dráva felé délnyugotra nyiló úgynevezett felsőbányának nyugotéjszakra fekvő, körülbelül 8 öl magas, és 25 ölnyi görbe vonalban éjszaktól keletdélre félkörösen terjedő sziklafalában, valamint a kisebbik előbánya (Vorderer Steinbruch) falaiban is, igen számos kisebb-nagyobb üreg és hasadék jő elő, melyeknek egy része szép mézspát és csepkő-képletekkel, más része pedig agyag-iszappal volt megtöltve. Ezekben azonban mi, a most élő néhány csiga, s jelesen a *Helix striata*, a *H. arbustorum* és *Pupa tridens* héjai kivételével, melyek az agyag-iszappal sodortattak oda, semmi egyéb életszerves testekre nem akadunk. Oly csonttorlattal megtöltött hasadékot ellenben, mely tarka, rozsdasárga és fehér színeivel, már messziről szembe-tűnt, csak hármát találtunk. Mind a három egymástól külön-féle távolban terjedett. Kettő közülök nyugatra állott meglehetős közelben, alig $2\frac{1}{2}$ ölnyre egymástól, míg a keletre forduló 3-ik ezektől több mint 6 ölnyre esett. Ezen csonttorlatokat tartalmazó hasadékok a kőbányának délre a Dráva felé nyiló bemenetétől mintegy 30 ölnyi távolban merültek fel a nyugat-éjszak felé tört 8 ölnyi magas sziklafalban. Itt nyúltak le azok felülről a szirt felső területétől a kőbánya talapzatáig mintegy 7 ölnyi mélyre, ritkán azonban függő-

leges, egyenes, többnyire ferde s jobbra-balra hajló irányban, a keskeny erek sokszor üst formán kitágulva.

E hasadékok vastagsága 1 — 18 hüvelyknyi volt. Állatcsontmaradványok találtattak bennök: majd az erek szélein a kemény kékes-szürke anyamész-tömegbe mintegy beleöntve, s vele összeolvadva, s így képezve a kemény mész- és csonttömeget, vagyis a tulajdonképi csonttorlatot; majd mint számtalan és szabálytalan idomú mészkoczkák közé ékelt csoportulatok (breccciák), vagy ezekhez sokszor igen érdekes alakban és módon, a rozsdasárga csepkő (Kalksinter) és agyag által odaragasztva; majd ismét—s ez a leggyakoribb eset — a szélesb hasadékok telvényei közepében, hol finomabb, hol durvább porhanyós mészpor- és agyaghalmazban az egyes csontok, szabadon minden összetartás nélkül.

Ezen hasadék-telvények egyikében találtam majd csupakar- és czombcsontokat s néhány csigolyát az ott előforduló nyúlmaradványokból, ezeken kívül azonban sem állkapocstörödékeket, sem fogakat. — Ezeknek legszebb példányai bele voltak olvadva a mészkötömegbe, mely közvetlenül ment át az anyamészsziklába.

A hasadéktelvények másodikában alig találtam néhány csigolyát, de annál több nyúltól származó nagyobb- és kisebb csontokat, valamint sok egyéb csontváz-részeket, s ahoz még kitűnő szép koponya- és állkapocs-törödékeket, s szabadon heverő felső és alsó metszőfogakat. Ugyane hasadékban mutatkoznak az előbbi maradványokkal egy halmazban hasadt fogú cziczkánytól (*Crosopus fissidens*) származó koponya- és inycsont-törödékek, valamint igen jó állapotban megmaradt sötétvörös fogcsúcsokkal jelölt alsó állkapcsok. Itt merültek föl továbbá vakand, poczok és hőrcsög fajaitól származó alsó állkapcsok, kihullott külön- és egyaránt fogak, s egyéb csontváz-részek, mely tárgyak később az alább leírt állatok összehasonlítása s meghatározására szolgáltak.

A harmadik legkeskenyebb hasadéktelvény nagyobb részt a siklófényű (Coluber, Natter) számtalan csigolyáinak torlaszából állott, melyek között ezen siklófajoknak alsó állkapcsai s bordái, hasonlóan békák és varangymarad-

ványok, továbbá sok maradványai a cziczkány, hör-
csög és poczokneműeknek részint mészipor és agyag
által egyberagasztva, részint ezeknek halmaza és porában
szabadon heverve, voltak találhatók számtalan töredékekben.

A mi azon körülményt és kérdést illeti: miként jutottak
ezen állatmaradványok egykoron azon hasadékokba, és miként
töltettek ki azok? a felett sok különböző s eltérő vélemé-
nyek nyilvánítottak a geológok részéről. Legvalószínűbb
azon állítás, melyet mélyen tisztelt barátom Kubinyi Ferencz
a beremendi mészképletről és az abbani csonttorlatról szóló
értekezésében *) felhoz, hogy ezek oly állatok maradványai,
melyek egykor a beremendi kőbánya közelében lakván, az
ott tanyázott ragadozó madarak által oda hurczoltattak s ott
fölemésztettek; s a melyeknek fölemésztetlen csontjaik az
eső-szakadások által agyaggal összekeverve a mésztömegek
hasadékaiba sodortattak, és a mész-csepkő hozzájárultával
torlaszokká alakultak. — Miután mostani ragadozó mada-
raink és emlőseink a cziczkányfélét (Sorex), ámbár meg-
fojtják őket, erős pézsmaszaguk miatt fel nem fálják, az
özönvíz előtti cziczkányok pézsmaszag nélküliek voltak, vagy
hogy az akkori sólymok pézsmaszag daczára mohón fel-
fálták azokat, sőt inkább azokkal fiaikat etették. — Géme-
k azonban, nevezetesen a kékgéme, felfálják azokat. Ekként
találtam 1854-ki január 5-én Csaba mellett meglőtt gém
gyomrában egy cziczkányt (Sorex fodiens). Ugyanezt állítja
Naumann IX. köt. 49. old. S miután ugyanott annyi kígyó-
meg békamaradvány is találtatik: még valószínűbb, hogy
azon sólymok valami nagy Bussardok, vagy ezek és a sasok
között közepett álló madarak voltak, mint p. o. Aquila bra-
chydactyla; vagy végre a nemrég Naumann által a „Nau-
mannia“ című munkában Bulaëtos név alatt felállított hüllő-
ket fáló fajhoz hasonlíthattak. Egyébiránt kell hogy nappali
ragadozó madarak voltak légyen, mivel az éjjeli ragadozók
a hüllőkkel, melyek csak nappal zsákmányolhatók, nem
táplálkozhattak, következőleg baglyok nem lehettek, de

---

*) Lásd: „Magyarország és Erdély képekben.“ III. köt. 56.
lap. Kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferencz és Vahot Imre. Pest.
1854.

madárevők sem valának, különben a sok csont között bizonyosan madárcsont is találtatott volna. Minden beremendi csontmaradvány, miután veres-sárgás mészcsepekkőben (Kalksinter) találtatott, rozsdá-veressárga színű.

Mielőtt a nevezetes beremendi kőbánya ezen árnyrajzától elválnék, kötelezve érzem magam ama sok szívesség és barátságért, melyet ottani tartózkodásunk alatt a helybeli lelkes, főtisztelendő Ranolder Károly úr, valamint az akkori uradalmi tisztek, í. cz. Hetlinger József tisztartó és Eisenhut Ede ispán urak, tanács és tetteben velünk éreztetni kegyesek voltak, itt a legőszintébb köszönetünket nyilvánítani.

Beremendrőli visszatértünk után azt határozá a kir. magyar természettudományi társulat: hogy az ezúttal kizsákmányolt beremendi kőbánya föld- és őslénytani tartalmával együtt irassék le általunk, s tudományos dolgozatunk adassék ki a társulat évkönyveinek legközelebbi kötetében.

Azonban nem sokára, fájdalom, szerencsétlen idők következtek be, melyek e honban több évre minden tudományos törekvésnek s előrehaladásnak gátat emeltek. Én ugyan azalatt sem mulasztám el, a mennyire lehetséges volt, ezen beremendi csontmaradványoknak összehasonlításán, osztályozásán s meghatározásán is dolgoztatni, s hova tovább mindinkább jutalmaztatám azon örömmel, hogy többnyire mindnyáját, legalább az illető rend és nemek szerint csakugyan sikerült osztályoznom, és már 1850-ben az általam a magyar nemzeti Muzeumban rendezett ősgérczesek gyűjteményében, saját családi nevők alatt felállítanom.

Miután azonban ezelőtt az őslénytannal (palaeontológiával) komolyan sohasem, hanem csak gyűjtögetőleg foglalkoztam, igyekezvén t. i. a honunkban oly gyakran találtató, de kevésre méltányolt őslénytani tárgyakat a végveszélytől megmenteni, s a magyar nemzeti Muzeum számára megszerezni; miután továbbá a Magyarországon élő gérczesek mind a 4 osztályának összegyűjtése, leírása és az azok körül szükséges buvárkodás — mely tekintetben eddig oly kevés történt — már is erőmet jóval túlhaladja; s miután Muzeumunk ezeken kívül még a palaeontológiai kutatásokra szükséges munkák-, csontvázak-, de sőt még praeparatornak is teljes híjával van: megvallom, képtelennek érzem magam legjobb

akaratom mellett is, a reám bízott feladatnak teljes megfejtésére. Ezért tehát a nagy hírű palaeontologhoz, Meyer Armín úrhoz folyamodtam Majnai Frankfurtba, átküldvén neki a beremendi állatmaradványok legjelesb példányait azon kérelemmel, lenne szíves azokat meghatározni és leírni.

Meyer Armín úr csakugyan volt is oly szíves, hogy a neki átküldött maradványokat megvizsgálta, s velem, nagyon becses 1851-ik június 3-án írt levelében, azokról azon tanulságos jegyzeteket közlöt, melyeket azután később, nevezetesen azon évi június 21-én, a Dr. Leonhard K. C. és Dr. Bronn H. G. „Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde“ című munkájának 1851-ki év folyamára 679-ik lapján, nyilvánossá tett, s hol engemet egyszersmind azon tévedésemre tesz figyelmessé, hogy az egyéb beremendi tárgyak rend és nemeik szerinti eltalálása mellett, az igen piczin hőrsőgneműeket az egérneműekkel cseréltem fel; mely becses közléseiért vegye legszívesb köszönetemet.

Kubinyi Ferencz úr arra határsza magát 1853-ban, hogy Vahot Imre úrral egy Magyarország nevezetességeit tárgyaló kosmographiai munkát adnak ki; s miután a kir. magyar természettudományi társulat évkönyveinek folytatása, melyben a beremendi kőbánya tudományos megismertetésének is közzé kelle tétetnie, a kevésbbé kedvező körülmények miatt elmaradt, ezt fennérített munkájokban minél előbb közöljék. Miután Kubinyi Ferencz úr által, azon folyóirata 2-ik kötetében a mi közös feladatunknak, a beremendi kőbánya leírásának, helyirati s földtani része, a csonttorlatnak egy szép cabineti darab rajzával együtt, valóban már meg is jelent, azon megjegyzéssel: „hogy a mésztorlatban találtató állatok csontmaradványainak meghatározását s illetőleg leírását én fogom majd folytatni:“ kötelesnek érzem magamat, közös feladatunk őslénytani részét annál is inkább utána bocsátani, mivel az tudtommal még eddig részletesen sehol sem tétetett közzé.

A beremendi kőbánya hasadék-telvényeiben általam szedett gerinczes állatok maradványai két osztályhoz tartozók, t. i. az emlősök (mammalia) és a hüllők (amphibia) osztályához,

Az emlősök osztályából azokban három rendbeli állatok képviseltetnek, ú. m.

I. Rend: Húsevő emlősök (mammalia carnivora) 2 nemmel és 3 fajjal.

II. Rend: Rovarevő vagy földtúró emlősök (mammalia subterranea, fodientia, insectivora) szinte 2 nemmel, de 4 fajjal, és

III. Rend: Órlők vagy rágcsálók (glires) 3 nemmel s mintegy 6—7 fajjal.

A hüllők osztályából 2 rendbeli állatok maradványai találhatók, ú. m.

I. Rend: Békafélék (Batrachii) 2 nemmel s egynehány fajjal; és

II. Rend: Kígyók (Ophidii) 1 nemmel s mintegy 2—3 fajjal.

Ezeket most egyenként fogjuk öslénytaniilag tárgyalni.

A) Húsevő emlősök.

A beremendi vízözöni csonttorlatban a húsevő emlősök közül csak egy család, t. i. a menyétfélék (Mustelidae, = Marderartige) családja van képviselve.

E családhoz tartozóknál, az alsó s felső állkapocsbani szabdafog mögött, csak egy apró gumósfog (Höckerzahn) van.

A beremendi csonttorlat két nemet és 3 fajt tartalmaz magában e családból, melyek közül 2 faj a tulajdonképi nyestekhez (Mustela), a harmadik pedig a menyétekhez (Foetorius) tartozik.

I-ső Nem: Mustela. (Nyest = Marder). E neműeknél, az utolsó gumfog a felső állkapocsban sokkal szélesebb mint hosszú; a szabdafog előtt fölül 3, alul 4 résfog van; a szabdafog közép konceza kettős vagyis belgumó nyújtványos.

A beremendi csonttorlatban csak 2 faj jön elő a valódi nyesteknek.

1) **Mustela martelina.** Petényi. Notae specifice: Dentis sectoris bicuspidum mediorum internus minor, a basi sua sursum recte, apice autem cuspidi externo approximate ascendens, istiusque parti solummodo postremae ter-

tiae oppositus, uterque altitudine invicem sicut 8: 12. — Itidem cuspis internus ita se habet ad cuspidem anteriorem lateribus perquam compressum, denti spurio vicinum, prout 8: 6. Angulus cruribus radice interclusus, acutus, 40 graduum. — Animal Mustela Marte Linn. paululum majus.

Fajjelények. A szabdafog kettőzött középkonczának rövidebb belkoncza egyenesen emelkedik fel, közeledve hegyével a nagyobb konczhoz, ennek csupán hátsó harmada irányában helyeztetvén, s az egymáshoz magasság arányában mint 8: 12-höz állván. Ugyanazon belkoncz olyan arányban áll az oldalt erősen összenyomott s a résfog szomszédságában helyeztetett külszél konczhoz, mint 8. 6-hoz. — Azon hegyes szöglet, mely a fog gyökeinek szétágazása által a fognyakon alúl képeztetik, 40° tesz. Kissé nagyobb állat a most élő nyusztnál (Mustela Martes. Linn.)

A jobb állkapocsbani alsó szabdafog, egyetlenegy birtokomban levő maradványa e fajnak. Nagysága megegyez a közönséges nyuszt (Mustela Martes. Linn. = Edelmarder) megfelelő fogával. Meyer Armin velem folytatott levelezése szerint is, hasonló nagyságu állatra következtethetni.

1-ső Tábla, 1-ső Ábra.

- a) A jobb alsó állkapocsbani szabdafog természetes nagyságban, beloldaltól tekintve;
- b) ugyanannak küloldala;
- c) ugyanaz beloldaltól 5-ör nagyítva.
- d) Alsó jobb állkapocsbani szabdafoga a közönséges nyuszt-nak, beloldaltól természeti nagyságban.
- e) ugyanaz 5-ör nagyítva.
- f) Közepén kettőzött konczu valódi nyest szabdafog belgumó nyújtvánja.

Nagyságarány¹⁾ az alsó szabdafogak között:

Mustela martelina Pet.	Mustela martes. Linn.
Magassága, véve az állkapocs küloldalán, a középső legmagasabb koncznál $2\frac{3}{4}$ '''	$2\frac{1}{2}$ '''

¹⁾ A mérések mindenütt a bécsi hüvelyk mértéke szerint veendők; a nagyításoknál pedig a vonalnyi nagyítás mértéke szerint.

Az előkonczon	2'''	nem egészen	2'''.
A legkisebb hátsó konczon	1 $\frac{1}{4}$ '''	. . . . .	1'''.
Szélessége a fog tövén, az elkopott zománczot nem szá- mítva	4 $\frac{1}{2}$ '''	zománczczal	4 $\frac{1}{2}$ '''.
Vastagsága (legnagyobb)zománcz nélkül	1 $\frac{3}{4}$ '''	zománczczal	2'''.
A fog hátsó gyökének hosz- sza körülbelül	3 $\frac{3}{4}$ '''	. csak	2 $\frac{3}{4}$ '''.
Szélessége a korona tövén, zo- máncz nélkül	2'''	zománczczal	2'''.
Nagysága a fog- két gyöke közti szög- letnek zománcz nélkül	40°	zománczczal	55°.

Az itt lerajzolt s összehasonlított szabdafogak nagyság-
aránya s alkotása szerint itélve, a beremendi nyuszt faj igen
közel állott a közönséges nyusztéhoz; mivel azonban valamint
nagyságára, úgy némely más jelényeire nézve is ettől mégis
tetemesen különbözik, azt *Mustela martelina*-nak nevezém el.

*A Mustela martelina és Must. Martes közti jelényzői kül-
lönbőségek:*

A *Must. Martelina*-ból egyetlenegy szabdafog:

1) Koptatott, minden zománcz nélküli állapotában is ál-
talában nagyobb és erősebb a *M. Martes*-énál.

2) Azon fog konczai szintén magasabbak,
p. o.

a) Legmagasb közép koncza kívülről véve $\frac{1}{4}$ '''-al
magasabb a *Must. Martes*-énál, s olyan arányban áll a bel-
gumónyújtványhoz, mint 12: 8-hoz, a *M. Martes*-énál pedig
mint 10: 6-hoz.

b) A szabdafog kettős konczainak belkoncza egyenesen
emelkedik fel az ugyancsak hegyes csúcsú párja felé a *Must.*
Martelin-nál, ellenben a *M. Martes*-nél ferdén, hátrább áll vele
együtt tompább csúcsú párjához. Ugyanazon belkoncz a

Martelinánál olyan arányban áll az oldalain erősen összenyomott előkonczhoz, mint 8: 6-hoz, a Martesnél pedig mint 7: 6-hoz.

c) Az előkoncz, mely sima felszélén kerekített, $\frac{1}{6}$ '''-al magasabb a M. Martes-énál, melynél a koncznak felszéle kissé kicsípett.

d) A legkisebb hátsó koncz $\frac{1}{4}$ '''-al magasabb mint a M. Martes-énál.

3) A szabdafog szélessége s vastagsága, minden zománcz hiánya mellett is $\frac{1}{4}$ '''-al tetemesb mint a zománczos M. Martes-énál.

4) A fog gyökere is vastagabb és hosszabb, például külgyöke a Martelina szabdafogának egész 1''-al hosszabb és kissé szélesebb is mint a Martes-nél; amannál vastagabb, ennél vékonyabb s mindjárt a fog nyakán összenyomottabb.

5) A fog gyökerei szétágazásának egymástóli távolsága szinte nagyon különböző. Míg t. i. a Must. Martelina szabdafogának gyökágai által képzett szöglet a zománcz kitöltések hiánya mellett is, sokkal szűkebb, hegyesebb s csak 40° : az a M. Martes fogánál a zománcz kitöltések mellett is, sokkal tompább, szélesebb s egész 55° . *)

---

*) Vajon a lüttichi és muggendorfi barlangokban, valamint a genfi vízözöni telepekben előforduló *Mustela Martes* fossilis, lásd: Cuvier Recherch. les ossem. foss. T. IV. p. 467. sequ.; Keferstein p. 221., — Geinitz Grdr. d. Versteinerungskde. S. 18. — mely $\frac{3}{4}$ zápfog és $\frac{1}{4}$ résfog vagyis hézagfog által hasonlít a valódi nyestekhez; mennyiben azonos vagy rokon a mi beremendi M. Martelinánkkal? azt elhatározni képes nem vagyok, miután a fenemlített állat egyik palaeontologiai munkában sincs leírva, hanem csak említve.

Pictet: „Traité élément. de Palaeontologie“ című munkája I. kötet 174—5. lapon következőket hoz elő az ásatag (fossilis: — ős) nyestféléről:

„Ezek a harmadrendű képletekben kezdenek jelentkezni. Déli és Közép-Francziaország tájékain fordulnak elő oly ős állatok maradványai, melyek a férgek (Vermivorae) és a petymerek (Viverridae) közt átmenetet képeznek.

2. *Mustela beremendensis*. Petényi.

Notae specificae:

Dentis sectoris bicuspidum mediorum non multo brevior internus apice divergens, majori externo ferme recte oppositus, altitudine invicem uti 4: 7; itidem cuspis internus ita se habet ad cuspidem altitudine sibi aequalem anteriorem lateribus triangulariter apicatum, denti spurio proximum, uti 4: 4. Animal Foetorium putorium inter et ermineum medium tenens.

Fajjelén y e k: A szabdafog kettőzött középkonczainak nem sokkal rövidebb, de hegyével szétfutó (divergens) belkoncza, majd egyenes irányban áll a nagyobb konczhoz, s az egymáshoz magasság arányban mint 4: 7-hez.

Ugyanazon belkoncz egyaránt magas az oldalain háromszögüleg hegyezett s a résfog szomszédságában helyezett előkonczczal, olyan arányban állván egymáshoz, mint 4: 4-hez.

Nagyságra nézve középen állott a görény- és hölgy menyét közt.

A beremendi hasadéktelvényekben e fajból is csak egy darab maradványt lelheték, szinte a jobb alsó állkapocsnak 12"-nyi hosszú töredékét, meglehetősen ép három utolsó fogával, még pedig:

Ezekhez tartoznak:

„*Mustela plesictis*, Layser et Parieu (Magazin de Zoologie de Guérin 1839). E nevezetes faj, mely a „Puy de Dôme“ harmadrendű felső telepeiben találták, feje alkotásának sajátosságai s emelkedései által látszik átmenetet képezni a nyestektől a Janótokra. Úgy látszik, hogy az ugyanazon állat, melyet Croizet és Jobert urak is említnek ugyanazon tájakból.

„*Mustela genettoides*, Blainv. (Osteogr. Martes. p. 61. Pictet. l. c. p. 175; Geinitz l. c. p. 18.). Ez kissé nagyobb volt a most élő közönséges nyestnél (*Mustela foina*. Linn.), a petymegekéhez hasonló meghosszúult orral. Ez Sansansban földöztetett föl Lartet által.

„E harmadrendű telepekben előforduló két fajhoz sorolható talán, mint 3-ik faj, az, mely gróf Münster által hozatik fel, Bajorország Georgens - Gmünd posványos 3-ad rendű telepeiből.

$1\frac{1}{2}$ ''' magas és ugyanoly széles 3-ik résfog.

$1\frac{1}{2}$ ''' magas, $2\frac{3}{4}$ ''' széles szabdafog, és $\frac{1}{2}$ ''' magas,
1''' széles, utolsó apró gumós zápfoggal.

I-ső Tábla. 2-ik Ábra.

f) Alsó jobb állkapocs beloldáról, természeti nagyságban ;

g) Ugyanaz, küloldáról tekintve.

x) Belesúcsa a kettőzötten konczozott, tehát valódi nyestféle szabdafognak.

Ezen állkapocstöredékről s a benne foglalt fogakról ítélve, ez állat nagyságára nézve közelebb állott a Hölgymenyéthez (Foetorius ermineus) mint a Görénymenyéthez (Foetorius putorius). Azonban semmikép nem volt Foetorius, mert a foetorius-neműek szabdafogainak közép gumója csak egyes, ellenben a mi beremendi állatunknak kettős gumója, tehát valódi nyestféle szabdafoga volt, melyen a kettős gumó úgy van elhelyezve, hogy a nagyobbik kívül fekszik, a kisebbik pedig belül látható. — Nagyságára nézve állatunk a Foetorius putorius és Foetorius ermineus közé sorolható.

Miután ezen faj, valamint nagyságra, úgy a fent felhozott egyéb fajjelényeire nézve is, sem a most élő valódi nyestfélékkel, sem a fenebb előhozott és fajokkal nem egyez meg: ezt, mint önálló fajt, *Mustela beremendensis* (beremendi nyuszt) név alatt állítom fel.*)

II-ik Nem: Foetorius, (Menyét = Wiesel.)

E nemnél a felső állkapocsbani gumós zápfog kétszer-

„A vízözöni képletekben, jelesen barlangokban találtattak szintén egyes töredékek a most élő európai nyestfélékhez rokon állatokból.

„Schmerling ur is figyelmeztet a lüttichi barlangokban talált olyan csontokra, melyek felette hasonlók a most élő közönséges nyesthez (*Must. foina*. Linn.) csakhogy ezt nagyságra nézve még jóval fölülmulják.

„A Genf környékén előforduló vízözöni kavics-halmazokban is találtatnak csontmaradványok, melyeket azonban a most élő nyestfajoktól megkülönböztetni eddig nem sikerült.“

*) Ezen adat egyszersmind vezérpontúl szolgálhat arra nézve, hogy a beremendi csonttorlatban előforduló egyéb emlősök maradványai is, ámbár a most élő rokonfajokhoz nagyon hasonlítanak, de ezektől mégis lényeges eltérésekben, s így fajilag különböznek.

Petényi hátrahagyott munkái.

nél szélesebb mint hosszú, fölül 2, alól 3 rés. vagyis hézag-fog a szabdafog előtt; a szabdafog csak egyszerű közép konczczal.

A menyét fajok eddigelé csak a vízözöni képletekben s főleg a barlangokban találtattak.

A beremendi csonttorlatban csak egy ásatag menyét fajt találtam, t. i. az

Ős-hölgy menyét-et. — Foetorius palermineus. Petényi.

Notae specifice: Margine fossae inframentalis inferiore, externo spinis obtusis sparsim munito; apicibus dentium lanianiorum inferiorum parum recurvatis; dentis molaris sectoris cuspidate postremo exiguo, parte interna notabiliter excavato. Animal $\frac{1}{6}$ -ta parte incirca minus Foetorius ermineo K. et Bl. (*Mustela erminea*. Linn.)

Fajjelölények: Az állkapocs szárnygödre pártázatának kül széle érdes csaknem tövises; az alsó szemfog hegye csak gyöngén felhajolt; a szabdafog hátsó gumója alacsonyka s beloldalán tetemesen kivájult. Mintegy $\frac{1}{6}$ -dal kisebb a most élő Hölgymenyétnél (Foetorius ermineus K. et Bl. *Mustela erminea*. Linn.)

Ez állatnak is csak egy 9 vonalnyi hosszú állkapocs töredékét leltem föl, mely az alsó jobb állkapocs hátsó része, 3 ép foggal együtt, ú. m. a 3 ik vagyis utolsó résfog; a szabdafog és az utolsó záp vagyis gumfogal. Ezenkívül találtam egy magányos kihullott jobboldali alsó állkapocsbani szemfogot, mely hihetőleg ezen állkapocshoz tartozott.

I-ső Tábla. 3-ik Ábra.

h) Alsó állkapocs beloldalról, természetiben agyságban.

i) Ugyanaz, küloldalról.

k) Szemfog, belülről.

l) Ugyanaz, kívülről tekintve.

m) Ugyanaz, a most élő Hölgymenyétnél.

Valamint ezen állkapocs-töredék, úgy a fogak alkata s nagyságaránya arra mutat, hogy ezen ősfaj legnagyobb rokonságban áll a mi most élő Hölgymenyétünkhöz (*Must. erminea* Linn. Foetor. ermineus. K. et Bl.)

Az állkapocs és a fogak nagyságaránya.

Foetorius palermineus. Pet.	és Foetor. ermineus. K. et Bl. között.
Alsó állkapocs, mérve a félholdas hátsó kivágástól a szemfog aljáig, hossza körülbelül . . . . . 10''';	. . . . . 11 $\frac{1}{2}$ '''.
szélessége a szabdafog alatt . . . . . 2''';	. . . . . 2 $\frac{1}{4}$ '''.
szemfog hossza beloldalról . . . . . 3''';	. . . . . 3'''.
tövöni vastagsága . . . . . 1 $\frac{1}{2}$ ''';	. . . . . 1 $\frac{1}{2}$ '''.
kevésbé ívelt . . . . . — —	tetemesen ívalakú.
Résfog magassága . . . . . 1'''	. . . . . 1'''.
tövöni szélessége . . . . . 1 $\frac{1}{4}$ ''';	a rajta levő zománczczzal . . . . . 1 $\frac{1}{2}$ '''.
Szabdafog magassága, közép gumója irányában . . . . . 1 $\frac{1}{4}$ ''';	zománczczzal együtt . . . . . 1 $\frac{1}{2}$ '''.
szélessége . . . . . 2 $\frac{1}{2}$ ''';	zománczczzal együtt . . . . . 3'''.
Hátsó gumofog magassága . . . . . $\frac{1}{2}$ ''';	. . . . . $\frac{1}{3}$ '''.
szélessége . . . . . $\frac{3}{4}$ ''';	. . . . . $\frac{1}{2}$ '''.

Ezen rövid összehasonlítás és jelényszéből kitetszik, hogy beremendi őshölgymenyétünk a most élőhöz felette hasonlított ugyan, töle azonban mégis következő jelénysző sa-
játóságok által fajilag eltért; ú. m.

1) Kisebbsége által, a most élőnél mintegy $\frac{1}{6}$ -dal kisebb levén.

2) Az állkapcsa szárnygödrének érdes, csaknem tövises pártázata által; mely pártázat a most élőnél tökéletes sima.

3) Szemfogának csak lassúdan, gyengén ívelt hegye által, mely a most élőnél tetemesen ívelt, sőt felgömbült.

4) Szabdafogának igen alacsonyka, beloldalán kivájult hátsó gumója által, mely a most élőnél majd 2-szer oly magas s beloldalán is tetemesen gumós.

Az őslénytani munkákban még e következő ős-menyét-fajok említetnek meg.

Putorius antiquus seu *Mustela antiqua* (Meyer Armín *Palaeontologica*, pag. 54.); le *Putois fossile* (Cuvier ossem. foss. 4-e edit. VII. p. 484.) igen közel rokona a görénymenyétnek (*Foetorius putorius* K. et Bl. *Mustela putorius* Linn.) mert ennek is mint amannak $\frac{1}{5}$ zápfoga, és $\frac{2}{3}$ résfoga van. Előfordul a déli Franciaország, de különösen a lunelvi-i barlangokban; a Beaugency melletti d' Avaragi vízözöni telepekben, valamint a lüttichi és kirkalei barlangokban. Pictet olyan tökéletes ép görény-csontvázat lelt Genf környékén az ottani vízözöni kavicsthalmazban, mely a most élő görénnyel azonosnak tartatik. (Pictet: *Traité élément. de Palaeont.* p. 176.)

Mustela vulgaris fossilis (la Belette, Cuvier oss. foss. 4-e edit. VII. p. 500.) A fennemlített *Mustela antiqua* lelhelyein találhatik még egy menyétfaj, mely a most élő közönséges kismenyéthez (*Mustela vulgaris* Linn.) közel rokonságban áll. Ugyanezen fajnak néhány fogát találta Buckland a kirkdalei barlangban; — Schmerling is említi, miszerint ehez hasonló állat maradványai fordulnának elő a lüttichi barlangokban.

Egyébiránt igen valószínű, hogy azon özönvízi telepekben még több más, eddigelé kevésbbé szemügyelt s megvizsgált, s ennél fogva még összekevert fajai tartalmazhatnak a menyéteknek. — Lásd: „Pictet: *Traité élém. de palaeont.*“ p. 175—176. Meyer Armín: *Palaeontologica* p. 54.—Cuvier ossem. foss. 4-e éd. VII. p. 500. — Geinitz *Grdr. d. Versteinsk.* p. 18.

B) Rovarevő emlősök (*Mammalia insectivora*; = Insekten fressende Saeuger). Jobbadán kicsi, föld alatt élő, turkáló, s azért is kulcs-csonttal ellátott állatok. Mivel rovar- és féregevők, többnyire apróbb szemfogaik vannak, fölül 4, alul 3, sok koncú, éles, valódi zápfogakkal ellátvák. Középső metszfogaik az olyan nemeknél, hol előjönnek, ép oly nagyok vagy még nagyobbak is mint a szélsők.

Orruk ormány-alakúlag kinyúlt.

Ezen emlősök maradványai csak a harmadrendű képle-

tek közép rétegeiben jöven elő, létük kezdete azok idejébe esik.

A rowarevők közül két nem jön elő a beremendi víz-özöni csonttorlatokban, ú. m.

I-ső Nem: Talpa (Vakand; = Maulwurf). E nemüeknél a felső állkapocsban van 6, az alsóban 8 metszőfog, minden állkapocsban egy erősen kinyúló szemfog; fölül 7, alul 6 zápfog, melyek közül a 3 utolsó mindenfelől sokkoncú. Elölábuk ásóláb, tehát erősebb a hátsónál, 5 széles, lapos karmóval.

A beremendi mészkőbánya hasadéktelvényeiben e nemből csak egy faj jön elő, s ez:

Talpa vulgaris fossilis. Petényi. (A közönséges ősvakand. = Gemeiner, fossiler Maulwurf.) Ezen állat csontmaradványai tökéletesen megegyeznek a most élő közönséges vakand (*Talpa vulgaris*, Briss. *Talpa europaea*. Linn. = gemeiner Maulwurf) megfelelő csontjaival, valamint alkotásukra, úgy nagyságarányra nézve is; így ezen ősvakand a most élő vakandtól fajilag sem különbözött*), köztük részemről egyéb különbséget annál nem vevén észre, hogy a most élő közönséges vakand állkapocsa külfalán csak e 2 ideggödröcske van, egyik a második rés-, másik az első zápfog alatt, az ásatag vakandokon pedig 3 olyan ideggödröcske található, egy az első résfog, kettő pedig — melyek egyike azonban igen csekély — az első zápfog alatt.

Ezen állatból találtam a beremendi csonttorlatban, az

---

*) Pettkó János bányatanácsnok s a selmeczi bányásztanodánál az ásvány- és földtantanára, Bars megye Felső-Garam völgyében, a Hlinik melletti édesvízi kovanyban (Quarz) találta koponyatöredékeit olyan emlősnek, mely Meyer Armin állítása szerint kétségen kívül a Rovarevők rendjéhez tartozott ugyan, de pontosabb vizsgálás után kitetszett, hogy sem a Sün-nemhez (*Erinaceus*, Igel) — minek eleinte tartaték, — sem a Czikczkányokéhoz nem csatolható; ennél fogva kérdéses ősemmlős maradt. Lásd róla „Wilh. Haidingers Berichte über die Mittheilungen der Freunde der Naturwissenschaften in Wien. 1847. Bd. II. S. 170—173. — und S. 457—8.” E szerint honunkban az ősvarevőknek 3 neme volna képviselve.

ott előforduló valamennyi emlősök között, legtöbb és legépebb csontmaradványokat. Ezek közt valának:

1) Alsó állkapocs-töredékek, nem ritkák, de egész állkapcsok nem találhatók. A magyar nemzeti Múzeum birtokában 6 darab van (1 dar. jobb-, 5 dar. baloldali állkapocsból). Némely töredékben megmaradtak a valódi zápfogak, másokban az előrésfogak; egyben csak egy szemfog; a legépebb darabban egy szemfognak alsó töve, az első és a harmadik rés- s három valódi zápfog.

2) A lapcsont. Ez is leginkább apró darabokban jön elő. Sikerült azonban egy tökéletes példányt is szereznem. — Múzeumi gyűjteményünk 10 példánnyal bír (7 dar. jobb-, 3 dar. baloldali.)

3) A szegycsontot csak egy, azonban meglehetősen ép példányban leltem.

4) A fölkarcsont gyakori, s minthogy a legtömöttebb, legerősebb, azért minden egyéb maradványok közt legépebb is. Magyar Múzeumunk 18 darabbal bír (9 jobb-, 9 baloldalival) ¹⁾.

5) Az alkarból jönnek elő:

a) A singcsont többször ugyan, de csak töredékekben. Ezekből 8 darabot szedtem össze, melyek közt azonban ép csak egy van;

b) Az orsócsont, melyből csak két, de ép példányt leltem, egyik jobb-, a másik baloldali.

6) A hátsó végtagokból megvan:

a) A czeb- vagy fölszár-csont, mely nem ritkán, és ép példányokban volt található. Nemzeti Múzeumunk 7 példánnyal bír (4 jobb, 3 baloldalival). Megjegyzésre méltó, hogy köztük egy példány aránylag rövidebb (csak $6\frac{3}{4}$ ''' hosszú), de tetemesb szélessége ($1\frac{1}{2}$ ''') s vastagsága által a többi nyulánkabak közt föltűnik.

b) Az alszár-csont. Ez igen ritka, belőle csak egy jobboldali példányt lelheték. ²⁾

¹⁾ Egy sokkal kisebb példányt találtam közöttök, mely azonban egészen hasonló alkatú levén a többivel; csak ifjabb állatéhoz lehetett.

²⁾ Az ös-vakand alszár-csontjai fölötte hasonlóak az általam fel-

Megemlítésre méltó, mit Pictet az ő „Traité élément. de Palaeontologie T. I. p. 143.” munkájában mond az ös-vakand csontvázáról: „A vakandfajoknak általában oly különös alkatú csontjai vannak, s e csontok legnagyobb részt oly tisztán bélyegezvék, hogy előjövételök meghatározása elhibázhatlan.”

I-ső Tábla, 4-ik Ábrán tárgyalatik:

- a) a baloldali alsó állkapocs küloldalról, szem- és minden zápfogakkal természeti nagyságban;
- b) ugyanaz beloldalról;
- c) ugyanaz, 2-szer nagyítva küloldalról;
- d) a lapcsont fölülről s alulról tekintve;
- e) a szegycsont jobb oldaláról tekintve;
- f) ugyanaz, egy most élő vakand tökéletes példánya szerint (Talpa europaea. Linn.)
- g) fölkarcsont, kül- és belső fölületéről;
- h) az alkarnak singcsontja, rendes állásának belfelületét tekintve;
- i) az orsócsont, mind két felületéről;
- k) a fölszár vagy czombcsont felülről és hátulról; és
- l) az alszár v. i. sípcsont, jobb és baloldaláról nézve.

Aránylagos nagysága a test egyes részeinek:

Talpa vulgaris. Briss. (T. europaea. Linn.) és	Talpa vulgaris fossilis közt.
1) Alsó állkapocs	a fenmaradt töredék
hossza . . . . . $9\frac{1}{2}'''$;	szerint aránylag . . . $9\frac{1}{2}'''$.
szélessége kívülről	
az utolsó zápfog mögött . . . . . $1'''$;	. . . . . $1'''$.

Állított nagy ös- hasadt fogú cziczkányéihoz, azoktól azonban e következőkben mégis könnyen megkülönböztethetők: a vakandnál az alszárcsont felső izlapja alatt van előfelé egy kis ferde kivájtás; holott az ös-hasadt fogú cziczkány alszárcsontján ugyanazon a helyen egy kiemelkedő finom csonttaraj látható.

Talpa vulgaris. Briss. (T. europaea. Linn.) és legnagyobb széles- sége az utolsó előtti zápfog irányában . $1\frac{1}{6}'''$;	Talpa vulgaris fos- silis közt.
2) Az utolsó- előtti zápfog legnagyobb magas- sága kívülről . $1'''$;	zománcz nélkül . $1'''$.
szélessége . $1\frac{1}{6}'''$;	. . . . $1'''$.
3) Lapcsont	. . . . $1\frac{1}{6}'''$.
hossza . $11'''$;	. . . . $10\frac{3}{4}'''$.
felső végéni legna- gyobb szélessége . $2\frac{1}{2}'''$;	. . . . $2\frac{1}{2}'''$.
4) Szegycsont	
hossza . $7\frac{1}{2}'''$;	. . . . $7\frac{1}{2}'''$.
legnagyobb szélessége $2\frac{1}{2}'''$;	. . . . $2\frac{1}{2}'''$.
5) Fülkarcsont	többnyire $6\frac{1}{2}''$; néha $6\frac{3}{4}'''$.
hossza . $6\frac{3}{4}'''$;	gyakran $7'''$ — $7\frac{1}{4}'''$.
legnagyobb széles- sége . $5\frac{1}{4}$ — $5\frac{1}{2}'''$ -ig;	többnyire $5'''$; néha $4\frac{3}{4}'''$.
6) Singcsont	. . . . $4\frac{3}{5}'''$; n $5\frac{1}{2}'''$ -ig.
hossza . 9 — $9\frac{1}{4}'''$ -ig;	. . . . $9'''$.
legnagyobb szélessége $2\frac{1}{2}'''$;	többnyire . $2\frac{1}{2}'''$.
7) Orsócsont	
hossza . 5 — $5\frac{1}{4}'''$;	. . . . $5\frac{1}{4}'''$;— $5\frac{1}{2}'''$ -ig.
vastagsága . $1'''$;	. . . . $1'''$.
8) Főlszárcsont	
hossza . $7'''$;	többnyire $7'''$ néha $7\frac{1}{4}'''$.
szélessége a felső íz- lapja alatt . $1\frac{1}{4}'''$;	jobbádán $1\frac{1}{4}'''$ — $1\frac{1}{2}'''$.
9) alszárcsont	
hossza . $8\frac{1}{2}'''$;	. . . . $8\frac{1}{2}'''$.
szélessége nem egé- szen . $1'''$;	nem egészen . $1'''$.

Az egymással olyannyira megegyező nagyságarányai is a csontváz különféle részeinek világosan bizonyítják, hogy a beremendi kőbánya hasadéktelvényeiben előforduló ősvakand-csontmaradványok a most élő közönséges vakand (Talpa

vulgaris. Briss. s. T. europaea Linn.) csontjaival ugyanazonosak, s így köztük semmi fajkülönbség sincs.

Az őslénytani buvárok több ős vakand fajt hoznak fel munkáikban.

Így különböztet meg például Pictet (Traité élément. de Palaeontologie, T. I. p. 143—144.) 3 fajt az auvergnei és sansansi harmadrendű képletekből, ú. m.

1) *Talpa antiqua* Blainv. (Osteographie Insectiones, p. 97.). Ennek csak egy fölkarcsontja ismeretes, mely alakjára nézve általában megegyez ugyan a közönséges vakandéval, de kevesebbé széles, s rajta azon csonttaraj, melyre a nagy mellizom tapad, sokkal kinyúlóbb. E faj találtatik az auvergnei édesvízi telepekben.

2) *Talpa minuta* Blainv. (Osteogr. p. 97.). Ebből is csupán egy fölkarcsont létezik, mely a most élőkéhez mérve csak felényi nagyságú s aránylag még keskenyebb. — Ide volna számítandó azon állkapocs-töredék is Sansans-ból, melynek zápfogai kissé hegyesebbek, szabdafoga pedig még nagyobb mint a most élő közönséges vakandé.

A Cuvier „Recherches sur les ossements fossiles“ című munkája T. III. Tab. LXIV. fig. 10. természeti nagyságban, fig. 11. kétszeri nagyításban előforduló, s mint látszik, jobb alsó állkapocs-töredék, jóval kisebb a beremendi hasadéktelvényekből állapocsoknál; lehetséges tehát, hogy ez a Blainville *Talpa minutájához* tartozó.

3) *Talpa vulgaris fossilis* Petényi.

Egy alsó állkapocs, valamint néhány fölkarcsont is találtatik belőle ugyanazon sansansi telepekben, melyeket Blainville nem volt képes a most élő vakandokéitól megkülönböztetni, csak hogy kissé erősebbeknek mondja lenni azokat.

Az özönvízi képletek szintén tartalmaznak magokban ős-vakand-maradványokat. Franciaország és Belgium barlangjaiban jönnek olyan vakand-csontok elő, melyeket a most élőkéitől lehetetlen megkülönböztetni. Genfkörnyékének azon halmazáiban, melyeket Necker ős-özönvízi képletnek nevez, fordulnak elő szintén ős-vakand-csontok, melyeken azonban Pictetnek a legszorgalmasabb kutatás mellett sem sikerült bármi különbséget észrevenni a most élő vakand csontjaitól.

Úgy szintén azon ős-vakand-csontmaradványok, melyek az Elster folyam partján fekvő kösztriczzi hasadéktelvényekből ismeretesek, Geinitz (Versteinerungskde p. 10. Nr. 5.) szerint a most élők megfelelő csontjaitól szintén meg nem különböztethetők.

II. Nem: Sorex. (Cziczkány.) = Spitzmaus.)

¹⁾ A cziczkány név, mely tudtommal először fordul elő a Földi János természeti históriájának 1-ső csomója, 65. lapján, most azonban utána és Vajda Péter után általában használtatik magyar természetrajz-íróink által a Sorex (Spitzmaus) nemű emlősök megnevezésére, magyar köznépünk száján sohasem fordul meg. — Köznépünk ezen rovarvő apró emlősöket, ámbár hibásan, de ország-szerzte „G ü z ü” vagy „G ö z ü k”-nek nevezi, fölcserélvén, vagyis inkább összezavarván azokat a nevezetes G ö z ü h o r d á s o k k é s z í t ő i, a valódi G ö z ü e g e r e k k e l (Mus spicilegus, — Aehrenmaus, — Mys klasonoska. Petényi), melyek nem a rovarvőkhöz, hanem az emlősök egy egészen más osztályához, t. i. a növényekkel táplálkozó Ö r l ö k (Glirés s. rosores; Nagethiere) rendjéhez, s a tulajdonképi egerekhez (Mus, Maus) tartoznak; e sorok közlője által nemsokára egy külön magán rajzban az azokhoz tartozó ábrákkal együtt kiadandók.

A cziczkány szó, mely eredetileg a tatár és rokon nyelveken az i g a z i e g e r e t (Mus, Maus) vagy általában minden egér-féle emlőst jelent, most is használtatik a tatár népektől a különféle egérneműek vagy egerekhez hasonló állatok megnevezésére. Én azt is tartom, hogy Földink azt vagy egyenesen a híres buvár Pallas munkáiból (p. o. Miscellanea zoologica; vagy: Spicilegia zoologica; vagy: Reise durch verschied. Provinzen des Russischen Reiches; vagy: Novae species quadrupedum e Glirium ordine); vagy pedigen Schrebers, „Saeuethiere in Abbildg. und Beschreibungen” című munkája tatár synonymiájából szemelte ki, s választotta a Sorex, Spitzmaus nemű emlősöknek magyar megnevezésére.

A cziczkány szó azonban nem egyszerű, hanem s i t s - és t s k á n tagokból összetett tatár szó. Mindegyik pedig, a s i t s i s, és a t s k á n i s, annyit tesz mint: e g é r, s i t s k á n pedig e g é r - e g é r.

Így neveztetik például jakut nyelven N a u s z t - S i c s n a k, azaz gyökerek egerének a g y ö k e r é s z - e g é r, (Mus oeconomus. Pallas. die Wurzelmaus). Ugyanaz k a m c s a d á l nyelven: T e g u l - c s i c s, (l. Pallas Glir. p. 79, 15 és p. 225. t. 14; Schrebers Saeuethiere p. 676. tab. CXC.) S i c s - j a n - n a k neveztetik Jaiknál az Ü r g e (Arc-tomys-citillus), Zieselmaus: l. Schreb. p. 746—7.) mely megnevezésekben a s i c s és a c s i c s egyenlően egeret-jelentenek. Így neveztetik szintén tatár nyelven a h á z i p a t k á n y (Mus rattus. Linn.; die

E nemüeknél van a felső- és az alsó állkapocsban két-két hosszú hegyes előfog; ezek mögött áll mindkét felől a felső állkapocsban 7—9, az alsóban 5 zápfog.

Ezen nemből a beremendi özönvízi képletekben 3 faj

Hausratte) *Ts k a n*-nak (lásd Schreb. Saeugeth. p. 648. tab. CLXXIX.), hol a *tskan* mellett azon magyar megnevezések: *g ö z ü* és *m a l o m e g é r* mint hasonjelentésük mellette állanak.

Sőt ugyanott 655. lapon, tab. CLXXX. a *k ö z ö n s é g e s h á z i e g é r* is (Mus musculus Linn.; die Hausmaus) tatáruul szintén *ts k a n*-nak neveztetik.

Így nevezik a tatárok *S u c h e r - t s k a n*-nak, azaz vakegérnek, a *mus-talpinus-t.* Pallas. *Spalax Talpinus.* Tiedem. *Sljepusónka*; *blinde Maus*; — l. Schreb. Saeugeth. p. 712; tab. CCIII; Fischer Synops. Mammal. p. 302. Nr. 3.)

Úgy szintén *T a s - a r a p - t s k a n*, a kingizoknál annyit jelent mint kétlábú egér, mely névvel a dárda ugrány vagy a lövellő ugróegér (*Dipus jaculus.* Zimmerm. *Mus jaculus.* Pallas; der Springhase; l. Schreb. p. 843.) neveztetik.

Sőt a *C s i k* szó is szintén egeret vagy egérnemű állatot jelent tatár nyelveken. Így például:

T a r b a g a n - c s i k-nak nevezik az irtisi kozákok a *n y i l - u g r á n y t* (*Mus sagitta.* Pallas; *Dipus sagitta* Zimmerm. l. Schreb. l. c. pag. 850. Fischer Synops. mammal. pag. 333. et 334. Nr. 2.) *J e m u r a n - c s i k*-nak Jaiknál neveztetik szintén a dárda ugrány (*Dipus jaculus* Zimm. l. Schreb. p. 843).

Valamint pedig a *S i c s* és *tskan* szavak néha egy szóvá köttetnek egybe, ugyanazon egy állat megnevezésére, például: az Ob, Irtis és Jaik folyók mentében fekvő pusztaságokon előforduló, tatáruul: „*D s h i l k i o - s i c s - t s k a n*“-nak azaz kóboregérnek nevezett (*Mus vagus.* Pall. *die Streifmaus.* Zugmaus) egér nevében (lásd Schreber p. 663. tab. CLXXXIV. és p. 684. tab. CXCI.), honnan hihetőleg származtatható *F ö l d i n k „ c z i c z k á n y “*-ja. Így kötöttik szintén a „*tskan*“ és a „*csik*“ is olykor ugyanazon egy állat nevében, például: a „*T s u t s k a n - c s i k*-ban,“ mely összetett névvel Jaiknál a dárda ugrány (*Dipus jaculus*, Zimmerm. l. Schreber p. 842. 3). neveztetik.

A *sics*, *csics*, *tskan*, és *csik* tatár szavak tehát, mint láttuk, egyenként véve, általában egeret jelentenek; egymással, például: *sics-tskan* vagy *sicskan*, *tskan-csik*, vagy egyéb melléknévvel összekötve p. o. *sics-jan*, *Tas-arap-tskan*, vagy *tarbagan-csik*, *Jemuran-csik*, *Tsut-tskan-csik*, stb. bizonyos egérfajokat vagy egérnemű emlősök fajait jelényzik; de az általunk *c z i c z k á n y o k*-nak nevezett emlősök (*Sorices*, *Spitzmaeuse*) sehol sem jönnek elő tatár nyelven, *c z i c z*- vagy *sicskan* név alatt.

tökéletesen megkülönböztethető. Az első legnagyobb, szintén színes fogú, a *Crossopus* ok; az igen kicsiny, színes fogcsúcsu másik a *Sorex*-ek; s a szintén kicsiny, tökéletes fehér fogú harmadik a *Crocidura*-k családjához tartozó. S ekkép képviselve van beremendi csonttorlatunkban a most élő cziczkányoknak mind a három családja:

a) család: Víz i cziczkány. *Crossopus* = *Wasserspitzmaus*. E családhoz tartozóknál van 4—4 részfog (*Lückzahn*) a felső állkapocsban; az alsó kapocsbani előfogak éle egy gumóval van ellátva, vagy annak hijával is; a fogcsúcsok tetemesen színesek.

A vízi cziczkány családjából jön elő a beremendi csonttorlatokban egy tetemesen nagy, erős alkatú s azért is maradványaiban meglehetősen jól megtartott faj, melyet felső állkapocsbani előfogainak tökéletesen hasadt csúcsai miatt nevezek:

I. *Crossopus fissidens*. Petényi. Hasadtfogú vízi cziczkány-nak. *Spaltzahnige Wasserspitzmaus*.

Notae specificae. *Dentium primorum superiorum apicibus distincte fissis*; hamulis denti proximo canino incumbentibus; *dentium primorum inferiorum limite insertionis externo in lineam baseos internae dentis canini 2-di, deorsum perpendiculariter ductam, cadente*; eorundem margine inferiore prout et acie laeviusculis, integerrimis. *Magnitudo ad minus muris musculi*.

Fajjelén y e k: A felső állkapocs metszfogainak csúcsai tökéletesen hasadtak; hátsó horgaik a legközelebbi szemfogra esők; az alsó előfog beikelési külhatára a 2-ik szemfog alapja belhatárától függélyesen húzott vonalba esik; alsó széle valamint éle, simák; nagysága legalább a házi egéréhez hasonló lehetett.

E nevezetes ösfajból következő csontmaradványok vannak birtokomban:

1. *Koponyatöredékek*. Ezekből tökéletesen ép, nagyobbak, sőt kisebbek is ritkábbak. A nemzeti Múzeum Pesten 6 darabbal bírt, melyek többnyire előrészei a koponyáknak, vagyis tulajdonkép a felső állkapocsokból valók. Ezek vastag, zömök alkotásuknál fogva inkább megmarad-

hatának mint a hátsó, vékonyabb, tulajdonképi koponyacsontok, melyek teljességgel nem voltak találhatók. Ezen töredékekben lelhetők minden felső állkapocs-fogak is.

2. Alsó állkapocs. Ezen ös-cziczikánynak minden maradványai között tetemes tömörségük miatt leggyakoriabban az alsó állcsontok. Mind a mellett azonban tökéletesen ép, minden fogakkal ellátott darabok ezek közt is ritkábbak, úgy hogy 37 darab között, melyeket szerezhettem, csak 4 ép példány létezik.

1-ső Tábla, 5-ik ábrán: a) koponyatöredék baloldaltól, természeti nagyságban;

b) ugyanaz fölről,

c) ugyanaz alulról tekintve.

d) Felső baloldali metszőfog kívülről természeti nagyságban;

e) ugyanaz belülről.

f) ugyanaz belülről 5-ször nagyítva, hol a második belkoncza is tökéletesen kivehető.

g) A két koncz közti tér vagyis hasadék elülről tekintve 5-ször nagyítva.

h) Felső jobb oldali 2-ik zápfog belülről természeti nagyságban.

i) ugyanaz 5-ször nagyítva.

k) Bal alsó állkapocs kívülről, természeti nagyságban.

l) Jobb alsó állkapocs belülről.

m) Alsó baloldali előfog kívülről természeti nagyságban.

n) ugyanaz belülről.

o) ugyanaz kívülről 5-ször nagyítva.

p) a most élő vízciczikány (crossopus fodiens. Wglr.) baloldali előfoga, melynek alszéle közepén egy tökéletes kanyarulat, felszélén pedig v. i. élén egy tetemes emelkedés vagy siker gumó kivehető, melyek az ös-hasadtfogú cziczikány alsó előfogainál egészen hiányzanak. Ezen látható egyszersmind az előfog beikelésének határvonal-különbsége is, mely a most élő vízciczikánynál az 1-ső szemfog belsétől függélyesen lefelé húzott vonalba esik.

Hogyha már a most élő vízciczikány (Crossopus fodi-

ens. Wglr., *Sorex fodiens*. Linn.) koponya és felső állcsontjait hasonlítjuk össze *ös-vízicziczkányunk* (*Crossopus fissidens*. Pet.) hasonmaradványaival: már az első pillanatra mutatkozik köztük a nagy különbség. Ha pedig azokat figyelmesebben egybehasonlítva szorosabban vizsgáljuk, mindinkább meggyőződünk arról, hogy ámbár a mi *ös-hasadtfogú cziczkányunk* a most élőknek általános bélyegeit hordja is, mindazonáltal attól igen lényegesen s valóban fajilag különbözik. És pedig

1) Nagysága s erőssége által, oly annyira, hogy a most élő *vízi-cziczkánynál* legalább $\frac{1}{3}$ -dal nagyobb, tehát mint egy nagy házi egér (*Mus musculus*. Linn.) sőt majd mint egy erdei egér (*Mus sylvaticus*. Linn.) oly nagy lehetett. Erre mutat koponyájának aránylagos nagysága s fogainak kifejlettsége*).

Ezen cziczkány fején a koponya hossza összehasonlítólág mérve a többi részek nagyságarányához, úgy áll a most élő *vízicziczkány* (*Cross. fodiens*) koponya hosszához, mint $12\frac{1}{2}'''$: $10\frac{1}{2}'''$ -hoz. A nyúlt arc-rész v. i. a tulajdonképi felső állkapocs hossza, véve az orrnyílás alsó szélétől a homlokcsont aljáig, hol a közép varrat kezdődik, valamint az állcsontok alsó szélétől számítva *ös-cziczkányunknál* $6'''$ -at tesz, a most élőnél csak $4\frac{1}{2}'''$. *Öscziczkányunknál* a koponya legnagyobb szélessége $5\frac{1}{2}'''$ tesz, a felső állkapocs legnagyobb vastagsága a középső zápfogon, ezt is bele számítva $4'''$, a most élőnél csak $2\frac{1}{2}'''$; s így nála ez utóbbi nagyságarány $1\frac{1}{2}$ vonallal eltérő.

Ezen tetemes nagyságon kívül, *ös-hasadtfogú cziczkányunk* felső állcsontjai az orrvonalon vastagok s gömbölyűdedek: az orrnyílástól kezdve egész a homlokig egyformán szé-

*) A Cuvier „Recher. s. l. ossem. foss.” munkája IV-ik kötet 206. l. pontosan leírt, XV. táb. 27. ábrán lerajzolt, s Pictet, „Traité élém. de Palaeontol.” I. köt. 143. l. említett, egy a baliny-csonttöredékekben levő 3 első zápfog ide tartozik, mint szintén a szárdinai csonttorlatokban talált s 28. ábrán lerajzolt jobb felkarcsonttöredék, igen megegyeznek épen úgy alkotásukban, mint a zápfogak színezetében is, az én *ös-hasadtfogú vízi-cziczkányommal*; de a nagyságarány mértékeire nézve a zápfogaknál úgy mint a felkarcsontnál is (Cuviernél 4-er nagyobbítva) $\frac{1}{3}$ részszel kisebbek, s így inkább a most élő *vízi-cziczkány*-nal (*Crossopus fodiens* Wglr.) megegyezők.

lesek és vastagok, sőt magán a pofán végig nem oly feltűnőleg hosszán kinyúltak s keskenyek, mint a most élő közönséges vízciczikánynál, hol a pofacsontok az orrnyílásnál épen úgy mint a homlokcsont alapjánál felette keskenyültek, s azért is ott sokkal vékonyabbak mint a felső állkapocs közepén.

A z o r r n y í l á s űs-cziczikányunknál tágas, 2''' hosszú, 1''' széles, közepén kinyúló s ezért felszélén kétszer kikarélyozott; ellenben a közönséges vízciczikány orrnyílása kisebb és keskenyebb, csak $1\frac{1}{2}$ ''' hosszú, $\frac{2}{3}$ ''' széles, közepén simán kerekített, az orr középvonalán lelapított, s az orr-rész oldalain tetemesen összenyomott, következőleg tetemesen vékonyult, minden kiálló duzzadt orrkülszélek nélkül.

Az űs-hasadtfogú cziczikánynak ily zömök alkotásu koponya-csontjaiból arra következtethetni egész valószínűséggel, hogy annál a felső állkapocs és a pofa igen erősek, tömörek, tehát vastagok lehettek; sőt hogy még a koponyacsontok is, melyek a most élő közönséges vízciczikány-fajnál felette vékonyak s átlátszók, amannál sokkal erősebbek és tetemes vastagságuk valának. Úgy szintén a szem és zápfogak is a koponya nagyságához mérve űs-fajunknál sokkal nagyobbak, erősebbek voltak a most élő vízciczikányéinál.

A hasadt fogú űs-vízciczikány fajilag különbözött a most élő közönséges vízciczikánytól.

2) F e l s ő á l l k a p o c s á b a n i m e t s z ő f o g a i n a k n a g y o n e l t é r ő a l k a t á b a n .

Felületesen tekintve fekvésük s alkotásukat a két oldalt fekvő 9—9 felső állkapocs-fogaknak, a nagysági arányt kivéve, nagyon hasonlítani látszanak a most élő közönséges vízi-cziczikányéihoz; azonban pontosabban és összehasonlítólág vizsgálván meg azokat, igen eltérő s jelényző különbségekre akadunk.

A f e l s ő á l l k a p o c s b a n i m e t s z ő f o g , m e l y a most élő közöns. vízi-cziczikánynál nem egészen 1'''-nyira nyúlik ki az állkapocs pártázatából, s mely a hozzá tartozó gamójával együtt tövön csak $\frac{3}{4}$ '''-nyi széles és lefelé csak gyengén ívelt, ugyanazon fog űs-vízciczikányunknál mindjárt aljától kezdve nagyon gánósan hajlott, majd 2''' hosszú s $1\frac{1}{4}$ '''

széles. Midőn a most élő közöns. vízciczikány felső metsző foghegye csupán alrészén van egy kissé kivájva, mi által azonban valamint ennél, úgy más most élő cziczikány-fajoknál alig mutatkozik valami kikarélyozás, minthogy valamenynyinél a felső metszőfog hegye ép szélű, akkor azon foghegy hasadtfogú cziczikányunknál feltűnőleg 2 konczú s mintegy hasított levén, t. i. siker kikarélyozás által kifelé egy nagyobb, befelé egy második kisebb konczczal, ezek közt pedig mintegy köthártyával van ellátva (lásd f) és g) ábrán); ez által egy rák ollójához s idomára nézve az állkapocs 2-ik részfogához némileg hasonlít. Épen ezen sajátlagos s a most élő cziczikány-fajoktól annyira eltérő bélyegéért nevezém ezen ős-cziczikányfajt „hasadtfogú vízciczikánynak.”

Ezen felső állkapocsbani metszőfognak hátsó s mintegy álfog nyújtványa a most élő közöns. vízciczikány-fajnál külszínén gömbölyüdeden ívelt, hegyes része pedig az utána következő első részfog konczától egy eléggé észrevehető hézag által elkülönözött; a hasadt fogúnál ellenben, azon álfog-nyújtvány, külszínén tetemesen lapított, sőt kissé kivájt; ez az 1-ső szemfog irányában lejtősen kinyúló s tompa hegyével annyira reá támaszkodó, hogy a metsző s az első szemfog konczai között semmi hézag sem marad.

A hasadtfogú cziczikány fajilag különbözött a most élő közönséges vízciczikánytól, még:

3) A felső állkapocsbani metszőfogaknak különböző fekvése által is. E fajnál oldalvást és sokkal magasabban helyezvék a felső metszőfogak, a közállcsontok meder-pártázatában előrenyúltabbak s kevesebbé egymáshoz szorítvák, mint a most élőnél, hol a fogak egymást majdnem érintik.

A hasadt fogú cziczikány fajilag különbözött a most élő közönséges vízciczikánytól:

4) az alsó állkapocs és a fogaknak különböző alkotása által.

Főlületesen vizsgálván ez ős-faj alsó állkapcsát, első pillanatra tetemesen nagyobb voltának dacára könnyen azonosnak tarthatnók a közönséges vízi-cziczikányéval (Crossop. fodiens, Wglr.) hogyha annak faji különbsége nem tűnnék

fel több tekintetben, jelesen alsó előfogainak eltérő alakjában:

A közönséges vízi-cziczkáynak (*Crossop. fodiens* Wglr) alsó állkapocsbani előfoga csaknem egyenesen nyúlik ki alsó szélén egész a lassudan felgömbült tonkás hegyig, ezen alszélének közepe táján egy jól kivehető kivájással bír, felső él-széle közepén pedig, azonban közelebb alapjához mint hegyéhez, egy igen világosan feltűnő emelkedettséggel ¹⁾, v. i. gyöngye gumóval, s ezelőtt 3—4 könnyű bemetszéssel; beke-lésének külhatára az 1-ső résfog alapja belhatárától függé-lyesen húzott vonalba esik.—De az űs hasadt-fogú vízi-czicz-káynál, az alsó állkapocsbani előfog mindjárt tövétől fogva s minden legkisebb szakadás nélkül kanyarúl alszélén felfelé; hegye jócskán gamósan felgömbült; alszéle mindenütt ép, gömbölyüdeden ívelt, minden bevajás nél-küli; élrésze is szinte ép s minden bemetszés és domboro-dás nélküli, s csak a kés-alakú, azonban a fog hegyéhez közelebb mint tövéhez fekvő kinyuló kiemelkedés által van némileg képviselve ²⁾, mely, ha valóban rajta volna, arány-lag a fog nagyságához sokkal nagyobb s szembetűnőbb len-ne, mint a közönséges vízi-cziczkáynál; az előfog beke-lésének külhatára a 2-ik résfog alapja belhatárától függé-lyesen húzott vonalba esik.

Mind ezen jelényszó adatok folytán kiviláglik, hogy a mi űs hasadt-fogú vízi-cziczkáynunk, (*Crossopus fissidens*. Petényi), tetemes nagyobbságát nem is említve, a most élő közönséges vízi-cziczkánytól (s így tehát a Cuvier által feljebb érintett helyen leírt űs vízi-cziczkánytól is, *Crossop. fodiens fossilis*, mely általa a most élővel azonosnak mondatik,

1) valamint felső úgy alsó előfogainak eltérő alkotásánál fogva lényegesen különböző, szó-val olyan érdekes faj, mely minden esetre megérdemli, hogy

¹⁾ Keyserling és Blasius „Wirbelthiere Europas“ című mun-kája 1-ső köt. 59. l. „az alsó előfogak élrészén álló gu-mó“ világosan tétetik családijelénnyül a most élő vízi-cziczkáynoknál.

²⁾ Az űs hasadt-fogú vízi-cziczkáynál némely alsó állkapocs-bani előfogakon az élszél tökéletes sima, minden legkisebb emel-kedés nélküli; miből szinte világosan kitetszik a hasadt-fogú czicz-káynak a közönséges most élő vízi-cziczkánytól faji különbsége.

Petényi hátrahagyott munkái.

az őslénytanban, mint új s magánálló vízi-cziczkány faj állítassék fel¹⁾.

Különben a többi fogak alakja, fekvése s nagyság-aránya egymás közt, valamint a felső, úgy az alsó állkapocsban megegyezik a most élő közönséges vízi-cziczkányéval (*Crossop. fodiens* Wglr.)

A mi a fogak sötét színezetét illeti, ez a különféle példányoknál, mind a színek minémisége, mind azok kiterjedésére nézve igen különböző. — A sötét gesztenye-vörösen színezettek leggyakoribbak. Más fogaknál ismét csak a fogcsúcsok sárgás rózsavörössel színezettek, de ezen eset sokkal gyéresebb. Sőt a zápfogak több színes konczai között némelyek szintelenek, fehérek, mint szintén több fogkonczok, jelesen az apróbb szemfogaknál, vagy éppen nem színezettek, vagy azon sárga-vörössel csak futtatvák.

A felső állkapocsbani metszőfogak, kivülről csak csúcsaikon, aztán a 3 első részfogak (a hátsó 4-ik apró szemfogacska, az ősnél úgy mint a most élő közöns. vízi-cziczkánynál, szintelen) és a zápfogak is csak a belélők s konczaikon színesek, még pedig a magasabbakon egy egészen folytonosan, a legbelsőbb alacsonyakkon pedig csak a nagyobb konczokon van. A felső állkapocsbani záp-

---

*) Azon őslénybuvárok, kik műveikben az említett ős vízi-cziczkányt (*Crossop. fodiens fossilis*) nem nyilatkoztatták különböznek a most élő közöns. vízi-cziczkányunktól (*Crossop. fodiens* Wglr. *Sorex fodiens*. Linn), vajjon ezen finom, talán csekélyeknek látszó, s mégis lényeges jelényekre ugyan ügyeltek-e? s azokat nem találván fel, a fennemlített állatokat azonosoknak határozták meg: erről én annál kevésbbé akarok itt eldöntő ítéletet hozni, minthogy az íróka fennértett ős maradványokat sem általán sem részletesen nem jelényezik, s le nem írják.

Reám nézve azonban felette kíváncsi voltam, hogy ha a beremendi csonttorlatokban előforduló hasadt-fogú ős vízi-cziczkány olyannyira bélyegző alsó s felső előfogait, sőt egész állkapcsait is, a szárdinai csonttorlati s egyéb helyeken előforduló ős cziczkányok (*Sor. fodiens fossilis*) maradványaiért kicserélhetném, s így ha részint általam, részint más buvárok által eszközözendő összehasonlítások útján e fajok közötti bonyolodás minél hamarabb tisztába hozatnék.

fogak küloldalán, kivéve a szabdafogak csúcsait s más egyes magasb konczokat, mind színtelenek, fehérek.

E színezet a halvány-sárgából megy át egész a feketés barna-vörösig több fokozatokon keresztül; az első azonban ritkábban jön elő mint az utolsó, mely gyakorta igen erősen van rá kenve*). Én csak egy példányt leltem, t. i. egy felső bal állkapocs 2-ik zápfogát, minden szín nélkül, tökéletes fehéret, mely azonban valamint nagysága-, úgy alakjában tökéletesen megegyezett a hasadt-fogú vízi-ciczkány hasonnemű fajaival.

Az alsó állkapocsbani fogak sötétebb színezete ellentétben a felső állkapocscsal, a külső rész egész fogsorozatán minden éleken és konczokon szakadatlanul halad, úgy a rés- mint a zápfogakon; a belső kisebb konczok csúcsai, valamint az alsó előfogaknak mintegy $\frac{1}{5}$ része a meggömbült részen, hasonlókép sötétén színezettek. — Az alsó állkapocsban ezen sötétes színezet ellepi többnyire felét, sőt néha $\frac{2}{3}$ -dát is a zápfogak külső felszínének; a 2-ik résfognak $\frac{1}{3}$ -dát, és az első szemfognak $\frac{1}{4}$ részét, lenyúlván az előfog élszélén néha egészen a fognak hegyfelé alá. Szóval, minél sötétebb valamely állkapocsban a színezet, annál nagyobb az általa ellepett tér a fogakon.

Némely, azonban ritkább példányoknál, a halavány sárga-veres színezet a fogkoronának csak végcsúcsaira s széleire terjeszkedik; a szem- és zápfog kisebb konczain csak igen csekély mértékben halvány-sárga rózsaszínben mutatkozván. Sőt egyes konczok néha színtelenek s tiszta fehérek; de az előfogak csúcsai ezeknél is vörösbarna-feketére színezvék.

Több állkapocsok, valamint a fogszínezet minemősége, úgy annak kiterjedésére nézve is, a fennemlített kétféle színezetek között, hol egyhez, hol máshoz állanak közelebb. A színezet kiterjedése, valamint a színek minősége a kü-

---

*) A közöns. vízi-ciczkány (Crossop. f odiens, Wglr.) felső állkapocsánál a sötét színezet szakadatlanul nyulik végig a fogak belső élén, s csak a középső konczokon tetemesb; a külsőkön jobbra nincs semmi színezet, vagy ha van, akkor is csak gyöngén mutatkozik a legmagasabb csúcsokon, valamint a legbelső alacsonyabb konczokon is.

lönböző állcsontokon, lehet, hogy talán a kor és az ivar különbségétől van, ez azonban az állkapcsok s fogaik ugyanazonos alkata s nagyságarányuk viszonyainál fogva, nem szolgáltathat okot netán különböző több fajok felállítására *).

A csontváz egyes részeinek egybe hasonlított nagyságaránya, a

Most élő közönséges vízi-cziczkány (Sorex fodiens Linn.) és az ő s hasadt-fogú vízi-cziczkány közt (Crossopus fissidens Petényi).

Koponya

hossza . . . . . $10\frac{1}{2}'''$; körülbelül . . . . . $12\frac{1}{2}'''$.

legnagyobb szélessége . . . . . $4\frac{1}{2}'''$; . . . . . $5\frac{1}{2}'''$.

Felső állkapocs hossza az orrnyílás szélétől a homlok közep varratáig . . . . . $4\frac{1}{2}'''$; . . . . . $6'''$.

ennek legnagyobb szélessége a zápfogakkal együtt . . . . . $2\frac{1}{2}'''$; . . . . . $4'''$.

Pofa szélessége az orrnyílások táján . . . . . $1'''$; . . . . . $1\frac{3}{4}'''$.

ugyanaz a közep szájfog irányában . . . . . $2\frac{1}{2}'''$; . . . . . $3\frac{1}{2}'''$.

ugyanaz a homlokcsont alján . . . . . $2'''$; . . . . . $3'''$.

Orrnyílás

hossza . . . . . $1\frac{1}{2}'''$; . . . . . $2'''$.

szélessége . . . . . $\frac{2}{3}'''$; . . . . . $1'''$.

*) A közöns. vízi-cziczkánynál (Cross. fodiens Wglr.) a fogsínezet hasonlít az ő s hasadt-fogú cziczkányéhoz, a metszőfogak csúcsait kivéve, melyek néha sötét, vagy épen feketebarnák; csakhogy közönségesen világosabb, halványabb, — olykor azonban ugyanazegy kapocs némely fogán sokkal sötétebb mint másikon — s a többi fogakon kevésbé mélyen elterülő; de az alsó előfogakon mindig egészen az élszél emeltsége vagyis gumója közepéig terjedő.

Most élő közönséges vízi-cziczkány (Sorex fodiens. Linn.)	és az őshasadt-fogú vízi-cziczkány közt (Crossopus fissidens Petényi.)
Felső metszőfog hossza nem egészen . . . . . 1'''	csaknem . . . . . 2'''
szélessége . . . . . $\frac{3}{4}$ '''	. . . . . $1\frac{1}{4}$ '''
Alsó állkapocs hossza, alszélén egyenes irányban véve . . . . . 4'''	többnyire . . . . . 6'''
szélessége, mérve annak belfelületén, nem egészen . . . . . 1'''	a halvány foguaknál is $1\frac{1}{4}$ ''' egész $1\frac{1}{2}$ '''-ig.
Alsó előfog hossza, a mennyire ez az álpártázatból kiáll . . . . . 2'''	3''' ; $3\frac{1}{4}$ ''' egész $3\frac{1}{2}$ '''-ig.
ugyanaz egy szabad fognál annak gyökerével együtt . . . . . $3\frac{1}{3}$ '''	. . . . . $4\frac{1}{3}$ ''' egész $4\frac{1}{4}$ '''-ig.

Az eddig történt összehasonlítás- és leírásokból világosan kitetszik, hogy a Crossopus fissidens Pet. a most élő Crossopus fodiens Wglr.-től következő lényeges jelények által különbözik fajilag:

a) Tetemes nagysága által. Ez majd $1\frac{1}{2}$ -szer nagyobb, s így legalább egy nagy házi egér (Mus musculus) nagyságu volt;

b) erős, tömör, széles orrnyílásában kettősen kika-nyarított koponyaalkotásban;

c) a felső metszőfogak eltérő nagysága, fekvése s alkata által, melyek csúcaikon hasítottak, s hátsó gumóikkal a szomszéd első rés-fogra rátámaszkodók;

d) az al- és felszínen ép-szélű alsó előfogak tetemes nagysága, eltérő beikelési iránya és alkata által; végtére

e) a zápfogak különböző színezete által, mely a felső állkapocsban nem olyan mint a most élő közöns. vízi-cziczkánynál, t. i. csak a fogkoronája középső konczain, hanem a zápfogaknak minden magosabb szegélyein és csú-

csain szakadatlan vonalban futván, sőt néha még a fogak külső oldalára is terjeszkedvén.

b. Család. Mocsár-cziczkány. *Sorex Sumpfspitzmaus*.

E családhoz tartozóknál a felső állkapocsbani metszőfogak hátsó horgai oly nagyok mint az 5 zápfogak elsője, — az alsó állkapocsbani előfogak élszélei fogazottak; valamenyi fog, kivéve az utolsó legkisebb 5-ik rész-fogat, és a hátsó zápfogat, kisebb-nagyobb mértékben vörös vagy sötét-barnán színezett fogkonczokkal és élszélékkel ellátvák.

A beremendi csonttorlatban e családból csupán egy igen gyöngécske új fajra akadtam, mely azonban épen ezen gyöngé alkotásánál fogva csak igen kevés töredékekben tartotta fenn magát. — Hogy mindazáltal e családhoz tartozó emlősök közé sorozandó, azt, valamint a birtokomban levő állkapocsi töredékek alkata, úgy a zápfogkorona végcsúcsainak vöröses színezete eléggé bizonyítja.

Ámbár, az ezen ős mocsár-cziczkánynak birtokomban levő csekély maradványai meglehetősen hasonlítanak mind alkotásuk, mind a foghegyek színezetére nézve a most élő közönséges v. i. négyszög farkú mocsár-cziczkány (*Sorex vulgaris* Linn. *Sorex tetragonurus* Herm.) csontvázának megfelelő részeihez, s így a családnak valódi bélyegével bírnak: minthogy azonban a most élő mocsár-cziczkány fajok közül igen karcsú, gyöngécske alkotásuk által kitűnven, igen gyöngé állatkára mutatnak; azért nevezem e cziczkány fajt

2. *Sorex gracilis* Petényi,

Ős karcsú mocsár-cziczkány-nak.

Zarte Sumpfspitzmaus.

Notae specificae: *Animalculum gracile*, in quantum e typo fragmenti maxillae inferioris et in eadem superstitis unicissimi dentis molaris, apicibus rubentis, suspicari licuit: affine et conforme sorici tetragonuro Herm., *S. vulgaris* Linn., sed isto minimum parte 5-a minus.

Fajjelölények: E gyöngé alkatú állatka, mennyiben a fenmaradt alsó állkapocs-töredékekből, és koronakonczain vörösesen színezett zápfogból következtethetni: a most élő négyszög farkú mocsár-cziczkányval nem csak köze

rokon, de hason kinézésű is, azonban $\frac{1}{5}$ részzel kisebb volt.

E gyöngé és fajból csak két alsó állkapocs-töredéket lelhetők, egyiket a jobb, másikat a bal állcsontból; melyek kissé különböző vastagságuk miatt vagy kor-, vagy ivari-lag különböző egyénekéi lehettek.

1) a jobb állkapocs-töredék $3''$ -nyi hosszú s alig $\frac{1}{2}''$ -nyi széles hátsó része az állkapocsnak, melyen csak a felhágó bötök, vagy iznyújtvány meglehetősen ép, de a finom, kisebb, leszálló harántnyújtványok majd egészen hiányzanak. Ezen töredéken azonban a 2-ik, tehát a középső zápfog ép állapotban látható.

2) A bal alsó állkapocs töredék. Ez is $3''$ -nyi hosszú, nem egészen $1''$ -nyi széles; egyébiránt a fent leir-rotthoz mindenkép hasonló hátsó része az alsó állkapocsnak, fog nélküli.

I-ső tábla, 6-ik ábra:

a) az alsó jobb állkapocs-töredék külsz-ine a 2-ik zápfoggal együtt, természeti nagyságban;

b) ugyanaz 2-er nagyítva;

c) az állkapocsban levő 2-ik zápfog 3-szor nagyítva;

d) a baloldali alsó állkapocs töredékek beloldala, természeti nagyságban;

e) ugyanaz 2-szer nagyítva.

Az alsó állkapocsok és a 2-dik vagyis kö-zép-zápfogoknak egymáshozí nagyságará-nyai, a

Sorex tetragonurus || a *Sorex gracilis* foss.
Herm. és || Pet. között.

1) Az alsó állkapocsnak hátsó része, véve az 1-ső zápfog belszélétől, az állkapocsnak két nyújtvány közti hátsó éléig . $2\frac{1}{4}''$ || $\frac{1}{5}''$ -el kisebb, tehát majd csak $2''$.

2) Alsó állkapocs része, véve a 2-dik zápfog külszélétől az állkapocs elő- | aránylag számítva $\frac{1}{5}$ -del ki-végéig . . . $1\frac{1}{4}''$; | sebb, tehát majd csak $1''$;

3) Az egész állkapocs hossza, oda nem szá-mítva az előfogakat $3\frac{1}{4}''$ — $3\frac{1}{2}''$ || aránylag . . . $3''$.

Sorex tetragonurus || a *Sorex gracilis* foss.
Herm. és || Pet. között.

4) Állkapocs szélessége az utolsó zápfog mögött . . . $\frac{3}{4}$ " — 1" — ig; || alig több . . . $\frac{1}{2}$ " — nál;

5) Második vagyis közép zápfoga az alsó állkapocsnak:

magas . . . $\frac{1}{2}$ " ; || nem egészen . . . $\frac{1}{2}$ " ;
széles . . . $\frac{3}{4}$ " — 1" — ig; || . . . $\frac{3}{4}$ " .

E nagyság-arányokból világosan kitetszik, hogy beremendi ős karcsú mocsár-cziczkányunk (*Sorex gracilis* Pet.) sokkal, csaknem $\frac{1}{4}$ del kisebb, tehát valamint csontvázában, úgy teste egyéb alakában gyöngébb, karcsúbb volt a most élő közönséges v. i. négyszögfarkú mocsár-cziczkánynál (*Sorex vulgaris* Linn.; *Sorex tetragonurus* Herm.)

c. Család. Mezei cziczkány. *Crocidura*. — *Landspitzmaus*.

E család tagjainál a felső állkapocsbani metszőfogak hátsó horgai kisebbek, mint az első a 3 vagy 4 részfogak közül; az alsó állkapocsbani előfogak élszélei simák, — vagy, mint némely ős fajoknál, egy fogképű gumóval ellátva. A fogak mind fehérek.

A beremendi hasadéktelvényekben e családból is csak egy faj van képviselve, még pedig olyan, melynek alsó állkapocsbani előfoga élszélén egy igen feltűnő, nagyságra nézve az 1-ső szemfoggal egyenlő, fogalakú gumó van ¹⁾, miért is

¹⁾ Ezen különös jelénye által eltér ezen ős cziczkányunk minden eddig ismeretes, legalább európai élő fajok típusától, mert ezeknél az alsó állkapocsbani előfogak élszélei mindig simák. Lásd: Keyserling és Blasius „Wirbelthiere Europas, Bd. I. p. 59. I.“

Ezen ős faj hihetőleg egy egészen elenyészett, fehérfogú, önállású családhoz tartozhatott, melynek tagjainál az alsó előfog élszéle egy álfog-nyújtvánnyal v. i. foggumóval vala ellátva. Ezen sajátosága, t. i. az alsó előfog fognyújtványa által, igen közelített a mocsárcziczkányok családjához, mert ezeknél is, az említett fogon 3 élszéli álfog-nyújtvány van.

E szerint mint átmeneti tag összeköté a mocsár-cziczkányok családját, a szárazföldi v. i. mezei cziczkányokéval.

Egyébiránt úgy látszik, hogy az őslények képlete korában több fajai, sőt több családjai is voltak a cziczkányoknak, mint a mostani képletekben.

azt, valamint azon okból is, mivel az alsó állkapocsbani szemfogak mindegyike két konczú, s így a nagyobb konczok mellett még egy koncz gumóval is bír, elnevezém

3. *Crocidura gibberodon* Petényi,
Gumósfogú mezei cziczkánynak.
Zahnhöckerige Landspitzmaus.

Notae specificae: Dentium primorum inferiorum limite insertionis externo, in lineam internae baseos dentis canini secundi perpendiculariter deorsum ductam, cadente; eorundem margine inferiore sinuato, — acie diserte unigibbera (unidentata); dentibus caninis inaequaliter bicuspidatis. Typus *crocidurae araneae* vel. *croc. leucodontis*, sed his parte 5-a minor.

Faj i j e l v é n y e k: Az alsó állkapocsbani előfogak beikelési külhatára esik a 2-dik szemfog alapja belhatárától függélyesen húzott vonalba; alszélének közepe öblös, élszéle pedig tökéletes fogképű gumóval (álfog-nyújtvánnyal) ellátott, a két szemfog egyenetlenül 2 konczú. Alakja a közönséges mezei cziczkány (*Crocidura aranea*) vagy a fehér fogú mezei cziczkányéval (*Crocid. leucodon*) azonos, de $\frac{1}{5}$ részszel kisebb.

E nevezetes ős mezei cziczkányból nem találtam egyebet, hanem csak egyetlenegy alsó baloldali állkapcsot, mely azonban, kivéve a róla letört finom íznyújtványokat, minden hozzá tartozó fogakkal együtt, majdnem tökéletes épségben tartaték meg. Ez, előfogával együtt, hozzá nem számítva a hiányzó nyújtványokat, csak $4\frac{1}{2}$ ''-nyi hosszú, s következőleg egy igen kicsi állatkára mutat.

I-ső T á b l a, 7-ik á b r a. a) baloldali alsó állkapcsa a gumósfogú mezei cziczkánynak, kívülről természeti nagyságban;

b) ugyanaz 5-ször nagyítva;

c) bal alsó állkapcsa a most élő közönséges mezei cziczkánynak (*Crocidura aranea* Wglr.) 5-ször nagyítva.

Első rápillantásra nagyon hasonlóknak látszik lenni ezen ős cziczkányfaj alsó állkapcsa, a most élő, hasoncsaládu közöns. mezei (*Crocidura aranea* Wglr.) és a fehérfogú (*Crocid. leucodon* Wglr.) egymással különben mint nagyság mint csontváz tekintetében felette hasonló cziczkányok alsó állkap-

csaihoz. Mihelyt azonban a különféle állkapcsokat pontos, összehasonlító vizsgálatra vettük, azonnal feltűnnek számosb, és közbenközben igen lényeges különbségek.

A mi gumósfogú mezei cziczkányunk alsó állkapcsa e következőkben tér el a *Crocid. aranea*, és *Crocid. leucodon*-étól:

1) Tetemesb kisebbsége által. Ez körül-belül egy ötödrésszel ($\frac{1}{5}$) kisebb amazokénál, s hozzájuk olyan arányban áll mint $4\frac{1}{2}''$: 5-höz.

2) Előfogának egészen különböző helyzete és alakában. Mert, míg a *Crocid. aranea* s a *Crocid. leucodon* alsó állkapocsbani előfogának beíkelési vonala meglehetősen beleesik a szomszéd 1-ső szemfog behatárától függélyesen húzott vonalba: akkor a *Crocid. gibberodon* cziczkányunké sokkal hátrább halad, t. i. beíkelésének külhatára a 2-ik szemfog alapja behatárától függélyesen húzott vonalba esvén. Ennél azonkívül a beíkelésnek egész párkányzata, sokkal emeltebb, pártázatilag kiálló; továbbá, az egész előfog aránylag erősebb, tömörebb alszéle közepén behajtott, hegyén pedig rövidebben és lassúdadon felivelt; holott ellenkezőleg a *Crocid. aranea* és *Crocid. leucodon*énál ezen fog alszélén egész hegye görbületéig egyenes, de hegyén korcsolyaidomúlag felhajlott. — Míg továbbá, a most élő fennérített két mezei cziczkányfajok előfogainak élszéle csaknem tökéletesen síma, s görcső alatt legfeljebb is két sikér, csekély emeltséget v. i. inkább simátlanságot mutat: akkor ellentétben a gumósfogú fajunk alsó állkapocsábani előfogának különben mindenütt síma élszélén, közel az 1-ső szemfoghhoz, ettől azonban még is egy hézag által világosan elválasztva, s alapján benyúlások által tökéletesen kiemelve, ül egy valódi gumófog, v. i. jobban mondva álfog-nyújtvány, mely az 1-ső szemfoggal nagyság- s irányban is csaknem egészen megegyez. Ezen álfog-gumócska nagyon hasonlít a most élő mocsárcziczkány családu fajok (*Sorices amphibii*) p. o. a négyszögfarkú (*Sorex tetragonurus*), a havasi (*Sorex alpinus*), a piczi (*Sorex pygmaeus*) stb. mocsárcziczkányok alsó előfogainak élszélén levő 3 álfogak egyikéhez, még pedig a legalsóbbhoz.

Mezei ősczikánkunk különbözik továbbá a most élő európai családokanaitól

3) Alsó 2 szemfogának eltérő alkotása által. A *Crocidura aranea* és *leucodon* szemfogai koronájok külszélén csak egykonczuak; gumósfogú fajunknál pedig észrevehetőleg két konczuak, állván t. i. minden nagyobbik koncz mellett még egy lefele futó borozda által világosan elválasztott második mellék konczocskák is. Sokkal kisebbek is e fogak, mint a fentebb említett most élő családokonoknál.

Gumósfogú czizkánkunk alsó állkapocsbani zápfogai igen hasonlítanak a *Crocid. aranea* és *Crocid. leucodon*éhoz, csak hogy sokkal kisebbek, gyöngébbek, alacsonyabbak; rajtok a fogkorona konczai csekélyebbek, különösen pedig a közép zápfogé $\frac{1}{3}$ -dal kisebb, mint a *Crocid. aranea* és *Crocid. leucodon*nál.

Az alsó állkapocs s a bélyegző előfognak összehasonlított nagyság-aránya.

<i>Crocidura</i>		<i>Crocid.</i>		és <i>Croc. leuco-</i>
<i>gibberodon</i>		<i>aranea</i>		<i>don</i> között:

Alsó állkapocs hossza előfoggal együtt, de a hátsó iznyújtványokat oda nem számítva.

. . . $4\frac{1}{2}'''$, . . . $5\frac{1}{6}'''$ . . . $5'''$;

Alsó állkapocs szélessége, küloldalról a 2-ik és 3-ik zápfog közt, hol legtetemesb

. . . $\frac{1}{2}'''$, nem egészen $\frac{3}{4}'''$, nem egészen $\frac{3}{4}'''$;

Alsó állkapocs előfog hossza, a mennyire az állkapocsból kinyúlik

. . . $1\frac{1}{2}'''$, . . . $1\frac{3}{4}'''$, nem egészen $1\frac{3}{4}'''$.

Miután általában sehol sem akadtam az őslénytani munkákban olyan ősczikány megemlítésére vagy leírására, mely az általam itt leírt gumósfogú czizkányhoz hasonló, — s még kevésbé olyanra, mely ezzel családilag és fajilag is azonos volna: azért állítám azt itten fel mint önálló fajt a magyarhoni ősczikányok sorában.

Vajjon a beremendi vízőzőni képletben általam felfedezett s leírt *Sorex gracilis* és *crocidura gibberodon* mennyiben legyen rokon azon ősczikánynyal, mely-

nek álkapcsa az *Auch* mellett levő sansans-i harmadrendű képletekből származván, a most élő közöns. mezei cziczkányhoz (*Sorex araneus* Linn.) igen hasonlóknak mondatik? továbbá vajjon a sardiniai csonttorlatokban, a st. macairéi és a lütichi csontbarlangokban, valamint a reussi hercegségben, az Elster folyama partján fekvő kösztrici hasadéktelvényekben előforduló,—a „*Pictet Traité élém. de Palaeontologie* p. 143.; Geinitz *Grundr. der Versteinerungskde* S. 9. 10. Nr. 3.“ felhozott, s a Meyer Armín *Palaeontologicájában* S. 126. a most élő fajokkal igen hasonlóknak kimondott őscziczkányok maradványai a fenn leirt két beremendi cziczkányaimmal mennyire legyenek azonosak? — mennyire mások? vagy a most élőkől is fajilag mennyire különbözök? azt eldöntendi majd egykor az őslénytan, ha majd a most élő, minden családú cziczkány fajokkai pontosabb összehasonlítás, s ha a gyakran csekélységeknek látszó, s még is tán épen legjelényszerűbb apróságok szigorúbb vizsgálat alá vétetnek és méltányolatnak.

Eddig terjed Petényi értekezése, mely a mennyiben a 22-ik lapon kijelelt állatok maradványai közül az őrlökhöz tartozó nyúl és a hüllökhöz számítandó kígyó és béka maradványai általa le nem irattak, annyiban a jelen értekezés kiegészítendő. — Minekutána pedig Petényi ezen értekezésében Meyer Armín nagyhirű palaeontologra hivatkozik, a kivel levelezésben állott, és a ki a beremendi őslénytani tárgyakra nézve, mielőtt még Petényi az ottani maradványok részletes leírásába bocsátkozott volna, 1851-ik évi június 3-án Petényihez intézett levelében tanulságos jegyzeteket közölt, az ott felfedezett állatokat meghatározta, sőt e részbeni nézeteit azon évi június 21-én Dr. Leonhard K. C. és Dr. Bronn H. G. „*Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde*“ című munkájának 1851-ik évi folyama 679-ik lapján nyilvánossá tette: ahozképest azon igazságnál, és méltányosságnál fogva, melylyel Meyer Armín irányában

tartozunk, szükségesnek láttam Meyer Armínnak mind levelét, mind értekezését egész kiterjedésében ide iktatni *).

*) Euer Wohlgeboren! Hatten die Güte mir von Berlin 3 Schächtelchen mit fossilen Knochen aus Ungarn zur Untersuchung mitzutheilen, welche hiebei besten Dankes zurück erfolgen. Ihre Verpackung war etwas zu fest, die Stücke berührten sich zu nahe, woher es rühren mag, dass ein oder das andere Stück zerdrückt ward, was ich namentlich von den Schädelchen vermthe. Von Ihrer gütigen Erlaubniss, von den überzähligen Gegenständen einiges für mich zurück zu behalten, habe ich keinen Gebrauch gemacht, da ich nicht sammle, und es mir genügt, wenn ich die mir anvertrauten Gegenstände untersucht habe.

Über die mitgetheilten Gegenstände bin ich leider nicht im Stande, die gewünschten Aufschlüsse jetzt schon zu geben. Es werden hiezu Vergleichsmittel erfordert, die man selbst in grössern Museen nicht antrifft, und nach und nach erst zusammen zu bringen sind. Ich habe daher mehrere dieser Gegenstände gezeichnet, und bin dadurch im Stande, mit der Zeit eine genaue Bestimmung derselben zu geben. Die Ermittlung der Species der übersendeten Gegenstände ist um so schwieriger, da wohl die meisten Reste von lebenden Species herrühren werden, von denen die Skelete nicht vollständig angefertigt sind.

Die Beremender diluviale Knochenbreccie ist sehr interessant. Von Vögeln und vom Genus *Mus* habe ich nichts vorgefunden; wohl aber viele Reste von Fröschen, deren es 4 bis 5 Arten gewesen sein mögen. Die Schlangenreste gehören vielleicht auch mehr als einer Species von Colubrinen an. Von ihnen hat sich auch das Gelenkbein des Unterkiefers öfter gefunden. Den Hasen hatte ich vom lebenden nicht unterschieden. Von *Arvicola* lassen sich nach den Kiefern 3 Species unterscheiden. — Was für *Mus* angegeben war, rührt von *Cricetus*-artigen Thieren her, deren es auch 3 gewesen sein können. Die *Talpa*-Reste kommen mit *Talpa europaea* überein. Von *Sorex* lassen sich deutlich 2 Species unterscheiden, von der kleinern liegen nur zwei Unterkieferhälften vor, die eine mit den Zähnen; alle übrigen Reste gehören der grössern an. Die Musteliden sind durch 3 Species vertreten, von denen zwei dem eigentlichen Genus *Mustela*, die dritte dem Genus *Putorius* angehört, letztere scheint *Putorius Erminea* Lin. zu sein. Die grösste Species von den dreien ist nur durch den untern Stosszahn angedeutet, der auf ein Thier, von der Grösse von *Mustela martes* schliessen lässt. Der 1847. bei Grabung der Eisenbahn bei Szob gefundene Nager ist nicht fossil, und kommt auf den lebenden *Cricetus vulgaris* Desm. heraus.

Von den übrigen Resten, ich möchte sagen, von der ganzen Sendung ist der Stosszahn von einem jungen Elephanten aus dem Nagy-Honthor Comitete das wichtigste Stück. Bereits früher erkannte

Már csak azért is szükséges ezen két rendbeli okmányt közre bocsátani, hogy kitűnjék a beremendi mészköben előfordult állatok mennyisége és némileg minémisége. — Meyer a beremendi mészköbe előforduló nyulat azonosnak

ich an einem Stosszahn aus den Höhlen des Lahnthales, dass diese Zähne nicht wie allgemein angenommen wird, blos aus Elfenbein bestehen, sondern wenigstens in der Jugend auch mit Rindersubstanz bedeckt sind. Hieraus schon vermuthete ich, dass in noch jüngern Exemplaren sich auch der Schmelz nachweisen lassen müsse, der nun wirklich an der Krone des mir gütigst mitgetheilten Stückes vortrefflich erhalten ist. Dieser kleine Stosszahn ist daher im wahren Sinne des Wortes ein Unicum. Eine Abbildung davon wird bereits für die Palaeontographien, welche ich mit Herrn Dr. Deimer herausgebe, lithographirt.

Eine entschieden neue Spécies habe ich unter den mitgetheilten Gegenständen nicht gefunden, ich würde sonst sehr gern Ihrem Wunsche entsprochen, und dem Herrn Franz v. Kubinyi ein öffentliches Zeichen der Anerkennung seiner Verdienste dargebracht haben. Haben Sie die Güte mich sowohl diesem als seinem Herrn Bruder angelegentlichst zu empfehlen.

Ich bezweifle nicht, dass Sie eine reiche Sammlung palaeontologischer Gegenstände besitzen, und ich würde mich freuen, wenn es mir möglich werden sollte, unter Ihrer Leitung Ihr National-Museum zu besuchen, wozu ich indess in der nächsten Zeit keine Aussicht habe, da meine Amtsgeschäfte mir zu einer solchen Reise keine Zeit gönnen. Sehr erwünscht wäre es mir indess, wenn der nunmehr eröffnete Verkehr fortgesetzt würde, und Sie die Güte hätten mir ferner Wirbelthierversteinerungen aus tertiären oder älteren Ablagerungen mitzutheilen. So besitzt Ihr Museum eine fossile Hand oder Fuss, welche bereits Cuvier einer Phoca zugeschrieben, und die ich gerne einer genauen Untersuchung unterziehen möchte, wozu Abgüsse nicht hinreichen.

Unter Wiederholung des besten Dankes für Ihre gefälligen Mittheilungen, und in der Hoffnung, Ihnen später über die Gegenstände genauern Aufschluss geben zu können, habe ich die Ehre hochachtungsvoll zu sein Euer Wohlgeboren ergebenster Diener
Herm. v. Meyer m. p. — Frankfurt am Main, den 3. Juni 1851.

Aus Dr. K. C. v. Leonhard und Dr. H. G. Bronn's „Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde. Jahrgang 1851. Stuttgart 1851.

Seite 679. Mitgetheilt von H. v. Meyer an Prof. Bronn.

Frankf. am M. 21. Juni 1851.

„Aus dem ungar. Nation.-Museum zu Pest sind mir von Cust. Herrn J. S. Petényi mehrere Gegenstände mitgetheilt worden. Das

tartja a most élő nyúlal (*Lepus timidus* Linn.). — Valamint Petényi úgy Meyer is mind a békára, mind a kígyóra nézve, részletekbe nem bocsátkozik, és a fajokat és nemeket csupán általánosan és hozzávetőleg jelöli meg. Ebből azt látjuk, hogy még a legtekintélyesebb auctoritások is, mint Meyer, óvatosak, és csak bizonyos tények után mondják ki határozott véleményöket. Leginkább ez indított engem arra, hogy ezen maradványoknak hű ábráit a tudós világ eleibe bocsássam. Hogyha az eddigi csekély adatoknál fogva lehetetlen volt határozottan a kérdéses béka és kígyó fajokat és nemeket ki-jelelni, legalább alkalmat nyújthatunk az ábrák pontos kiállítása által további vizsgálódásra, összehasonlításra, és a kérdéses béka és kígyó fajoknak és nemeknek időveli pontos meghatározására.

---

merkwürdigste Stück darunter ist der Stosszahn eines jungen „Elefas primigenius“ aus dem N.-Honther Comitate, wo eine Menge Ueberreste von diesem Elefanten vorkommen sollen. Ich fand bereits im Jahre 1846. (H. S. 519.) an einem Elefantenstosszahn aus den Lahnthal-Höhlen dass diese Zähne auch die Rindensubstanz besitzen, und daher nicht, wie allgemein angenommen wurde, aus nur einer Masse, dem der Knochensubstanz der Zähne entsprechenden Elfenbein bestehen.

„Es lag daher die Vermuthung nahe, dass an hinlänglich jungen Zähnen, auch der Schmelz zwischen Rinde- und Knochensubstanz, oder dem Elfenbein sich werde beobachten lassen, wonach der Stosszahn der Elefanten die 3 Substanzen besitzen würde, welche den Zähnen überhaupt zustehen, und daher von diesen keine Ausnahme machen würde. — Es gelang mir nun wirklich an dem jungen fossilen Stosszahn aus dem N. Honther Com., diese 3 Substanzen, in richtiger Aufeinanderfolge und die Spitze des Zahnes bildend zu verfolgen. Dabei ist die Spitze an der innern mit einer deutlichen Kante versehenen Seite 3-mal stufenweise eingekerbt, 3 Nebenspitzen bildend, welche jedoch durch die Rindersubstanz verdeckt gehalten, und erst wenn man diese entfernt, sichtbar werden. Nach dem offenen Wurzelende hin verliert allmählich der Schmelz, und dann die Rinde; und da diese beiden Substanzen später nicht mehr gebildet werden, so geschieht es, dass die Stosszähne älterer Thiere nur aus Elfenbein bestehen. Der erwähnte Zahn besitzt 0,16 meter Länge, bei 0,023 Durchmesser. In einer der nächsten Lieferungen der Palaeontographica werde ich davon eine genaue Beschreibung und Abbildung geben.

„In einem nächst der Drave gelegenen Kalksteinbruch bei Be-

A mi már az érintett állatok, jelesül a nyúl maradványait illeti, azok a II-ik Táblán láthatók, melyek is a következők:

1. a) Bal állkapocs egy elő vagy is metsző és 5 zápfoggal ellátva. Küloldalról véve.
- b) Ugyazon állkapocs bal oldaláról véve.
2. a) Atlász-fejgyám szemközt véve.
- b) Fejgyám oldalt véve.
3. Elő vagy is metsző fog.
4. Medencze csont töredék.
5. Czombcsont, majdnem egész mind a két fejecscsel ellátva.
6. Lábszár csont.
7. Lapesont töredék.
8. Felkar csont ép állapotban mind a két fejecscsel ellátva.
9. Alkarcsonat vagy is szárcsonat.
10. Alkalmasint az utolsó oldalborda töredék.
11. Csigolya töredék.
12. Sarkcsont.
13. Lábtőcsont.
14. Első ujj-percz csont.

---

remend im Baranyaer Comitát, fand Cust. Petényi mit Franz von Kubinyi im Jahre 1847. eine Knochenbreccie, welche röthlich von Farbe, theils fest und theils lose ist, und eine ungeheure Menge von Knochen enthält. — Ganze Blöcke sollen aus Schlangengewirbeln, denen der Colubrinen ähnlich bestehen. Herr Petényi theilte mir eine Auswahl von Wirbelthieren dieser Breccie mit. Die vom Sadler, dem frühern Custos — vermutheten Vögelknochen bestätigen sich eben so wenig, als das Genus Mus in dieser Breccie. Dafür rühren viele Reste von Fröschen her, deren es 4—5 Arten gewesen sein mögen, worunter keine von auffallender Grösse. Sonst fanden sich Reste von Lepus, der vom lebenden nicht verschieden zu sein scheint.

3 Species Arvicola, 3 Species von Cricetus-artigen Nagern.

Talpa von T. europaea nicht verschieden, 2 Species Sorex und 3 Species Musteliden, von denen zwei dem eigentlichen Genus Mustela, — die 3-te dem Genus Putorius angehört, letzte scheint Putorius erminea Lin. zu seyn.

- 15. Második ujj-percz csont.
- 16. Harmadik ujj-percz csont.
- 17. Köröm csont.

A Hüllők osztályából 2 rendbeli állat maradványai fordultak elő.

1. B é k a f é l é k (Batrachii). Ezekből:

- 18. szám alatt fel-karcsont.
- 19. szám alatt al-karcsont.

2. K í g y ó f é l é k (Ophidii).

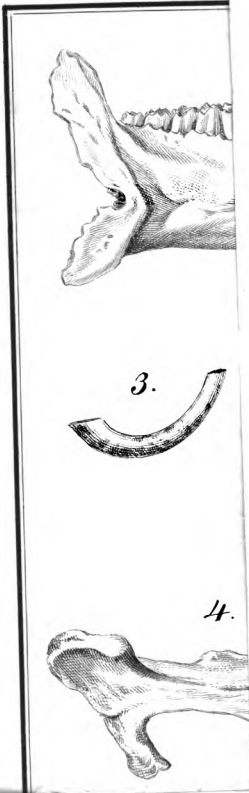
- 20. Fejtöredék.
- 21. Csigolyák.
- 22. Oldalborda-töredék.

Ezen táblán lerajzolt maradványok mind természeti nagyságuak.

III.

A MAGYARORSZÁGI ÁSATAG ÁLLATOK MARADVÁ-
NYAINAK JEGYZÉKE, PETÉNYI SALAMON J. ÁLTAL
ÖSSZEÍRVA.

MAGYARORSZÁGI ÁSATAG ÁLLATOK MA-
RADVÁNYAINAK JEGYZÉKE, PETÉNYI SA-
LAMON J. ÁLTAL ÖSSZEÍRVA.

A) E M L Ő S Ő K.

a) Ragadozók.

α) R o v a r e v ő k:

1. *Talpa vulgaris*. — Ős vakondok.
2. *Crossopus fissidens*. P. — Hasadtfogú vizicziczka.
3. *Sorex gracilis*. — Karsu mocsárcziczka.
4. *Crocidura gibberodon*. P. gumós fogu mezei cziczka.

Az 1-ső 2. 3. és 4-ik szám alattiak Baranya megyében, Beremend helység területén az ottani kőbányában jura mészkőnek hasadékaiban találtattak.

5. Egy rovarévótól származó koponya - töredék, mely Meyer Hermann szerint leginkább *Erinaceus* és *Sorex*hez hasonlít, de szorosan egyikkel sem egyez. — Találtatott Bars megyében Hlinik falu területén, az ottani édesvízi quarzban¹⁾.

β) H ú s e v ő k.

1. *Ursus spelaeus seu alticeps*, — magas homlokú ősmedve = *hochstirniger Höhlenbaer*. Ez ugyan a legrokonabb a most élő tengeri vagy fehér medvéhez (*Ursus maritimus*)

---

¹⁾ Lásd Wilhelm Haidingers „Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien 1847.“ Bd. II. pag. 170—183. und 457—58.

Linné), de $\frac{1}{3}$ részszel ennél nagyobb lehetett, mert talátnak 16 hüvelyk hosszú koponyák is. Az ő homlokának alsó, orrához szomszéd része lenyomott, felső oldalai búbosok; azon csorbás hézagban, mely a valódi záp- és a tépfogak között talátnatik, az apró álzápfogak szinte vagy egészen hiányzó, vagy csak ritkán alúl találhatók. Ez Európa több tartományai csontbarlangjaiban talátnatik; a Tufnában is megvan.

2. *Ursus arctoides seu planus*, — szűk- vagy keskeny-homlokú medve, = *schmalstirniger Höhlenbaer*. — Csontváza az élő medvék között leginkább hasonlít az amerikai Babiral nevű medvéjéhez, de ennél sokkal nagyobb. Homloka az előbbeninél sokkal lenyomottabb, keskenyebb, a záp- és tépfogak közti hézag szinte nagyobb mint az alticepsnél, és az apró álzápfogak mindig hiányzó; a varrány fogacskái fejtetőjén nem annyira közelítők egymáshoz; ugyanazon helyeken hol a nagyhomlokú, de ritkábban található.

3. *Ursus priscus seu laticeps*, — széles homlokú ősmedve = *breitscheiteliger Höhlenbaer*. — Ez a mi közönséges erdei barna medvénekhez csontvázánál fogva leghasonlóbb; de az ő koponyája legmagosabb a fejtető varrányánál, holott a mi medvénekénél ezen emeltség 5—6 vonallal a varrány előtt talátnatik; az ő homlokbúbja kevesebb csúcsos, orra sokkal domborúbb, homloka általában szélesebb, szemüregei szűkebbek, záp- és tépfogai közt mindig üres csorba hiány. Talátnatik mugendorfi csontbarlangban.

4. *Ursus cultridens*. — Az élesfogú ősmedve. = *Messerzahniger H. baer*. Ennek tépfoghegyei behajlottak, mi által a többtől különbözik. Csontjai talátnatnak az areni völgy barlangjaiban, Olaszországban.

Ezekén kívül még több határozatlan, de már annyira-mennyire 4 különböző ősmedve-faj csontjai újabb időkben talátnattak és határozttattak meg.

Magyarországban az ősmedve maradványai eddigelé a barlangokban és egyes sziklák üregeiben fordultak elő.

A barlangok nevei, melyekben az ősmedve csontjai talátnatnak

1. Tufna a felső hermaneczi völgyben Besztercebánya területén Zólyom megyében.

2. Bene barlang szinte ott.

3. Lipowa a Garam felső völgyén Hronecz mellett Zólyom megyében.

4. Márjássy barlang Szepes megyében.

5. Szemilyuk Tata szomszédságában, nem messze Bánhidától Komárom megyében.

6. Detrekő (Blassenstein-höhle) Szent-Miklós (Nikelsdorf) mellett Poszony megyében.

7. Resiczához közel a Temesi-Bánságban csontmaradványok Coprolitekkel együtt torlaszként mész - szivaggal (Kalksinter) és sárga agyaggal bevonva és összekötve.

8. Szádellői úgynevezett Béla barlang Torna megyében, egy innen való szép koponya 1851-ben Mikecz András gyűjteményével került a magyar nemzeti Muzeumba.

9. Jászó Abauj megyében.

10. Petrósza Bihar megyében.

11. Oncsásza Bihar megyében.

12. Kimpanyászska Bihar megyében.

13. Funácsa-Pestere szinte Bihar megyében.

14. Vancsásza Kolozs megyében Erdélyben.

A nem csak történelmi de földtani tekintetben is nevezetes, Budapest felett örökös Szent-Gellért-hegy 1853-ik évben nevezetessé lön az által is, hogy délkeleti csúcsán a fellegvár alapzatának ásásakor felfedezett dolomit-torlasz 8—10 láb mélységű egyik üregében Ursus spelaeus-féle csontok találtak, jelesül:

a) *Ursus arctoides* — keskeny homlokú medvekoponyájának felső része, két darabból álló, az egyik bal-agyartöredékkel van ellátva, a másik képezi a koponya hátulsó részét; felső területe csonkított, baloldali és hátulsó része majd egészen ép, a csontrészek mézsréteggel bevonvák, a csontok közti üregek setét-veres agyaggal telvék. A koponya hátulsó részének magassága 4 hüvelyk, alsó szélessége 4 hüv. $\frac{6}{8}$ vonal.

b) Hátulsó jobb középláb mind az öt tagja (metatarsus), — a lábtő csontokkal, melyek közül a keresztbe elnyúló középső az úgynevezett csónak csont igen sértett, legszembetű-

nőbb a szélső köbcsont (os cubiforme), a hold-(semilunare) és az ék- vagyis kúpalakú (cunei forme) szinte ép; a láb-ujjak (digi pedis) hiányzanak.

c) Jobb oldali fel-karcsont töredék.

d) Baloldali felső hátulsó zápfog.

Számos európai csontbarlangok telvék *Ursus spelaeus* csontokkal, valamint fent előszámlált barlangjaink szintén el látvák hasonló maradványokkal, és így az eféle ős-medve-csont-maradványok leggyakrabban előforduló mindennapi ős-lénytani tárgyak közé számítandók. Ha azonban a lelhelyre, jelesül a Sz.-Gellért hegyi üregre figyelmünket kiterjesztjük; ha meggondoljuk, hogy a kérdéses üreg a város közelében esik: nem akarva is oly időre kell visszamennünk, mely nem csak az ember emlékezetét múlja felül, de a történelem előtti időt is felülhaladja, s eszünkbe juttatja azon időt, midőn a sz. Gellért-hegy délkeleti oldalán díszlő szőlő és ficus pumilla még nem létezett; midőn az egész vidék őserdőkkel volt körülveve; midőn a ragadozó állatok ős szabadságot élvezve az ember üldözéseitől mentek voltak; midőn Budapest még nem létezett. Évezredekre kell tehát visszamennünk, és ép ezért érdekes a felfedezés. Mindenesetre komoly gondolkozásra szolgáltatnak az efélék okot; — őslénytani tekintetben pedig bizton mondhatjuk, hogy a sz.-Gellért hegyi üregből kikerült csontmaradványok ős-emplősektől származnak és valóságos ásatag csontoknak tekintendők.

A beremendi jura-mész hasadékaiban, Baranya megyében, Petényi Salamon és Kubinyi Ferencz által felfedezett csontmaradványok között a következő húsevő emlősök fordulnak elő.

5. *Mustela martelina*. Petényi. Nyuszt.

6. *Mustela beremendensis*. P. — beremendi nyuszt.

7. *Foetorius palermineus* P. — Hölgy menyét.

8. Két lakuak: *Phoca vitulina*. — Borjú Főka.

Találtatott Holicson Nyitra megyében. — Ezen állatból a pesti egyetem gyűjteményébe került az előláb lábfeje (Pfote).

b) Örlők.

1. *Lepus timidus fossilis*. Linn. — A mezei nyúl.

2. *Cricetus* Cuv. Hörcsök.

3. *Arvicola* Cuv. *Hypudaeus*. — A Pocz. — Mindezen maradványok a beremendi kőbányában, jura-mészkőnek hasadékaiban találtatnak.

c) Foghíjasok.

Psephophorus polygonus — H. v. Meyer.

Ezen állat maradványainak Magyarországon egyedüli lelhelye az úgynevezett Sandberg az újfalui határban Pozsony megyében. Ezen hegy futó-homokból áll, felül egy homokos mészréteggel, és a Morva vizének a Dunábai szakadásánál elterülő sok tekintetben híres Kobel nevű hegynek fokát képezi, mely szintén különböző ősvilági állatmaradványoknak gazdag leltára. Az itt találtató számtalan tengeri csigákon, Madreporitokon sat. kívül ősvilági halaknak maradványai, jelesül azoknak inyfogai (Gaumenzähne), sőt egész hal-állkapcsok fordulnak itt elő, mintegy 16 fajú ősvilági halaktól származók, melyeket a híres palaeontolog G. Münster egy egészen külön Újfaluról írt munkájában írt le 1846-ik évben Újfalun átvezettetvén a vaspálya, ezen lelhely igen ismerős lett, és a bécsi palaeontologok Partsch és Hörnes által erősen kizsákmányoltatott. Kubinyi Ferencz és Zipser András is 1847-ben a magyarországi orvosok és természetvizsgálók soproni gyűlésére utazván, oda tett kirándulások alkalmával számos és igen szép kővületeket és halfogakat gyűjtöttek; de Magyarországra nézve alkalmassint a legszebb zsákmányra a szorgalmas természetvizsgáló és gyűjtő, a pozsonyi akadémiánál a természettannak tanára Rómer Flórián tett szert; az általa gyűjtött tárgyak a pozsonyi akadémia gyűjteményében felállítvák. Ezen gyűjteményben találtatik *Psephophorus polygonus*. Ez utóbbinak maradványai lapos alaku kockák, melyek részint egyenként, részint összetartó csoportozatokban, olykor meszes homokkövön mozaikként elterülve találtatnak. Meyer Hermann azo-

kat közelebből megvizsgálván, és egy foghíjas pánczélos fajú (*Dasypus* Lin.) emlőshöz tartozóknak találván, *Psephophorus polygonus*-nak nevezte el. Ezen állatnak maradványai egyedül egy sárgásbarna mészhomokkő-rétegben, mely a futó-homokból álló dombon felső réteggént fekszik, részint elszórva egyes darabokban, részint több részekből állva és egy példányban összefoglalva fordulnak elő. Kubínyi Ferencz szerint a hazánkban létező legszebb és legnagyobb példányok közül, melyek több lapos koczkákból állván és szorosan egymáshoz ékelve levén, egyes nagyobb idomú példányokat képeznek, az egyik Rómer Flórián által ajánlva a pozsonyi akadémia gyűjteményében létezik, a másik, a kisebbik példány, Pozsonyban Paur Iván ügyvéd birtokában van. A magyar nemzeti Múzeum gyűjteményében levő példányokat részint Rómer Flórián, részint Kubínyi Ferencz ajándékozta a Múzeumnak. Sadler muzeumi őr azokat egy ősvilági tekenős béka alsó pánczélya egyes részeinek tartotta. Ezen állatra mint valószínűs emlősre nézve azonban Heckel barátom, hozzám 1849-ik évi december 11-én intézett levelében, engemet felvilágosított, mely levelében az állatnak, melyhez a kérdéses maradványok tartoztak, nevét tudtomra adta, azt *Psephophorus polygonus*-nak nevezvén *Vieleckiger Schildträger* — Sokszögű Paizsoncz.

Ezen állatból a legnagyobb két példányt állítólag Hütter ásta ki 1846-ban, melyeknek mostanáig birtokában van. Az egyik példányt a bécsi cs. kir. ásvány-gyűjtemény őr Partsch lithografztatta, mely lenyomatokból Hüttertől én is kaptam egy példányt. Ezen lithografz. ábrának hossza mintegy egy láb, szélessége pedig $7\frac{1}{2}$ hüvelyk. Az egész példány, mely 7 egész, 2 kisebb sértett, és egy középett emelkedett nagyobb és vastagabb paizs darabot magában foglaló sorozatból áll, a nevezett állat hátgerinczét vagy mellpánczélát képezhetette. Az ábra szerint a középső sorozatban a többinél kétszer nagyobb és hosszasan elterjedő, formájukra l fogva különböző paizsok láthatók; a többi kisebb paizsok szintén különféle nagyságra és alakra nézve, némelyek kerekded, mások tojásdad 1—10 szegletti paizsokból állanak; az ábra nagyobbik oldalán 49 egész, 6 letört, összesen 55, — a másik kisebbik oldalon pedig csupán 12 egész és mint-

egy 30 elvált lenyomatonként előforduló, összesen tehát 67 kisebb, 6 nagyobb, látható, következőleg a paizsok összes száma 73-at teszen. A paizsokat egybefoglaló anyag egy tömör homok-torlatból álló kérget képez; a paizsoknak egymáshozirandes állása és összeköttetése természetűnek, és az állati kéregnek, mely a homok-rétegen letelepült, megrothadásából származottnak lenni látszik.

A másik példány a fent nevezett tulajdonos állítása szerint a lithografozott példánynál háromszor vagy talán négyszer nagyobb. A homok-réteg alatt, melyen a paizsok helyezték, a kérdéses állatnak csontmaradványai is fordulnak elő. — Hutter állítása szerint talán csigolya-töredékek, mely példányok közül Hutter egyet sem akart előmutatni, azt állítván, hogy azokat Bécsben szándékozik természetűn lerajzoltatni és színezett ábrákban leírással együtt kiadni. Dii sint ei propitii! Hutter azt állítja, hogy Dr. Wagner, ki nem rég Bécsben az általa Alabamából hozott Zeuglodon cetoides Owen-féle csontvázat közszemlére tette ki, midőn Hutternél a kérdéses psephophorus példányokat látta, azt nyilvánította: hogy a Zeuglodon csontváza mellett szintén a psephophorus paizsához hasonlókat talált és ebből nem következtethet egyebet annál, mint hogy a psephophorus polygonus Meyeri nem egyéb, mint az általa felfedezett Zeuglodon cetoides Owen-féle állatnak részletes (parcelle) pikkelyes borítéka (Schuppen-Bedeckung) ¹⁾. ²⁾.

¹⁾ Zeuglodon Owen. — Zygodon Owen. (Joch zahn. — Járom-fog); — Basilosaurus. — Harlan. (ζεύγλη, = járom, ὀδών, = dens) — Zeuglodon Cetoides Ow. Harlan által az éjszak-amerikai Egyesült Státusokban, jelesen a Louisiana és Alabama államok harmadrendű rétegeiben fedeztetett fel; néhány évvel később az utóbb nevezett Alabama államban Buckley hasonló fajú állatnak 70 láb hosszú egész csontvázára akadt: lásd Edinb. new. philos. Journ. 1843. p. 47. A kérdéses állat a hal-emplőkhöz (Cetekhez) tartozott.

²⁾ Römer Flórián szerint, a ki Abaffy Sándorral, mintakkori nevédekével, Hutter társaságában az újfalui Sandbergre nem annyira kövületek, mint inkább növények gyűjtése végett szintén 1846. évben kirándulást tőn, — Abaffy Sándor véletlenül egy számos paizsokkal ellátott példányt a sandbergi futó-homok területéről fölemelt, de Hutter azt kezeiből kiragadta és kalapácsával ketté törte, és a nagyobb példányt megtartván, a kisebbet Römer Flóriánnak adta át, és ez a

d) Vastagbőrűek.

α) O r m á n y o s a k.

1. *Elephas primigenius.* — Ős Elefánt.

A Kis-Marosi határban a templom melletti vasúti bevágásban 3 öl mély agyagréteg alatt 1 öl mélységű kavics között a földszinttől 4 — 5 ölnyi mélységben találtattak őselefánt fogak. Ezek közül jutott a magyar n. Muzeumba az alsó állkapocs zápfognak egy töredéke 1854-ik évi dec. 31-én Benkár Dénes főmérnök szíveességéből.

A Nagy-Marosi határban, Nagy-Hont megyében a Töröktelek (Türkengrund) nevű mezőn három láb mélységű sárga agyagban találtattott a vaspályának szolgáló vonal ásása alkalmával egy egész őselefánt-fej fogastúl, melyet azonban Benkár főmérnök állítása szerint lehetetlen volt kivenni, miután az darabokra széttört s a fogak liszt gyanánt széllyel mállottak.

Vác területén Pest megyében a vasúti nagy bevágásban agyag-rétegben 4—5 ölnyi mélységben találtattak 1847 $\frac{7}{8}$ -ik évben a vasúti vonal ásása alkalmával különféle elefánt-csontok. — Ezekből kapott a magyar nemzeti Muzeum 1854. évi dec. 31-én Benkár Dénes főmérnöktől 3 töredéket a czombcsontból.

Domaházi puszta Heves megyében. — Azon 4 láb 8" hosszú, 18 hüvelyk széles (legnagyobb szélessége) bal czombcsont, mely 1852-ik évi szeptember hónapban fogatott ki a domaházi pusztán Szöllös mellett a Tiszából, épen kétszer olyan nagy volt mint egy most élő 30 éves elefánté, p. o. a magyar nemzeti muzeumban levő Miss-Dzubáé (ez 2' 4" hosz-

---

kérdéses Partsch által lithografizotatott példány; e szerint a kérdéses példány felfedezője nem Hutter, hanem Abaffy Sándor. — Mindenesetre gyanút gerjesztő körülmény, hogy Hutter a nála levő két példányt Petényinek eredeti valóságukban nem mutatta elő. Megjegyzésre méltó még azon körülmény is, hogy azon számos paizsokból álló és egy tömör anyagot képező példány, melyről Petényi hibásan azt állítja, hogy azt Rómer a pozsonyi akadémiának ajánlódokozta, soha sem volt az akadémia birtokában, hanem, a mint Rómer Flórián legközelebb előttem nyilvánította, jelenleg is az ő tulajdona.

A Szerkesztő.

szú és 9 hüvelyk széles). Aránylag tehát a Miss-Dzubához, mely 1 öl és 9 hüvelyk magas és 9 láb vagyis 1 öl három láb hosszú volt, a domaházi ősz elefánt lehetett mintegy 2 öl és 18 hüvelyk, vagyis $13\frac{1}{2}$ láb magas és 3 öl hosszú. Alsó állkapocsi jobboldali zápfog szintén onnan; mindkét példány igen ép és fekete-barna, Elek Menyhért ajándéka.

Hronecz Zólyom megyében. Lipova nevű barlangban Koch Antal bányatanácsos 1837. évben többféle állatok csontmaradványai között őselefánt zápfogakat is talált, melyekből 1851. évben néhány lemezet ajándékozott a magyar nemzeti Muzeumnak.

Teskánd Zala megyében. Ezen helység területén egy vízmosásból Nettig Ferdinánd és Baronyai Pál által számos őselefánt zápfog-lemezek vétettek ki, melyek általok 1853. évi october 13-án a magyar nemzeti Muzeumnak ajánlottak.

Sámsonháza területén Nógrád megyében egy két-ölnyi mélységű vízmosásban 1810. évben az akkori helybeli ágostai hitvallású lelkész Haan János egypár őselefánt-agyart fedezvén fel az árok oldalában, a nm. magyar királyi Helytartótanácsnak országszerte közhírré tett abbéli intézkedése értelméhez képest, hogy az országban felfedezett ritkaságok a magyar nemzeti Muzeumba küldessenek, Nógrád megye akkori alispánját Szentiványi Jánost az iránt kereste meg, hogy az általa felfedezett őslénytani tárgy megvizsgálására és kiásatására egy bizottmányt küldene ki a hely színére; ki is a megye esküttjét Laczay Györgyöt küldötte ki, kinek jelenlétében az agyarak kiásatásához fogtak. Az árok oldalából kiálló agyarak tövében az ősz állat koponyájára akadtak. Az agyar hossza volt 8 láb, vastagabb részének kerülete $1\frac{1}{2}$ láb; a koponya felé vastagabb, vége felé vékonyabb volt. A koponya hossza mintegy 3 láb kiterjedésű lehetett, és zápfogakkal volt ellátva. A legnagyobb zápfog 13, a legkisebb 8 fontot nyomott. Vigyázatlan ásatás miatt két fog, mely különben is törékeny volt, ketté tört. A fogak közül a felfedező kettőt vagy hármat, mire már tökéletesen nem emlékezik, a magyar nemzeti Muzeumba küldött. A koponya szintén törékeny levén, a nagyobb darabokból néhány darab kiadott az alispánnak. Legtörékenyebbek levén az agyarak,

azok, fájdalom, apró darabokra omlottak széllyel. Annak töredékeiből a felfedező a nála megjelenteknek számos darabokat ajándékozott. Az agyarak és fogak majdnem egészen fehérek voltak.

Ezen leírás kivonata azon levélnek, melyet a sámsonházi őselefánt felfedezője Haan János lelkész néhai Petényi Salamon felszólítására 1851. évi május 2-kán hozzá intézett. E szerint a felfedezés hitelességén kételkedni nem lehet, annyival inkább, hogy a zápfogak közül a felfedező egy szép zápfoggal kedveskedett a sámsonházi ágostai egyház akkori felügyelőjének Kubinyi Gáspárnak, ki is azt több évek múlva ezen czikk írójának engedte át, mely Losonczon egykori őslénytani gyűjteményének egyik legszebb példánya volt, de az 1849-iki szerencsétlen tűzvész alkalmával ez is a lángok prédájává lőn. -- Támogatja a felfedezés hitelességét, hogy Sámsonházán folyvást találtak őselefánt csontmaradványok; erről ezen kivonat szerkesztője, Szabó József tanár urral 1860. év nyarán a Mátrába tett földtani kirándulás alkalmával Pásztónál Sámsonházára kimenvén, nem csak az ottani ágostai egyház lelkészénél Vladár Sámuel úrnál, de a helyszínén is, midőn a lelkész által felfedezett ritka nagyságú kövesült fatörzshöz vezettetett, teljesen meggyőződött. Vladár úr érdeklél viseltetvén a természeti és régészeti tárgyak iránt annyival inkább, hogy 1860-ik évben szintén Sámsonházán véletlenül egy odavaló lakos által talált egy $6\frac{3}{4}$ hüvelyk szélességű bronz tekercsre figyelmeztetett, melyet meg is vettem az illető tulajdonostól; felszólítottuk, hogy terjesztené ki ezentúl is figyelmét az ott előforduló, kivált őslénytani tárgyakra és azokat szíveskednék a tudomány, kivált a magyar nemzeti Múzeum számára összegyűjteni.

A sámsonházi őselefánt 1810. évben történt fölfedezése a hírlapok útján is akkoron országszerte hirdetve lőn, és mindenesetre Magyarország őslénytani történelmére nézve nevezetes adat maradand; mert noha a Tiszából a legrégibb időkben kerültek ki őselefánt-maradványok, melyek mint óriás csontok a várak, kastélyok és kolostorok kapuin díszlettek, sőt egyesek könyvtáraiban vagy házaiban mint különös ritkaságok fentartattak, hanem arra, hogy a földben találtak és onnan mentettek volna meg, nem igen volt példa.

A sámsonházi őselefánt a magyarországi őslénytanra nézve ha nem is oly nevezetes mint Szibériában a Léná folyó partján 1799. évben talált Mammuth, melynek egész csontváza mentetett meg a tudomány számára, de mindenesetre nagy érdekekkel bír; mert bizton mondhatjuk, hogy ezen őselefánt volt Magyarországon az első, mely a földből ásatott ki, és melynek lelhelye és valósága hitelesen constatirozva a tudós világ eleibe került.

A budapesti lánczhíd építésekor a Pest felőli partból a lánczhíd felett a Duna iszapjából kikertült alsó bal zápfog ajándékozottatott Tasner Antal által a magyar nemzeti Múzeumnak 1849-ik évi január 4-én ¹⁾).

Szintén Pesten a tábori-kórház (Lager-Spital) közelében alsó bal zápfog ásatott ki 1822. évi ápril 6-án.

Sopron város területén, Szombathelyen homokban, Dömö-kapu nevű pusztán Tolna megyében, Baranya megyében, a Szerémségben Kardos nevű hegyen, Illok mellett agyagban, különböző helyeken a Bánságban, Apczon Heves megyében, a pesti Kőbányában, Drégely, Honth, Pálojta helységek területén Hont megyében, Sáros és Kis-Hont megyékben.

A Dunában Pozsony mellett és Ó-Budán.

A Tiszában Szolnok, Tisza-Bábolna és Nagyrév mellett.

Ada mellett Bács, Török-Becsén Torontál megyében.

A Szávában Zimony mellett.

A Rábában Gyirmót területén.

A Morvában Dévény mellett.

Az őselefántból kétségen kívül legalább két faj fordul elő Petényi állítása szerint, melyek azonban eddigelé még pontosan nem vizsgáltattak és határozottak meg.

Koponyák ritkán fordultak elő; egy koponya-töredék 1813-ban halásztatott ki a szolnoki Tiszából; ezt Németh János ajándékozta a magyar nemzeti Múzeumnak.

A másik szintén a szolnoki Tiszából került ki. Ezt Agnelly Ferencz gyógyszerész ajándékozta a magyar nemzeti Múzeumnak. Az egész ép, de kisebb az előbbinél.

---

¹⁾ Lásd a Magyar Akadémiai Értesítőt 1855. 3. füzet 170. lap.

2. *Mastodon.* — *Kúpfogú.*

A magyar nemzeti Muzeumban levő lap, medencze, czombcsontok és fogaknál fogva gyaníthatni, hogy ezen állatból is két faj létezik.

Mastodon latidens.

Mastodon angustidens. A keskenyzápú (kúpfog).

Lelhelyek:

Nyitrához közel.

Gyöngyös-Patán Heves megyében, — Bártfa mellett a bártfai székes egyházban látható czombcsont, hihetőleg Mastodonból való?

Ajnácskőn Gömör megyében egy állkapocs-töredék foggal. Ez *angustidens* ¹⁾.

Szabadkán Bács megyében.

3. *Rhinoceros Lin.* Az orrszarvú — szarvorrú F.

Rhinoceros tichorhynus. Cuv. Átfalazott orrszarvú.

Galgóc Nyitra megyében. A jobboldali felső állkapocsbóli 5-ik zápfog, eleinte a galgóczy reform. iskola, jelenleg a nagy-kőrösi reform. főiskola tulajdona.

Tereskén, Nógrád megyében, egy ottani vízműsásban a torlasz földben (Löss) 1855-ik évben a következők maradványok fedeztettek fel, melyek a magyar nemzeti Muzeumban őriztetnek:

1. Egy koponya, Haulik József nógrádi káplántól.

2. Baloldali 2-ik zápfog, Huszár Károlytól; ezen fog tökéletesen beleillik az 1. szám alatti koponyába, melylyel együtt találtatott, de 4 évvel későbbben került a Muzeumba.

3. Harmadik vagy negyedik nyakcsigolya, Frideczky Lajos ajándoka.

4. Baloldali medencze - csont-töredék, Huszár Károlynétól.

5. A medencze - csontnak jobboldali része majdnem eredeti állapotában — Frideczky Lajostól. Valamint ezen medenczecsont, úgy a 3-ik szám alatti nyak-csigolya is Mu.

¹⁾ Kubínyi Ferencz értekezése.

zeumunkban unicumoknak, és így igen becseseknek tekintendők.

Legtöbb fogatott ki a Tiszából. A magyar nemzeti Múzeum 3 koponyát, 2 alsó állkapcsot, 1 fel-kar csontot s több más töredéket bír.

Egy koponya-töredék, mely 1842-ik évben Maros-Vásárhely mellett Szent-Gerliczén ugyanazon állathoz tartozó több csontokkal együtt ásatott ki, marosszéki főorvos dr. Béltéki által a magyar nemzeti Múzeumnak ajándékozott.

Azon koponya-töredék, mely a magyar orvosok és természetvizsgálóknak Kassán 1846-ban tartott VI. nagygyűlése alkalmával az ottani főtanoda gyűjteményében látható volt, Ungvár megyében Kapos mezőváros határában Ortó nevű tóból fogatott ki.

Az eperjesi evang. collegium gyűjteményeiben látható szintén egy felső állkapocsi zápfog, melynek azonban lelhelye ismeretlen.

1851-ik évben Petényi Salamon e fajból több maradványt szerzett a magyar nemzeti Múzeum számára, Zólyom megye felső-garami völgyében fekvő Hronecz mellett éjszak felé emelkedő hegy oldalában levő Lipová nevű csontbarlangból¹⁾.

4. *Acerotherium incisivum* Kaup. *Hornyolt szarútlanócz*
Petényi.

Lelhelyek:

Felső bal állkapocsbani 3-ik zápfog.—Szentkereszt, az ottani bazalttuffból, Bars megyében a selmeczi k. bányászati akadémiának tulajdona.

Alsó bal állkapocsnak majd egész fogsorozata, ú. m. a 3, 4, 5, VI. és VII-ik zápfog. — Sós-kút, Pest-Pilis és Solt törv. egy. megyében, durva mészből.

• Alsó bal állkapocsbani 6-ik zápfog.—Sopron, Sopron megyében, a város területén levő úgynevezett Kuruczhegyi kavics-gödörből.

¹⁾ Lásd: A Hornyolt szarútlanóczról értekezett a magyar Akadémiában május 29-én 1854. Petényi Salamon akad. lev. tag.—A 7-ik lapon.

Alsó bal állkapocsbani 4. 5-ik zápfog, a 6-ikból töredék—Buda, Istenhegy (Schwabenberg), Pest- Pilis és Solt törv. egyes. megyében.

Az itt előszámlált példányok a magyar nemzeti Muzeumban találtnak ¹⁾.

5. *Palaeotherium aurelianense*. Cuv. Hajdanócz.

Dévény-Újfalu (Neudorf).—Pozsony megyében. A Morva (March) bal partján emelkedő úgynevezett homokhegy (Sandberg) rétegeiből a magyar nemzeti Muzeumban egyetlenegy zápfog találtatik, hihető az 1-ső vagy 2-ik zápfog az alsó jobb oldali állkapocsból.

β) Egy körműek — merő körműek.

1. *Equus caballus fossilis* Linné. — Ásatag ló.

1. Pesten a városligeti páva-szigetről, alsó jobb állkapocs 6 zápfoggal, Walthier ajándékozta a magyar nemzeti Muzeumnak 1852-ik évi october 26-án.

2. Koponya hátulsó fele, kiásatott Sopronban, B. Ócsay Ferencz 1857-ben ajándékozta a Muzeumnak.

3. Alsó jobb 1-ső előfog.

4. Alsó jobb részfog (Lücken Zahn).

5. Gyám-csigolya.

A 3, 4 és 5-ik szám alattiaknak lelhelye nincs tudva.

6. Alsó bal alkarcsontnak töredéke a lipovai barlangból, hozta Petényi a Muzeum számára 1851-ik évben. Felső állkapcsi előfogak.

7. Felső jobb 1-ső szélső előfog.

8. Felső jobb 2-ik előfog.

9. Felső jobb 3-ik v. i. középső előfog.

10. Felső bal 3-ik v. i. középső előfog.

11. Felső bal 2-ik előfog.

A 7, 8, 9, 10 és 11-ik szám alattiaknak lelhelye nem tudatik.

12. Alsó jobb 1-ső zápfog.

13. Alsó bal 2-ik zápfog.

¹⁾ Lásd Petényi Salamon értekezését a Hornyolt szarútlanóczról, melyet 1854. évi május 29-én tartott a magyar Akadémiában.

14. Alsó jobb 3-ik zápfog.

15. Alsó bal 4-ik zápfog.

A 12, 13, 14 és 15-ik szám alattiak maros-vásárhelyiek Béltekitől.

16. Alsó bal 5-ik zápfog a lipovai barlangból. Koch Antal ajándékozta a magyar nemzeti Muzeumnak.

17. Alsó bal 6-ik utolsó zápfog. Bélteki ajándékozta a Muzeumnak.

18. Az összenőtt keresztcsigolyák 2-ik, 3-ik, 4-ik és 5-ik nyújtványaiakkal együtt a szolnoki Tiszából, Agnelly Ferencztől 1848-ban került a Muzeumba.

19. Ós-ló-koponya mind két oldalon levő tetszámú zápfogaival és a jobb 2-ik előfoggal.

20. Ós-lónak mindkét összefüggő, majd tökéletesen ép, és a 3-ik közép-előfogot kivéve minden egyéb fogakkal ellátott alsó állkapcsa.

A résfogak hiánya miatt, úgy látszik, hogy valamint a koponya, bár az már kisebb állattól származó, úgyszint az állkapocs-pár, kancza lótól való.

Ezen két jelesős maradvány, a koponya és az alsó állkapocs, a Gróf Brunszvik-Forray gyűjteményével került a magyar nemzeti Muzeumba. Nagy kár, hogy ezen két példánynak lelhelye nem tudatik.

2. *Hippotherium gracile* Kaup. *Equus mulus primigenius* H. Meyer. — *Gyöngye lovócz* Petényi.

Mácsa helység, Pest-Pilis és Solt törvényesen egyes megyében. Az ottani barna szén rétegeiből a felső jobboldali állkapocsból 3-ik fog; ajándékozta a magyar nemzeti Muzeumnak Koren István, az aszódi iskola tanára.

c) K é r ő d z ő k.

A kérődzők legtöbb fajai szarvakkal, némelyek agancsokkal (Geweih) ellátvák. Sok nősténynek nincsen szarva (suta), és csak kevés faju kérődzőkön hiányzanak a szarvak; ennél fogva két fő osztályra osztatnak fel, ú. m.

1. *Acerata* — szarvnélküliekre.

2. *Cornuta* — szarvuakra.

A szarvuak két alosztályra oszthatnak el, ú. m.

a) *Cornuta solidicornia* seu *pyncocerata* — Töm-szarvuak vagyis Merő-szarvuakra; ide soroztatnak a Cameleopard fajuak és az ezekkel rokon ősvilági *Sivatherium* *Bramatherium* és a számos szarvasneműek.

b) *Cornuta cavicornia* seu *coelocerata* — való szarvuakra, a hova minden marha, juh, kecske, antilop fajok tartoznak.

α) *Acerata*—*noncornuta*—szarvnélküliek.

1. *Camelus*. — *Teve*.

A Szerémségben (Syrmium) fekvő Cserevicz helység területén Gróf Brunszvik család birtokában levő kőbányából ¹⁾ került ki a magyar nemzeti Muzeumban levő egyetlen egy, Európára, kivált Magyarországra nézve legnevezetesebb ásadékként eddigelé előfordult Teve-koponya, mely a legrégebb katalokban *Ursus longirostris*, későbbi lajstromban *Mericotherium* név alatt fordul elő. ²⁾ A koponya felső területének hossza 1 láb 9 hüvelyk, elül két 2 farkas foggal, jobb oldalon 5, a baloldalon szintén 5, összesen 10 zápfoggal el látva. A fogak szélei és hegyei tökéletesen kivehetők, némely fogakról a fogmáz lemezenként elválva.

Összehasonlítván a magyar nemzeti Muzeumban levő ős-teve-koponya a bécsi dromedár tevétől való koponyával, azon különbség van a kettő között, hogy az ős-teve-koponya határvonalai párhuzamosabban nyúlnak el mint a bécsi koponya határvonalai. A pesti ős-teve-koponya valamivel hosszabb, az orr-csont a bécsi koponyán görbébb; mi némelyek szerint annak tulajdonítható, hogy a fogságban levő állatok csontváza nem oly tökéletes, mint a szabadban élő állatoké. Egyébiránt ha egyenként vizsgáljuk a két koponya részeit,

¹⁾ Alkalmasint mész-márga, mely a Duna mentében annak jobb partján a Szerémségben nagy mennyiségben egész telepekben fordul elő, mely a budapesti lánczhíd építésekor Pestre szállítván abból hidraulai mész égettetett.

²⁾ Ha emlékezetem nem csal, ezen Teve-koponyát néhai gr. Brunszvik tárnokmester, mint Cserevicznek akkori tulajdonosa, ajánlódokozta a magyar nemzeti Muzeumnak.

annak bel és kül alkotását, kivált a fogak számát, mindkettőben mind számra, mind mineműségre nézve ugyanazon részekre találunk. Következőleg a pesti ős-teve-koponyát a bécsi teve-koponyával bizton ugyanazonosnak (identisch) tart-hatjuk ¹⁾).

2. *Dorcatherium vindobonense*. H. Meyer.

Dévén-Újfalu, Pozsony megyében. Sandberg nevű hegy oldalábani lajta-mészben.

A magyar nemzeti Muzeumban találtató példányokat maga Meyer Hermann határozta meg, ú. m.

1. Alkalmasint az utolsó 6-ik, vagy a végelötti 5-ik zápfog a jobboldali felső állkapocsból.

2. Hihető a 4-ik zápfog a felső állkapocsból.

3. Elő-zápfog baloldali felső állkapocsfélből, és

4. Utolsó tejfog a baloldali alsó állkapocsfélből.

3. *Palaeomeryx Kaupii*

et

4. *Palaeomeryx Bojani*

} Herm. Meyer.

Dévén-Újfalu (Neudorf), Pozsony megyében; Sandberg.

β) *Cornuta solidicornia*. — Merő szarvuak.

Cervi — Szarvasok.

A szarvasok szarvaik alkotásánál fogva két osztályt képeznek:

Az elsőbe sorozandók a lapátszarvuak (palmati, — Schaufeltraeger), ezekhez tartoznak a most élő fajok: a Jávör, Iram és Dám szarvasok.

A 2-ikba az ágasszarvuak (Spiessstraeger), ezekhez számítandók a nemes (*Cervus elaphus* — Edelhirsch) és az őzek (*Cervus capreolus* — Rehirsch).

¹⁾ Lásd Kubínyi Ferencz értekezését, ezen cím alatt: „A Teve és Ló, állat-, őslénytani és a magyarok kijövetelére vonatkozólag, történelmi tekintetben.” Magyar Akadémiai Értesítő. A mathematicai és természettudományi osztályok közlönyében. II. kötet. 1859. V. szám. a 398. laptól — a 446. lapig.

Cervus Megaceros. — Óriás szarvas.

Majd minden a magyar nemzeti Muzeumban találtató maradványok a Tiszából, Szávából és a Tárczából kerültek ki, következőleg az özönvízi képletből valók.

Egy majdnem ép, mind a két fogsorral és rendkívüli nagyságú baloldali lapáttal ellátott koponya, mely 1821. évben halásztatott ki a Tiszából; a magyar nemzeti Muzeum tulajdona.

A fegyverneki Tiszából kihalászott, 1850. évben Petrovay László által a magyar nemzeti Muzeumnak ajándékozott jobb oldali lapát-töredék.

Cervus haplodon. H. Meyer — Egyrétfogú vagy egyszerű fogú szarvas. — Einfachzahniger Hirsch. — A magyar nemzeti Muzeumban létező kevés töredékeket Sopron megyében fekvő Loretto helység területéről 1847-ben Kubínyi Ferencz hozta a Muzeum számára.

Cervus Dama giganteus, ezen egyetlen egy példányt sikerült, úgymond Petényi, 1837. évben Eperjes vidékéről, a hol a halászok által kifogatott, a Muzeum számára megszerezni.

Cervus alces fossilis. Ős-Jávorszarvas.

Ezen állat maradványai, Petényi tudomása szerint, eddigelé Magyarországon csupán a folyókban találtattak, következőleg az özönvízi képletben (diluvium).

1. A fegyverneki Tiszából Heves és Szolnok törv. egyesült megyében, kitűnő nagyságú és szépségű példány a koponya hátulso részével, a baloldali majdnem egész lapáttal és a jobboldali lapát nagy töredékével. Petrovay László ajándoka 1850-ik évből.

2. Aradác, Torontál megyében. Szinte szép koponya a jobb lapát $\frac{2}{3}$ részével és a ballapát töredékével. Ajándékozta Joannovics 1847. évben.

3. Koponya-töredék a vezsenyi Tiszából 1845-ben halásztatott ki, 1848-ban pedig a m. n. Muzeumnak ajándékozott Agnelly által.

4. Majdnem egész lapát Eperjesen felül a Tárczából

ásatott ki Sáros megyében, 1837-ben Petényi által hozatott a m. nemzeti Muzeumba mint Vietorisz József ajándéka.

5. Jobb oldali lapát a sokorú Tiszából 1842. évben halásztatott ki, 1848. évben pedig Agnelly által ajánlatot a magyar nemzeti Muzeumnak.

6. Szép fejtöredék lapáttal együtt a Szerémségből került a Muzeumba.

γ) *Cervi ramosi*. — Ágas szarvuak.

Cervus Tarandus priscus. — Ős-Iram-szarvas.

Jobb oldali alsó állkapocs-töredék Nagy-Hont megyéből származik, mely nagyságánál és fog-rendszerénél fogva a Muzeumban levő Tarand-koponya állkapcsához hasonlít. Ezen valódi siberiai Iram-szarvas-koponyát e tekintetben is hazája érdekében szorgalmasan működött néhai Reguli Antal tisztelt hazánkfia az éjszokról két iramszarvas-fejjel küldötte.

Cervus Quettardi seu *Cervus tarandoides* Petényi. — Melynek szarv vagyis agancs alkotása legközelebb áll az iramszarvaséhoz.

Egy töredék Prelucsava nevű csontbarlangból Bihar megyében.

Cervus elaphus primigenius. — Ős-nemes szarvas.

A tiszabői Tiszából Heves megyében kihalászott, 1848. évben Agnelly által a magyar nemzeti Muzeumnak ajándékozott példány, mely a koponyának majdnem tökéletes hátulsó részéből és a homlokból áll, mind a két agancscsal ellátva.

A fegyverneki Tiszából Petrovay László által 1850. évben a magyar nemzeti Muzeumnak ajánlott szarvas-szarv a koponya majdnem egész hátulsó részével, homlokkal és két nagy szarvval ellátva; az azokon koronák nagyon csonkítvák.

Ezen ős állatnak maradványai hazánkban az özönvízi képletben fordulnak elő, még pedig a nagyobb folyókban, jelesül a Tiszának legnagyobb mélységeiben, továbbá a Körösben; bizonyítja ezt a Petényi által 1854-ben Kisházáról Bihar megyéből a Fekete-Körösből hozott szarvtöredék.

A csontbarlangokban az *Ursus spelaeus* — barlangi ősmedve—csontjai között, jelesül Petényi által 1851. évben a hroneczi-lipovai barlangból Zólyom megyéből a magyar nemzeti Múzeum számára hozott jobboldali alsó állkapocs-töredék 2, 3, 4 és 5-ik zápfoggal.

A Bihar megyében levő igriczi és fonáczaai barlangokban a barlangi ősmedve csontjai között Petényi szinte egyes szarvas-csontokat talált.

Ezen szarvasból a legszebb maradványokat bírja a magyar nemzeti Múzeum a Tiszából. De ezek nem ritkán fordulnak elő az édesvízi mészből is, jelesül az ó-budai hegység édesvízi mész-rétegeiben, névszerint a kis-mária-czelli kőbányában.

1846-ban szintén Petényi hozott az előbbiekhez hasonló szarvas-szarv-töredékeket Liptó megyéből nem messze Lucskytól fekvő szljácsi mészüledékből.

Cervus capreolus fossilis. Ős Őz.

Sopron, Sopron megyében. — Baloldali alsó állkapocsból 2-ik zápfog.

Nagy-Várad, Bihar megyében.—Tichy Alajos szölejéből az ottani márgás homokkőben:

1. Egy baloldali felső állkapocs töredéke egészen kifejtett nagy Őz-bakból, tökéletesen megtartott 2, 3, 4, 5 és 6-ik zápfoggal, és ezen állkapocsnak a homokkőbeni lenyomata.

2. Egy jobboldali alsó állkapocs 1 és 6-ik, de tökéletlen zápfoggal, fiatal őzbakból, ezen részeknek megfelelő márgás homokkőbeni lenyomattal.

3. Egy több darabokból összeenyvezett első nyakcsigolya vagyis gyámcsigolya (atlas) alkalmasint ugyanazon állatból vagy talán ásatag juhból (*ovis fossilis*).

4. Több oldalbortatöredék.

δ) *Cornuta cavicornia.* — Váló szarvuak.

Ovis fossilis. — Ásatag-Juh. Petényi Nagy-Várad területén a Tichy-féle szőlőben, egy hegyoldalban ezen állatból következő részeket talált:

1. Egy elül meglehetősen hibás jobb állkapcsot 1, 2, 3,

4 és 5 tökéletes ép zápfoggal, annak megfelelő homokköbeni lenyomattal.

Az alsó állkapocsból a leghátulsó — utolsó zápfog hiányzott; azon helyen, a hol fognak kellett volna lennie, csupán egy mélyedés látszott; vagy talán ez állatnak csak 5 zápfoga volt mint a tevénél $\frac{6}{5}$. Ezen körülmény ezen állatot mindenestre érdekessé teszi.

Bihar megyei oncsászái barlangból 1859. évi június 20-án hozattak Petényi által a Múzeum számára a következő részek:

1. A baloldali alsó állkapocs elő részének egy töredéke a 2-ik zápfoggal.
2. A jobboldali állkapocsnak 3-ik foga.
3. A bal állkapocs 6-ik vagyis utolsó zápfoga.

B o s.

Bos priscus — Bojan.

Bos urus priscus. Cuvier.

Bos caesaris (Schlottheim Petrefacten - Kunde pag. 10.)

Bos latifrons. Harlan et Fischer.

Bos Pallasii. (Baer).

Bos colossus. (Riesenbüffel).

Bison fossilis.

Ősböleány. Petényi.

Ezen kihalt ősemlősnek maradványai Magyarországon többnyire az özönvízi képletben fordulnak elő. A legszámasabb maradványok a Tiszából, Szávából és Dunából és ezen folyók környékéről kerültek napfényre; mely lelhelyek bizonyosságot tesznek arra nézve, hogy ezen ősemlősök az érintett folyók erdős területein tartózkodván, ezen folyók térei völgyeinek rétjein számos csordákban legeltek.

Lelhelyek:

Egy koponyának felső előfele és cerebelluma, nagy bikából, kitűnő hosszú, előre hajló félholdas, azért is a *bos taurus*éhoz hasonló, majd ép két szarv-törzsszel. —

Kihalásztatott a varsányi Tiszából 1847-ben, ajándékozott a magyar nemzeti Muzeumnak Agnelly Ferencz által 1848. évi június 4-én.

Tehén koponyának felső előrésze egy hegyén tört, másik tövén elvágott szarvtörzsszel, gr. Brunszvik-Forray gyűjteményéből került a Muzeumba.

Derék csigolya tetemes nagyságu bikából felette hosszú tövis nyújtvánnyal. Lelhelye Hont vagy Szob.

Derék csigolya nagyszerű csonka tövis nyújtvánnyal. Lelhelye Hont vagy Szob.

Derék csigolya letört tövis nyújtvánnyal. Lelhelye Hont vagy Szob.

Jobboldali sípcsont nagyobbyszerű állatból. Szolnoki Tiszából 1847. évben kifogva, Agnelly Ferencz által a magyar nemzeti Muzeumnak 1848. évi jan. 4-én ajándékozva.

Koponya-előrészének mintegy $\frac{2}{3}$ felső része, hegyén eltört két szarv-törzsszel. Ezen koponyának homloka rendkívül lapos, igen kevésbé előre görbült, szarvai szintén nagyon összenyomottak. Hozta Petényi Agnellytől 1848-ban; a varsányi Tiszából 1847. évben halásztatott ki.

Nagyszerű koponyának felső $\frac{1}{3}$ része, hegyén csonkított, tövén igen vastag, majd gömbölyűded (keveset összenyomott) két szarvval. Talán Szobról.

Gyámcsont (atlas) nagyszerű darab, alkalmasint vén bikából, talán Szobról.

Gyámcsont középszerű állatból; kiásatott Vác fölött, a vaspálya ásása alkalmával $4\frac{1}{2}$ ölnyi mélységből. Ajándékozta Watzinger 1850. évi aug. 17-én.

Tengely csigolya (Epistropheus) nagy bikából. Petrovay László ajándéka. 1850. évi december 27-én került a Muzeumba a fegyverneki Tiszából.

Bos taurus primigenius.

1. Mind két, majd ép szarvtörzsszel ellátott felső része egy, koros bikától származó koponyának, mely Sáros-vár alatt a Tárczából halásztatott ki, és 1837. szeptember 15-én Löcsén Fabriczy Sámuel szepesmegyei főmérnök által ajándékozott Petényi Salamonnak, ez által pedig a magyar nemzeti Muzeumnak.

2. Borjú koponyának jobboldali felső részéből való töredék, csonka jobb szarv-törzs-töredékkel. B. Ócskay Ferencz ajándékozta 1847. évben a m. n. Muzeumnak.

3. Jobboldali alsó állkapocsbóli töredék, ú. m. 2, 3, 4, 5 és 6 zápfoggal, — a lipovai barlangból Zólyom megyében. Neubehler Pál 1851. évben ajándékozta a m. n. Muzeumnak.

4. Jobboldali alsó 3-ik zápfog. Kemenczei vízmosságól Hont megyében, 1852-ben ajándékozta Sípos Antal a m. n. Muzeumnak.

5. Jobboldali alsó 5-ik zápfog, szintén onnan és ugyanattól.

6. Jobboldali alsó 6-ik vagyis utolsó zápfog, kemenczei vízmosságokból, szintén 1852-ben Sípos Antal által beküldve.

7. Baloldali alsó 3-ik zápfog-töredék, a budai szent-Gellérthegyi sziklaüregekből kitorve 1851. február 20-án.

8. Jobboldali alsó 3-ik zápfog szintén onnan.

9. Baloldali felső 5-ik zápfog szintén onnan.

10. Jobboldali alsó utolsó zápfog, csakugyan onnan. Az itt elszámolt példányok a m. n. Muzeumban találatnak.

11. Baloldali szaruhegy.

12. Tengely csigolyának (Epistropheus) alrész-töredéke.

13. Ötödik nyakcsigolya.

14. Bordatöredék; a 11, 12, 13 és a 14-ik szám alatti példányok a lipovai barlangból kerültek 1851. évben a magyar nemzeti Muzeumba.

15. Baloldali könyök-nyújtvány (Olecranon s. cubitus sinister) töredéke. Besztercebánya területéről a tufnai barlangból 1837. évben hozta Petényi a Muzeum számára.

16. Baloldali könyök-nyújtvány töredéke fiatalabb alatlából vagy tehénből. — A budai Szent-Gellért-hegy csúcsa sziklaiból hozta Petényi 1854. július 19-én.

17. Jobb előlábnek kül vég ujj-perceze. A budai Szent-Gellért-hegy csúcsa sziklaiból fejtetett ki 1851. febr. 20-án.

18. Jobb előláb kül és bel körme.

19. Jobb czombcsontnak alsó belbütyke; hozta a tufnai barlangból Petényi 1837-ik évben a Muzeum számára.

20. Bal alszárcsont, a lipovai barlangból 1851. évben került a Muzeumba.

21. Jobb alszárcsont (sípcsont) buda-újvidéki kis-mária-czelli kőbányából.

22. Jobb hátsó lábnak? lábtő alsó része a kül- és bel nagy ujj-perczczel, és a kül kis ujj-perczczel, a lipovai barlangból 1851-ben.

23. Hátsó jobb kül nagypercz; Lipovából 1851-ben.

24. Hátsó jobb bel nagy-ujj percz; Lipovából 1851-ben.

25. Jobboldali szarvtörzs, nagyszerű példány, csekély koponya-türedékestől, bizonyosan tetemes nagyságúvén bikától való; találtatott főherczeg nádor József kis-jenői jószágán 1835-ben.

26. Mintegy $1\frac{1}{2}$ éves állattól való koponya-töredék, mindkét szarv-törzsszel; kiásatott Horkán, Radvánban Zólyom megyében a Radvánszky család sírboltja alatt több ölnyi mélységből; 1850. január 7-én hozta Petényi a Muzeumba.

27. Koponya - töredék 84-ki nagyhonti küldeményből.

28. Jobboldali czombcsont alsó részének töredéke, melyen a bütykök láthatók, fonáczaí vagy csontcsászaí barlangból Bihar megyében.

A neustifti ó-budai édesvízi mészben, jelesül a Holtz-pach-féle kőbányában 1854-ben egy egész koponya mind a két szarvval ellátva fejtetett ki, azonban Holtzpachnak épült ó-budai házába befalaztatott.

Ovibos fossilis. Petényi.

Bos moschatus fossilis auctorum Pallas;
Ozeretkovszky; Cuvier.

Bos fossilis moschato analogus Cuv.

Marha, juh, — Juh-bika.

Lelhelye:

Magyarországban 1851. évig egyedül a Hronecz melletti Lipova nevű csontbarlang.

Cuvier az ásadékként előforduló szarvasmarhák-ból három egymástól különböző fajt állított fel. Az első rendbe-lihez tartozó szarvak, koponyák és egyéb csontrészek leg-inkább a turfa és felső árvízi (alluvium) képletekben talál-tatnak; ezeket Cuvier nem tartja őscsontoknak. Bojanus azonban a következő 2-ik rendbeliekkel egykoruaknak vallja. Az ezen fajtához tartozó emlősök Cuvier és Bojanusnál: *Bos*

primigenius, *Bos taurus priscus* vel *fossilis* név alatt fordulnak elő.

A második rendbeli, mely többnyire az özönvízi rétegekben az ős elefánt (*Mammut*), mastodon, *rhinoceros*-csontmaradványival ásadékként fordul elő, legközelebb áll a mostani Bisonhoz, az amerikai és litvániai bölényhez. Ezen faj (*species*) a következő nevek alatt ismeretes: *Bos priscus* Bojani; — *Bos Caesaris*, Schlotheim; — *Bos urus priscus*, Cuvier; — *Bos latifrons*, Harlan és Fischer; — *Bos Pallasii*; — *Bos Colossus*, (Riesen Büffel); *Buffle fossile de Sibérie* Cuv.; — *Bison fossilis*.

Ezen elnevezések sok zavarra és gyakran tévedésre szolgáltatnak okot; legtanácsosabb egy névnél maradni; én a *Bos urus priscus* nevet szoktam használni.

A 3-ik fajhoz számított szarvasmarha-maradványok, melyek eddig csupán Sibériában, Új-Madrid mellett Éjszak-Amerikában és néhány évvel ezelőtt Zólyom megyében a lipovai barlangban fődöztettek fel, a Linné által nevezett éjszak-amerikai *Bos-Moschatus*hoz hasonlítanak. Minthogy Pallas első volt, a ki azt felfödözte: *Bos-moschatus fossilis*nak vagy *Bos Pallasi*nak neveztetik; Fischer *Bos-Canaliculatus*nak nevezi, Petényi pedig *Ovibos*nak.

Az előszámlált háromféle szarvasmarha-fajon kívül későbbben néhány különböző és az előbbiektől eltérő fedezettetvén fel, különféle nevek alatt határozottattak meg; melyekre nézve azonban tökéletes és általános megállapodás hiányozván, azoknak előszámlálásával ez úttal felhagyok.

A három fajbelieket azért számláltam elő, mivel Magyarországon ásadékként fődöztettek fel, azokhoz legjobban hasonlítanak, sőt azokkal ugyanazonosoknak vagyis meg egyezőknek tartathatnak.

Lássuk már az előszámlált háromféle szarvasmarhák közötti különbséget az ásadékként előforduló és a magyar nemzeti Muzeumban találtató csontmaradványokhoz alkalmazva.

A marha (*bos taurus*) homloka lapos és kissé völgyelt (*concave*), hosszabb mint széles, gömbölyű szarvai a homlo-

kot a fejháttól elválasztó szélnek két végére helyeztetek ¹⁾, a homlok felső szélével majd egy vonalban állanak. Ezen leírás a magyar nemzeti Múzeumban látható Bos Taurusra alkalmazható. Ebből származhatnak az európai, kivált szarvaik nagyságára tekintve, a sicíliai és magyarországi aránylagos idomú és nagyságú fehér és daruszőrű szarvasmarhák, következőleg a házi marha vad törzsének tartathatik.

A Bos Urus (bölény) kivált régi időkben, mely tévedésben még jelenleg is számosan vannak, a házi marha vad törzsének tartaték. Különbözik attól emelt és szélesebb mint magas homloka, szarvainak a fejbübi taraj aljához való tapadása, szárai magassága, egy párral több bordája, a bika fejét és nyakát fedő s torka alatt rövid szakált képező bodor gyapja s rőfögő szava által ²⁾.

A Pézsma-ökör (Bos moschatus) homloka emelt, szarvai oldalvást és alá irányzottak, hegyök visszaemelkedő, laposak, töben oly szélesek, hogy majdnem az egész homlokot betakarják, a homlok közepén egy felülről lefelé nyúló csatornát hagyva egymás között. Az élő Pézsma-ökör arczórának hegye szőrös. — Alacsony szárú, egész a földig csüngő bojtos szőrrel takart. Farka rendkívül rövid. Az egész nemben létező pézsmaszagot erősebben terjeszti; csak Észak-Amerika leghidegebb részein láttatik; többen azt állítják, hogy csontmaradványait a jég egész Szibériáig elhordá. Az eskimók sapkákat csinálnak farkából, melynek ábrázatukra csüngő szőre őket a szúnyogoktól védelmezi³⁾. Bos-Moschatus (vagyis Petényi szerint Ovibos) koponyatöredék a legnagyobb palaeontologiai ritkaságok közé számítandó.

Cuvier szerint Pallas első volt, ki a Szibériában felfedezett, szerinte Bos-Moschatushoz hasonló két koponyatöredékre figyelmessé tette a tudós világot. Későbbben az előbbienekhez hasonló ugyan, de azokból mégis eltérő vagy-

¹⁾ Lásd „Az állatország.“ Cuvier után fordította Vajda Péter. 1. köt. 294. lap.

²⁾ Lásd „Az állatország.“ Cuvier után ford. Vajda Péter. 1. köt. 295. lap.

³⁾ Lásd „Az állatország.“ Cuvier után fordította Vajda Péter. 296—297. lap.

is különböző találtatott szintén Szibériában, mely épebb a fent érintettekénél; az azonban, vajjon az ásadékként előforduló csontokhoz bizton számítandók-e a kérdéses koponyatöredékek? Cuvier szerint még eldöntendő. Hát ha, a mint Cuvier állítja, a víz hullámai által jéggel hozattak Éjszak-Amerikából Szibériába?

Ezen nehézség szerintem a lipovai barlangból kikerült koponyatöredékre nem alkalmazható. A földgömbön előforduló földtani települési viszonyok gyakran a víznek egykori kiszámíthatlan és megfoghatatlan magasságára mutatnak. Első tekintettel majdnem lehetetlennek látszik, hogy az érintett koponyatöredék Éjszak-Amerikából Szibériába, onnan pedig a lipovai barlangba jutott volna, a víznek t. i. oly magasságát véve vagy képzelve, melynek segítségével ez megtörténhetett volna. Vannak számos esetek, mint p. o. az úgynevezett Kóbor-törzsök (erratische Blöcke), melyek Szibériában és Németországban nagy mennyiségben találtak, ezek tökéletesen megegyeznek a svédországi és norvégiai gránittal; — kétséget nem szenved, hogy ezek víz által jutottak mostani helyökre, mely körülmény a víznek iszonyú magasságára mutat. A Szibériában felfödözött és fent érintett koponyatöredékek a víz segítségével Éjszak-Amerikából, a két világ rész földtani, kivált vízi (hydrostaticai) viszonyaira tekintve, könnyen juthattak Szibériába; az azonban szerintem igen merész és elhamarkodott állítás volna, mintha a lipovai barlangban felfödözött koponya-töredék azon az úton került volna a barlangba, melyen a Szibériában felfödözött koponyatöredékek. Erre egyszerű a felelet: mert Szibéria és Magyarországra nézve nem léteznek oly földtani és hydrostaticai próbák, melyek ezt támogatnák.

Ezeknél fogva nincs ok arra, hogy a lipovai barlangból kikerült töredéket ásatag (fossile) csontnak ne tekintsük. Hát ha más földgömbi viszonyok léteznének, az akkori emlősök kényelmesen vándorolhattak egyik éghajlat alól a másik éghajlat alá, legelés közben jobbnál jobb legelőt keresve; így vándorolhatott egykor más éghajlat alól azon állat is, melynek koponyatöredéke a lipovai barlangban, valamint azon állatok is, melyeknek maradványai Szibériában találtak. — Hát ha nem is a *Bos-Moschatus* fajtához tartozik a kér-

déses lipovai töredék. A Szibériából kikerült fent érintett koponya-töredékeket maga Cuvier sem tartja a Bos-Moschatussal tökéletesen megegyezőeknek. Nem lehetetlen, hogy a többször említett lipovai koponyatöredék nem épen a Bos-Moschatus, hanem egy más, még eddig ismeretlen fajhoz tartozik.

Legvalószínűbb az előadottnál fogva is, hogy a lipovai barlangból kikerült Ovibos egyik ős lakosa volt mostani hazánknak, a hova az akkoron élő, azzal egykorú hatalmas ellensége a barlangi ős medve (*Ursus spelaeus*) által martalécul hurczoltatott; későbbben mindketten a természet rendkívüli viszontagságai következtében ugyanazon egy sírba temetettek, a honnan holtok után, mint az őskor képviselői, a tudomány számára megmentettek.

Mindenesetre a kérdéses koponyatöredék becses példány, és míg az eddigieknél bővebb próbák nem állíttatnak fel, mindaddig a most élő Bos-Moschatushoz sorozandó, és mint ásatag csont a magyar nemzeti Múzeum palaeontologiai gyűjteményének egyik dísz-példánya maradand, mely néhai Petényi Salamon muzeumi őr által a Múzeum számára szerzetett és általa meg is határozottatott ¹⁾. (1, 2, 3, 4 és 5. a szerkesztő).

f) Cetacea. — Czétek.

α) Herbivora. — A füevő Czétek.

Dinotherium giganteum. Kaup.

Ezen nevezetes állatból egy fényes zománczczal (émail)

¹⁾ 1) Lásd *Recherches etc.* Tome IV. XII. Pl. 9. 10. fej. 155—59. ll.

2) Lásd *Recherches etc.* T. IV. pag. 133—137. ll.

3) Lásd Fischer J. B. in *synopsi Mammalium* pag. 494. haec ait: „*Fossilis Bos-Moschatus* Pall. in nov. *Comment. petropolit.* XVII. tab. 17. fig. crân.—Ozeretskovszky: *Remarque sur le crâne du Bison musqué* in *Mém. de l'Académie de Pétersb.* pag. 215 tab. 6-a.

4) *Icones et descriptionem nunc viventium Boum moschatorum.* Vide Schneber Saeugenthiere. Tab. 30. 2. A) figura animal. et 302. B) figura capitis.

5) Lásd: Őslénytani adatok Magyarországról. — Kubínyi Ferencztől. *Olv. az Akad. január 7. 1856.*

bevont zápfogat bír a magyar nemzeti Muzeum, mely a pesti Kőbányából 1845-ik évi június 30-án, jelesül Zeilinger József kőbányájából töretett ki; a kőbánya tulajdonosának előadása szerint, a föld-színén alól több ölnyi mélységből a durva-mészből került ki,—alkalmasint a felső bal állkapocsnak 5-ik zápfoga volt.

Egyik lelhelye az újfalui (Neudorf) Sandberg nevű hegy is, Pozsony megyében.

β) Sufflatoria. — Fuvó Czétek. = Blase-Wälle.

1. *Delphinus Kubinyii*, Heckel.

Lelhelye:

Sopron városához közel fekvő szent-margiti kőbányából, az úgynevezett lajta-mészből 1847-ben fejtetvén ki, ugyanazon évben került a magyar nemzeti Muzeumba.

Egy a pesti Kőbányából az ottani durva-mész képletből 1854-ben kikerült delphin-csigolya a pesti egyetem gyűjteményében is látható. Langer tanár úr a delphin-fark 1-ső csigolyájának határozta.

Egy másik, szinte Delphin-fark csigolya a pesti egyetem gyűjteményében látható, melyet Pest város kebelében levő „vörös ökrhöz” címzett vendégfogadó tulajdonosa Daubek, az érintett helyiség pinczéje fundamentumának ásátása alkalmával talált. — Langer egyetemi tanár úr ezen csigolyát a Delphin-fark 1-ső csigolyájának határozta.

Balaena Linn. Czethal.

Egy oldalborda gr. Königsegg bánati jószágából (?) került a magyar nemzeti Muzeumba.

Egy ismeretlen, talán szinte egy czethal-fajú állatnak csigolyája találtatott Ada mellett Bács megyében a Tiszában, mely a magyar nemzeti Muzeumban látható.

B) H ü l l ő k.

α) *Reptilia squamata* — pánczélos hüllők. *Chelonii* — Teknőczők. — Loretto helység területén Sopron megyében.

Petényi hátrahagyott munkái.

- a) *Emys lorettana*. H. Meyer.
- b) *Trionyx Partschii*. Fitzinger.

β) *Ophidii*. — Pikkelyes hüllők.

Coluber. — Kígyó.

A fentebb 37. lapon leírt beremendi özönvízi (diluvial) csont-torlasz (Knochen Breccie) Meyer H. szerint igen érdekes, a mennyiben abban kígyó-maradványok is találtak. — A kígyó-maradványok is Meyer szerint a *colubernek* vagyis kígyónak talán több mint egy specieséhez számítandók. Petényi szerint (*Ophidii*) kígyók 1 nemmel s mintegy 2—3 fajjal.

γ) *Reptilia nuda*. — Meztelen hüllők.

Batrachii. — Békafélék.

Ezek is a fentebb 37. lapon foglalt értekezésben leírt beremendi csont-torlaszban, kivált a hasadékokban, nagy bőrségben levő sárga agyaggal telt por-alaku torlaszban fordulnak elő.

Meyernek Petényihez intézett a 77. lapon idézett és egész kiterjedésében ezúttal közölt levele szerint, a Békák (*Batrachii*) 4—5 faj által képviselve lehetnek; — Petényi szerint 2 nemmel és néhány fajjal.

C) *Ichthyolitok.. Halak.*

A budai Sz.-Gellért-hegy tövében délkelet felőli mészmárga-rétegekben a sáros-fürdői sorompón kívül és ennek szomszédságában levő mély árokban 1847, 1848 és 1849-ik években a következő ásatag halak maradványai fődöztettek fel:

a) 1847-ben Sadler József muzeumi ör által egy halcsigolya-oszlop (*Wirbelsäule*), melyet Heckel *Lepidopides brevispondylus*nak nevezett el.¹⁾

b) 1849-ik évi november 22-én Kubínyi Ferencz az

---

¹⁾ *Brevispondylus*—rövid csigolyaútat (*kurzwirbelig*) jelent, különbözik a *Leptospondylus*tól.

érintett helyen mintegy 14 darab halat és több lemezt fődözött fel, melyeken hal-pikkelyek találtak. Ezen halmaradványok a Meletta fajhoz (Meletta Valenciennes) tartoznak, melyek minden tengerben tenyésznek és más halfajokkal besózva, mint sardellák főlemésztetnek. A szent-gellérthegyi Meletta Heckel által már meghatározott Meletta sardini-tessel ugyanazonosnak (identisch) lenni látszik. A horvátországi radoboji Meletta sardini-tesből, valamint a szent-gellérthegyiből is a magyar nemzeti Muzeum számos példányokkal bír. Sadler által a budai felső téglakemenczéknél levő szürke színű márgás rétegben (Tegel) felfödözött halpikkelyek Heckel szerint szintén a fentebbi szent-gellérthegyi Meletta sardini-teshez számítandók. Ezen halból részint egész hallenyomatok, részint halpikkelyek a Szent-Gellért-hegyen túl délkeletnek fekvő téglakemenczéknél az ottani márga-rétegekben vagyis szürke színű üledékekben szintén nagy számmal találtak. ¹⁾ ²⁾.

Kubinyi Ferencz sürgetésére és költségén ő és Sadler 1847-ben elsőik valának, kik őslénytani tekintetben a budapesti vidéket beúzták és megvizsgálták. Ez alkalommal a Budafelüli mészmárgában (Kalkmergel: úgynevezett Tegel) számos levél-lenyomatok között hal-pikkelyeket is találtak, melyek közül számos példányok Kubinyi Ferencz által és általam a magyar nemzeti Muzeumbau felállított üveg szekrényben szemlélhetők. Ezen példányokat is Bécsbe Heckelnek küldöttem meghatározás végett, ki is 1849. évi december 4-kéről hozzám intézett levelében ezeket írja: „Auch die Fischschuppen aus dem grauen Kalkmergelschiefer der Ofner Gegend, scheinen mir derselben Art anzugehören, nämlich Meletta Budensis (sardini-tes) wie die im Blocksberger weissen Kalkschiefer (?). Frage: bildet dieser graue Mergel dieselbe Schichte, wie der weisse Kalkschiefer?“

A főtí lajta-mészből álló kőbányában találtam halfo-

¹⁾ Heckel minden igyekezete mellett a szent-gellérthegyi Melettát nem találván új fajnak, Petényi kívánságát nem teljesíthette, mert azt ajánlotta, hogy ha azt új fajnak találándja, azt a lelhely emlékeztetőre Meletta budensis Petényi-nek nevezendi el.

²⁾ Meletta sardini-tes, Petényi szerint ősa-jók.

gakat, melyek az *Oxyrrhina angustidens* hal-fajhoz tartoznak.

A budai oldalon előforduló hal-lenyomatok, pikkelyek és hal-fogak közül számos példányok Mikecz András gyűjteményében láthatók, melyek között a következő hal-fogak fordulnak elő:

a) *Carcharias Megalodon*.

b) *Lamna cornubica* (synolus cornubicus).

c) *Oxyrrhina Mantelii*. Agass. Kék üledékben (blauer Tegel).

Megvételén a Mikecz-féle gyűjtemény, mindezen tárgyak jelenleg a magyar nemzeti Muzeum gyűjteményében találhatók.

Rap helység területén az ottani homokkő-rétegekben éjszakknak fekvő kőbányában, Kubinyi Ferencz és Ágoston állítása szerint, nem csak *Carcharias Megalodon*, *Oxyrrhina Mantelii*-féle hal-fogak, hanem tengeri lovacsákak is (*Syngnathus hippocampus*=*Seeross*) fordultak elő. Ezekből számos példányok néhai Batta Pálnál ottani egykori birtokosnál léteztek.

Szinte Nógrád megyében Kalonda, Mucsin és Tarnóc helységek területén; Tarnócson és Mucsinban quarcz-torlaszban, Kalondán pedig leginkább az ottani nagy vízmocsárokban, egyes darabokban *Squalus cornubicus* fajú halfogak Kubinyi Ferencz által fedeztetek fel, melyek egykoron lo-sonczy ásvány-gyűjteményében szemlélhetők valának.

Szakál helység határában Nógrád megyében 1850-ik évben az ottani Zsadó hegy és Pipis szántóföld közti árokban egy *Oxyrrhina Mantelii* fajú halfogra akadtak, melyet Brunner Ferencz catastralis becselő nekem adott által a Muzeum számára.

Felső-Penczen Nógrád megyében egy pincze ásása alkalmával a Ruman hegy tövében talált hal-fogat Kuchta Sámuel a Muzeum számára küldötte be Pestre.

Loretto helység területén Sopron megyében előfordult Lates Partschii Heckel.

A szent-margiti (H. Margarethen) kőbányában Sopron megyében számos ásatag halmaradványok fordulnak elő.

Ezen lelhely az eddig felfedezett lelhelyek között a leg-gazdagabb és leghíresebb magyar hazán kban, a faok különb-

ségére, a példányok nagyságára, szépségére, épségére és nevezetességére tekintve.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1847-ben Sopron városában tartott összejövetelök ösztönül szolgált arra nézve, hogy az érintett kőbányából kikerült és némelyeknél porban hevert hal-maradványokat az illető tulajdonosok a gyűlés előtt Heckel által határoztassák meg, hogy azokat meghatározott neveik alatt a természetvizsgálóknak bemutatthassák. Ezt igen elősegítette, hogy a gyűlés előtt néhány héttel a magyarországi őslénytan érdekében sok tekintetben érdemekeket szerzett Kubinyi Ferencz, ki tulajdon költségén Dr. Zipser Andrást maga mellé véve, számos heteken át, őslénytani tekintetben igen érdekes vidékét Sopron városának, sőt majdnem az egész megyét átkutatta; sok ásatag tárgyat összevásárolt és gyűjtött, a gyűjtöttöket pedig a soproni gyűlés alkalmával közszemlére előterjesztette, és nem csak maga számára, de a szíven fekvő magyar nemzeti Múzeum számára tetemes számú példányokat, azok között ásatag halmaradványokat is hozott.

A szent-margiti kőbányában 1847. évben előfordult és Heckel által meghatározott ásatag halak (Ichthyolit) a következők:

1. *Labrus parvulus*. Heckl.
2. *Cybius latior*. Heckl.
3. *Dentes fossiles squalorum diversorum*.
Mind a három szám alatti B. Ócskay Ferencz tulajdona.
4. *Clupea Haidingeri*. Heckl.
5. *Pygaeus Jemelka*. Heckl.
6. *Carcharodon Megalodon*. Agass.-féle fogak.

Az itt előszámlált példányok soproni orvos Dr. Jemelka birtokában vannak.

7. *Myliobates punctatus*. Agass. A magyar nemzeti Múzeum tulajdona.
8. *Rhombus Fitzingeri*. Heckl.
9. *Scomber antiquus*. Heckl.
10. *Labrus Agassizii*. Heckl.
11. *Sphaerodus cingulatus*. Münster.
12. *Notidanus serratissimus*. Agass.
13. *Galeocерdo aduncus*. Agass.

14. *Hemipristis serra*. Agass.
15. *Otodus obliquus*.
16. *Oxyrrhina hastalis*. Agass.
17. *Oxyrrhina Xiphodon*. Agass.
18. *Oxyrrhina leptodon*.
19. *Lamna cuspidata*.
20. *Lamna crassidens*.
21. *Lamna (Odontaspis) contortidens*. Agass.
22. *Myliobates toliapicus*. Agass.
23. *Myliobates duplicatus*. Münster.
24. *Myliobates gracilis*. Münster.

Bars és Nyitra megye határán nem messze Krickehaj és Körmöcbányától homok palában veres-barna halpikkelyek fordulnak elő, melyeket Heckel a selmeczi bányászakademia számára határozott meg, és Meletta crenata-nak nevezett el, és a melyekből Pettkó János bányatanácsnok a magyar nemzeti Muzeum számára 1851-ik évben 2 példányt küldött ¹⁾).

Neubehler Pál óhegyi camaralis erdész szerint, nem messze Libetbányától, Wuodka nevű patak medrében egyes mész-palából álló kődarabok találhatók halpikkelyekkel. Koch Antal bányatanácsos állítása szerint Hronecz vidékén is halpikkelyek fordulnak elő. Ezen lelhelyet Rostowának hívják. 1851. évben Petényi által Koch Antal bányatanácsos a Muzeum számára 3 példányt küldött, melyekben halpikkelyek találtak.

Kovács János, hazánk egyik jeles és szorgalmas természetvizsgálója, Tataros helység területén Bihar megyében a helybeli pópának a szőlők közti pinczejéből nemrég kihányott homokban számos őslénytani tárgyat fedezvén fel, melyek között halmaradványok is voltak, azokat akkori muzeumi őr Sadler Józsefnek tatarosi homokkal együtt általadta, melyben számos halfogak, csigolyák, csigolya-tövissek és halszálkák fődztettek fel Sadler József muzeumi őr fogadott fia Sadler Adolf által, ki a foraminiferák meghatározásával nagy szorgalommal foglalkozott; ezeket Petényi Bécsbe Heckelhez küldötte meghatározás végett. Heckel a güm-

¹⁾ Lásd Heckels Beiträge zu den fossil. Fischen Österreichs.

bölyü és hegyes halfogakat *Sphaerodus* hal fogainak, egy töredéket egy Siluroidhoz tartozó 2-ik hát úszó szárny sugárának határozta, azt állítván, hogy eddigelé (1850.) ez a világnak egyetlen Siluroidja a *Bagrus* vagy *Pimelodus* fajból, melyet Petényi felszólítására: *Bagrus* vagy *Pimelodus* *Sadleri*nek nevezett el ¹⁾. A fekete maradványok között a nevezett halnak 1 mell-úszó-szárny sugara is találtatik.

A Szerémségben Czereviczen az ottani mészmárgából, melyből Pesten a lánczhíd építésekor hydraulikai mésztéget 1846-ban, szintén érdekes halmaradványok, melyek a magyar nemzeti Muzeumban felállítvák, kerültek ki, melyek között 4 csigolya és több rendbeli hatalmas halsugarak találtak, de azokat Heckel, a nélkül hogy meghatározta volna, visszaküldötte.

Porcsesden, nem messze Szebentől Erdélyben felföldözött Ichthyolitik 1847-ik évben július 11-én a bruckenthali Muzeum öre Neugeboren Károly által küldettek Pestre a magyar nemzeti Muzeum számára, melyek a következők:

1. *Capidotus*? — nova species.
2. *Lamna cuspidata*.
3. *Lamna elegans*.
4. *Lamna*?
5. *Lamna*?
6. *Lamna contortidens*.
7. *Oxyrrhina Desorii*.
8. *Oxyrrhina*?
9. *Oxyrrhina*?
10. *Oxyrrhina Leptodon*.
11. *Corax*?
12. *Pycnodus taliassicus*.

---

¹⁾ Heckelnek Petényihez e tárgyban írt levelében a következők foglaltatnak: „In tataroscher Sand vorkommende Fischzähne gehören 1) Die runden und spitzen der Gattung *Sphaerodus* an. — 2) In demselben Sande wurden auch Bruchstücke des 2-ten Rückenflossenstrahles eines Siluroiden — nach Heckel bis jetzt (1850.) der einzige bekannte Siluroid der Welt — gefunden aus der Gattung *Bagrus* oder *Pimelodus*, welchen Freund Heckel meiner Aufforderung folgend „*Bagrus* oder *Pimelodus Sadleri*“ nannte. — Die schwarzen Ueberreste darunter sind vom 1-ten Brustflossenstrahle desselben Fisches.“

Szintén Erdélyben a barnaszén képletben 2 órányira Szebentől az Olt (Altfluss) jobb partján Szakadát és Kastenholz között előforduló ásatag halakból Bietz Mihály küldött a magyar nemzeti Muzeum számára 2 példányt.

B í r á l a t o k.

A math. s természettud. állandó bizottság, mely Petényi hátrahagyott munkáinak kiadását rendezi, 1862. martius 5-én tartott ülésében elhatározta:

„A bírálók csak arról adnak véleményt, hogy mi kinyomandó, mi nem? — Ha azonban véleményök úgy volna formulázva, hogy az a munka becsét növelné, vagy azt bármikép felvilágosítaná, szintén kinyomandó.“

Ennek nyomán következik az eddig kiadottakra nézve *Pettko János* és *Frivaldszky Imre* urak véleménye.

I.

B í r á l a t a

a következő című kéziratnak:

„Petényi Salamon János, magyar nemzeti muzeumi ör munkái. I. sz. rész. Öslénytaniak.“

A ki oly munkát bírál, melyet a magyar tudom. Akademia kiadni szándékozik, annak tisztét én csak abban találok, hogy ki mondja indokolt véleményét a felől, vajjon a munka kiadható-e vagy sem? és vajjon feltétel nélkül kiadható-e? vagy csak ilyen vagy amolyan elhagyások, hozzáadások, változtatások és javítások után, melyeknek megtétele magának a szerzőnek a dolga.

A bírálónak tehát a kéziratot változtatni rendszerint nem kell, sőt nem is szabad.

De némely kivételes esetben a dolog másként áll. Ha például a szerző már nem tartozik az élők közé, mint a jelen esetben, akkor az a szükséges változtatásokat maga végre nem hajthatja, és ezen kötelesség átszáll a szerkesztőre. Az utóbbi már tulajdonképen az első bíráló, de olyan bíráló, a kinek jogában, sőt kötelességében áll, belátása szerint megtenni a kéziratot az elkerülhetlen változtatásokat és javításokat, miket a szerző maga is, ha kéziratát még egyszer átvizsgálhatja, hihetőleg megtett volna. — Ebben a pontban úgy látszik, összevág a valóságos bírálónak tiszte a szerkesztőével, és a hogy a szerkesztőt első bírálónak mondhatni, úgy a bírálót is második szerkesztőnek tekinthetni, hahogy a munkát egyáltalában kiadhatónak itéli.

A viszony a bíráló és a szerkesztő közt mindenesetre más, mint a bíráló és a szerző közt. — Bármilyen jeles lett legyen a szerkesztés, négy szem mégis többet lát, mint kettő, és fog még a bíráló is találni egyetmást, a mi okvetlen megigazítandó. Ha pedig már igazítani kell, és a szerző azt maga nem teheti, akkor mindegy, akár a szerkesztő igazítsa, akár a bíráló, akár mind a kettő.

Ezt előre bocsátani szükségesnek tartottam, hogy a bírálatnál való eljárásomat igazoljam.

A kéziratnak első szakaszainál a hibákat csak jeleztem, hogy azokat a szerkesztő kijavíthassa, de később a jelzeni való igen szaporodván, nehogy a bírálat igen hosszúra terjedjen, s a szerkesztő fáradtsága nagyra növekedjék, magam is kezdettem a kéziratot javítani, míg végre a hiányoknak egyszerű jelzését csak ott alkalmaztam, ahol indokolás látszott szükségesnek.

De most már a dologhoz.

A szóban levő munka nyelvészeti tekintetben gyenge. A leginkább szembeötlő hibákat kijavítottam ugyan, vagy legalább jeleztem, de egyúttal a szerzőnek irányát és eszejárását lehetőségig kíméltem, úgy hogy nevezetesen elvett szörend, ha az értelmet feltűnően nem zavarta, sok helyütt megmaradt.

De igen is becsessé teszi e munkát a tartalma; mert oly részletesen adja elő az őslénytannak fejledezését honunkban, és oly érdekes és fontos honunkra vonatkozó őslénytani adatokat foglal magában, még pedig igen nagy számmal, hogy igazán kár lenne azt kiadatlan hevertetni.

Véleményem tehát az, hogy a munka kiadassék, de csak némely elhagyás, kiegészítés és javítás után, nevezetesen:

A) *Petényi munkáinak címlapja.*

1. (2-dik sor) „magyar nemzeti muzeumi ör“ divatos szólás ugyan, de úgy látszik, nem igen szabatos; mert „nemzeti,“ mint melléknév, nyelvtanilag csak főnévre, az „örre“ vonatkozhatik, pedig kell, hogy a „muzeum“-ra vonatkozzék. A címet tehát ha véleményem helyesnek találhatik, így kellene írni: „Petényi Salamon Jánosnak, a magyar nemzeti Muzeum néhai egyik örének munkái.“

2. (6-dik sor). „Ára“ kell hogy a szerzőnek összes munkáira szóló címlapon elmaradjon, mert az I-ső kötet kiadásánál az egész műnek árát meghatározni még alig lehet.

B) *I-ső kötetnek címlapja.*

1. (2-ik sor), mint A) 1. alatt.

2. (10—11-ik sor) „tiszteleti“ szó után hibásan van elhagyva: „tagja,“ mert e nélkül a „tiszteleti“ melléknév az „alelnök“ főnévre vonatkoznék.

C) *I-ső kötetnek tartalma.*

1. (1-ső lap, 1—2 sor). Tekintettel A) 1. alatti megjegyzésre, e sorokat talán így lehetne helyesebben írni:

„Petényi Salamon Jánosnak, a magyar nemzeti Muzeum néhai egyik örének munkái.

I-ső kötetnek tartalma.“

2. (1. l. 2—3 sor) „részt a bel- és külföldön életében megjelent, részt kiadatlan hátrahagyott . . . . .“ helyett így: „részt életében a bel- és külföldön megjelent, részt hátrahagyott kiadatlan. . . . .“ Mert ha így kezdjük: „részt a bel- és külföldön,“ akkor

még valahol másutt megjelent munkát várhat az olvasó. Az ajánlott szórarend szerint tökéletesen megfelel az „életében megjelent“-nek a „hátrahagyott kiadatlan.“

3. (1. l. 9—10. sor) „helyirati s földtanilag“ úgy látszik, helytelen, mert a „helyirati“ szó, mint melléknév, főnevet vár az olvasóval. Tehát vagy így: „helyirat- s földtanilag“ vagy pedig: „helyiratilag s földtanilag.“ Epen így megigazítandó: „természetrajzi s öslénytanilag.“

4. (1. l. 16. sor). „H o r n y o l t szarútlanócz“ bal magyarítása az „Aceratherium incisivum“-nak, mert „hornyolt“ annyi mint „incisus“ nem pedig „incisivus.“ Nem is ezért nevezték el ezen állatot incisivusnak, mintha testének valamelyik része hornyolva lenne, hanem azért, mert az orrszarvúak ellenében felső állkapcsán is voltak maradé előfogai, (dentes incisivi), és így metszeni, harapni vagy hornyolni képes volt. Tehát inkább: „Hornyoló szarútlanócz“ vagy még jobban „Harapó szarútlanócz“, mert a „dens incisivus“-t harapó fognak, vagy metsző fognak, nem pedig hornyoló fognak hívjuk.

Egyébiránt részemről az efféle nevek magyarítását merőben haszontalannak, sőt károsnak tartom. A németek, francziák, angolok stb. szépen megmaradnak a latin vagy hellen elnevezésnél.

5. (1. l. 17—19. sor) „csontmaradványairól Magyarhonból . . . . . gyűlésén“ helyett így: „magyarhoni csontmaradványairól. Az 1851-ki január 11-én, a földtani Egyesület gyűlésén felolvasott értekezés.“

6. (1. l. 1—2 sor alulról). Olyformán lenne szerkesztendő, mint a 6-ik szám alatt, mert itt is el van hagyva: „felolvasott értekezés.“

7. (2. l. 2-ik sor). „Az ős elefántokra vonatkozólag“ helytelen, mert a „vonatkozólag“ szóra, mint igehatározóra, még igének kellene következni. Tehát vagy így: „Valami az ős elefántokról,“ vagy így: „Az ős elefántokra vonatkozó.“ Egyébiránt alább ajánlani fogom, hogy ezen értekezés kiadatlan hagyassék, s ha véleményem elfogadjatik, e pontnak a tartalomtól is el kell maradni.

8. (2. l. 7. sor. — 3. l. 10. sor). Az osztályok, rendek és családok úgy vannak jelezve betűkkel, hogy azok mint egymás mellé, nem pedig mint egymás alá rendezettek tűnnek elő. — Továbbá a rendeknek és családoknak rendszámozása, például: „Az emlősök 3-ik rende, a Ragadozók, ezeknek 2-ik családja, a Rovarevők,“ nem ide, hanem természetrajzba való, annál inkább, hogy a természetrajz-írók ama rendszámokban nem egyeznek, s a mit az egyik 3-ik családnak mond, azt a másik 1-sőnek tekintheti. — A rendszámozást ennél fogva, és még azért is elhagyandónak tartom, mert nem alkalmaztatott következetesen mindenütt, és például a kérődzőknél, a hüllőknél stb. már elhagyott.

Ezen sorokat tehát rövidség és könnyebb áttekinthetetés végett így lehetne szerkeszteni:

„A) Emlősök.

a) Ragadozók.

α) Rovarevők . . . . .

β) Húsevők . . . . .

γ) Kétlakúak . . . . .

b) Örlők . . . . .

c) Foghíjasok . . . . .

d) Vastagbőrűek.

α) Orrmányosak . . . . .

β) Egykőrműek . . . . .

e) Kérődzők

α) Szarvnélküliek . . . . .

β) Merő szarvuak . . . . .

- γ) Ágasszarvúak . . . . .
- δ) Váloszarvúak . . . . .
- f) Czetek.
  - α) Füevők.
  - β) Fúvók.
- B) Hullók.
  - a) Teknőczők . . . . .
  - b) Kígyók . . . . .
  - c) Békafélék . . . . .
- C) Halak . . . . .

I. Előbeszéd és Petényi Salamon János munkáinak jegyzéke.

1. Az Előbeszéd nincs a kéziratnál, az tehát utólagosan elkészítendő.
2. (1-ső lap 1-ső sor) mint C. 2. alatt.
3. A munkáknak számozása kiigazítandó, és vége felé a hol megszakadt, kiegészítendő.
4. Az utolsó íven feljegyzett teendők végrehajtottak-e már?

II. Petényi Salamon Jánosnak életrajza.

Lásd C. 3. alatt.

III. A beremendi mészkőbánya stb.

1. (Czím, 2—4. sor) mint C. 4. alatt.
2. (1. lap. 3—5 sor) „már egy részt t. cz. Kubinyi Ferencz ur által fenebb leírt“ elhagyandó, mert fenebb nem találunk ilyen leírást; vagy a helyett „egyrészt . . . alább leírt,“ mert alább csakugyan le van írva.
3. (3. l. 1—3. sor al.) „általam noha nem fáradtság nélkül, de már később feltalált“ egészen elhagyandó, mert az on maradványokból, melyek később feltaláltattak, előbb sem lehetett volna több példányt szedni.
4. (8. l. 5. sor) „keletdélre“ helyett talán: „nyugotra“ vagy „délnyugotra, mert a keletdél ellentmondani látszik a felebb említett nyugotéjszaknak.
5. (8. l. 4—6. sor al.) „héjait kivéve“ helyett: „héjai kivételével“ és „melyek“ átteendő a következő mondat elejére, mert különben a mondat érthetetlen.
6. (8. l. 1. s. al.—9. l. 3. s.) „Oly . . . színeivel“ helyett talán így: „Csonttorlattal megtöltött hasadékot ellenben, mely tarka, rozsdasárga és fehér színeivel már messziről szembetűnt.
7. (9. l. 3. s. al.) „nyúltak le“ után beszúrandó „azok.“
8. (9. l. 1—2. s. alulról) „talapzatához“ helyett vagy „talapzataig“ vagy „talapzatának“ (talapzata felé). A kettő közül melyik felel meg a valóságnak, csak a szerkesztő ur tudhatja, mert látta.
9. (10. l. 3—4 sor) „sokszor a keskeny erekben“ helyett: „a keskeny erek sokszor.“
10. (10. l. 5. s.) „átmérője“ helyett „tágassága“ vagy: „vastagsága,“ mert csak körnek vagy gömbnek stb. van átmérője.
11. (10. l. 3. s. al.) „aggregát és conglomerátok“ helyett: „brecchiák,“ mert „aggregát“ itt igen általános és nem jellemző kifejezés. „conglomerát“ pedig nem felel meg a leírásnak.
12. (11. l. 7—8. s.) „halmazképen s ebben“ helyett: „halmazban.“

13. (19. l. 5. s. al.) „mely szerint“ elhagyandó.
 14. (21. l. 7. s. al.) „nyilvánítaték“ helyett: „tétetett közzé.“
 15. (23. l. 9. s. — 25. l. 5. s. a jegyzettel együtt). Ezen sorok elhagyandók, mert igen helytelen, valamely állat részletes leírásánál az egész rendnek, családnak és nemnek, melyhez az tartozik, jellemzését közleni, a mi inkább természetrajzba való.
 16. (38. l. 1. s.) „Notitiae specificae“ helyett: „notae specificae.“
 17. (36—39. lap). A magyarul írt fajjelények ketté vannak vágva a latinul írottak által, az utóbbiak tehát vagy előre, vagy hátra tétessenek. E tekintetben nagy következtetés uralkodik: a latin jelények majd elül állanak (az 1-ső fajnál), majd közben (36—39. lap), majd hátul (45. l.), majd hiányzanak, pedig a következetesség azt kívánta volna, hogy azok vagy mindenütt elmaradjanak vagy mindenütt kitéessenek, és az utóbbi esetben vagy mindig elül, vagy mindig hátul álljanak.
 18. (70. l. 7. s. al.) „semmi“ elhagyandó, vagy „bármi“-vel felcserélendő.
 19. (75. l. 4. s.) „E családhoz tartozóknál van 4—4 szemfog a felső állkapocsbán.“ Ez nyilván hibás, mert az állkapocs egy oldalán csak egy szemfog lehet; az utána következő fog, bármennyire hasonlítson is szemfoghoz, már nem szemfog, hanem hézagfog. Ezen hiba sokszor fordul elő, p. o. 94, 95, 96, 99, 100, 105, 108, 113, 122-ik lapon, hol majd 4 szemfogról, majd első, második stb. szemfogról van szó.

A nyúl őslénytani tekintetben.

1. (2. l. 6—10. s.) A szórend el van véve; jobb lesz talán így: „szintűgy felébresztette a tudós világnak, kivált a budapestinek figyelmét a beremendi csontmaradványoknak 1847-dik évben felfedezése.“ E szavaknak pedig: „ha nem is hazafiúi kegyelethől,“ el kell maradniok, mert a csontmaradványok felfedezésének nem lehet hazafiúi kegyeletere.
 2. (1. l. 4. s. al. — 3. l. 6. s.) „ezeket . . . . .köszönhetünk“ elvétett szófűzés miatt érthetetlen, tehát javítandó. — Azonkívül „ezeket“ csak a Werther által hozott csontokra vonatkozhatik, melyeket Sadler nem „gyűjtögethetett,“ hanem igen is átadhatott a m. n. Múzeumnak. Végre kinél vált a foglalkozás szenvédélylyé, általában-e soknál? vagy csak Sadlernál? az utóbbi esetben „szenvédélylyé“ helyett: „szenvédélyévé.“
 Talán legjobb lesz, e sorokat egészen elhagyni, és a következő pontot így kezdeni: „Sadler, a tüzes természetvizsgáló . . . . .“
 3. (3. l. 4. s. al.) „meghatározás“ h. „meghatározott.“
 4. (4. l. 5—12. s.) Elvétett szófűzés. Talán így: „hogy alkalmá (nem: alkalmam) legyen a társulatnak, összegyűjtésük végett ahhoz értőket a helyszínére kiküldeni. Az azonnali kiküldetés csakugyan előn (nem: volt) határozva, és csupán a költségről volt még szó. Minekutána azt (nem: azokat) teljes készséggel megajánlottam, a mi örömmel fogadtaték (nem: fogadtatván), kiküldetésem (nem: kiküldetésemnek) valamint a Petényi is (úgy hiszem t. i. hogy Petényi is kiküldetett, mert a következő sorokban „mindkettőnk“-ről van szó) az elnök által határozatképp kimondatott. A jegyzőkönyvi . . . . .“
 5. Az 5-ik lap egészen elhagyandó, mert teljességgel nem tartozik ide.
 6. (7. l. 5. s.) „résztvétét“ után beszúrandó: „tapasztaltuk“ (vagy valamely más praedicatum, mely itt hiányzik).

7. (7. l. 7. s. al.) „Kubínyi Ferencz“ helyett alkalmasint „Petényi“ mert a következő lapon, annak mintegy ellentétül áll: „én“.

8. (11. l. 10—14. s.) „hozzávetőleg . . . . . követjük“ elvett szöfűzés. Talán így: „csak hozzávetőleg szólnunk és csupa lát-szólagosságból és ráfogásból indulunk ki (nem: kiindulva), a helyett hogy az ismételt vizsgálódások és összehasonlítások („és azok“ elhagyandó) utáni meggyőződésünket követnénk, azt (nem: ez t) sokan közülünk. . . . .“

9. (22-ik lap 8-ik sortól — 29-ik lap 8-ik sorig). A nevezett lapokat és sorokat egészen elhagyandóknak tartom; mert igen is ismeretes dolgokról igen nagy terjedelmességgel szólnak. Azonkívül a szöfűzés gyakran el van véve, és sok van ott olyan, a mit érteni nem lehet, például a 24-ik lapon, mi az a „fel-emésztett állatokból felhalmozott tulajdonságu fészek?“ vagy hogyan lehet „csontokkal megtöltött hullák“-at képzelni?

10. (30. l. 6. s.—31 l. 8. s.) „Még valószínűbb . . . voltak azok“ helyett talán így: „S miután ugyanott annyi kígyó meg békamaradvány is találtatik, még valószínűbb, hogy azon sólymok valami nagy Bussardok, vagy ezek és a sasok között közepett álló madarak voltak, mint p. o. *Aquila brachydactyla*; vagy végre a nemrég Naumann által a Naumannia című munkában Bulaëtos név alatt felállított hullóket faló fajhoz hasonlíthattak. Egyébiránt kell, hogy nappali ragadozó madarak voltak légyen, mivel az éjjeli. . . .“

11. (31. l. 2—6. s. al.) „Ezek“ kik? a baglyok? az nem igaz, tehát talán így: „De madárevők sem valának, különben a sok csont között bizonyosan madárcsont is találtatott volna.“

12. (A 33. laptól—az 52-ik lapnak 12-ik soráig és az 55. lapnak 3-ik sorától a 67-ik lap végéig) egészen elhagyandók, mert teljességgel nem tartoznak az őslénytanakhoz. Talán majd foglalkhatnak helyet Petényi munkáinak azon kötetében, mely természetrajziakat fog tárgyalni.

13. (54. l. 4—5. s.) „Petényi“ helyett alkalmasint: „Kubínyi“; mert kell, hogy annak a neve álljon ott, a ki az állatot elnevezte.

14. A latin idézetek nem tartoznak a dologhoz, mert nem őslénytaniak, azért inkább elhagyandók, bármily érdekesek legyenek is.

A kígyó.

1. Az 1-ső lapnak a 4. sorától 3. lapnak 11-ik soráig elhagyandó, mert a biblia és a bibliai társulatok épen nem tartoznak ide.

2. Az 5. lapnak 6. sorától a 8-ik lapnak 17-ik soráig (Cleopatra, Belizár, Laocoon stb.) ugyanazonokból elhagyandó.

A béka.

Az 1-ső lapnak a 4. sorától 13. lap 3-ik soráig elhagyandó, mert épen nem tartozik a dologhoz, a mint azt a szerkesztő ur maga is elismeri.

A két utóbbi értekezést a szerkesztő ur kiegészíteni igéri.

IV. Őslénytan dolga Magyarhonban.

Ezen értekezés, minthogy már jóformán elavult, csak kivonatan adható. Nevezetesen el kell hagyni a következő sorokat:

1. l. 15. s. — 4. l. 19. s.

14. l. 11. s. — 19. l. 6. s.; mert ezek részint általános termé-

szetrajzba valók, a hol bárki megtalálhatja, részint pedig a 8-ik számu értekezésben újra előfordulnak.

A többinek kivonata körülbelül a következő lehetne:

Kivonat.

(4. lap 9. sor). „A mi eddigelé . . . . . fektetendő.”

Nagy érdemet szereztek magoknak e tekintetben: Sadler József, a korán elhunyt pesti egyetemi tanár és muzeumi őr, b. Ocskay, Gorove László és Károly, Agnelly Ferencz, de kiválság Mikecz András és Kubinyi Ferencz.

De bármennyit fáradoztak és áldoztak is ezek, még sok tevékeny kézre van szükségünk, pedig alig van tudomány, mely a fűrkészőnek és gyűjtőnek annyi tért nyújtana érdemszerzésre, mint az őslénytán.

(8-ik lap 10-ik sor). „Hogy önöket . . . . (14-ik lap 11-ik sor) számítandók” marad.

Az összehasonlításból kitűnik, hogy a felfedezett felső bal állkapocs töredéknek fogrendszere igen hasonlít ugyan a mai nemes szarvaséhoz, de attól némi tekintetben mégis eltér. Hihető tehát, hogy ezen maradványok valamely más szarvasfajhoz tartoznak, melyet én *Cervus Elaphus fossilis*nak nevezek.

V. A hornyoló szarúllanész.

Az első 25 lap elhagyandó, mert semmit sem foglal magában, a mi a VI-ik értekezésben még bőebben ismét elé nem fordulna, sőt magában az V-ik értekezésben több tárgy csaknem szóról szóra kétszer fordul elő, egyszer a januáriusi, másodszer az augusztusi gyűlésen tartott felolvasásban. Ha tehát ezen lapok el nem hagyatnának, több tárgy csaknem szóról szóra háromszor fordulna elé.

(26. l. 4. s. alulról). „Mult julius napjaiban . . . . . usque . . . (34. l. 3. s. alulról) megmenteni” maradhat.

A mi azután következik, az ismét előfordul a IX-ik értekezésben.

VI. A vastagbőrűekről stb.

Mind az V-ik, mind a VI-ik értekezésben következetesen de hibásan 32 fog tulajdonítatik az *Aceratherium*nak, holott annak 36 foga volt. Különbben is a részlet ellent mond a summának, mert ez áll az értekezésben: „fogaik felül alul két két metsző, hét hét záp, összesen tehát 32.” — De két metsző és 7 záp annyi mint 9 fog mindenik oldalon, és $9 \times 4 = 36$.

VII. Az őt elefántokra vonatkozó.

Ezen értekezés semmi újat nem tartalmaz, kivévén talán a tűzokádó hegyekről szóló hypothesist, miszerint azok az őselefántok korában annyira fűtöttek, hogy a klímát is egészen megváltoztatták. De ez is tarthatatlan sőt absurd lévén, az egész értekezést elhagyandónak tartom.

VIII. Magyarországi ásatag állatok maradványainak és lelhelyeinek jegyzéke.

1. Jó lenne itt is azon rövidséget követni, melyet C. 9. alatt

ajánlottam. Nevezetesen elhagyni kellene a családok és rendek latin elnevezését is, például a 3-ik lapon „Mammalia Carnivora fossilia Hungariae,” a 12-ik lapon: „Mammalia edentata fossilia Hungariae,” a 21-ik lapon: „Pachydermata fossilia Hungariae” (itt már „Mammalia” el van hagyva, ép úgy 41-ik lapon stb.), a 81-ik lapon még „Regni” is járul hozzá: „Reptilia et Amphibia fossilia Regni Hungariae,” ellenben a 97-ik lapon a latin elnevezés már egészen elmaradt, tehát ebben következetesség nincsen.

Ennélfogva 1. lap 3—6-ik sor így lenne szerkesztendő:

A) Emlősök.

a) Ragadozók.

α) Rovarevők.

2. (1-ső lap 7-ik sor). „Lelhelyek.” Ezen felírásnak kell hogy egy másik, például „Ásatag maradványok” feleljen meg ott, a hol már nem a lelhelyek, hanem a maradványok számlálatnak elő.

3. Az 1-ső lapon elől a lelhelyek állanak, azután következnek a maradványok; a 3-ik és a következő lapokon már megfordítva, a 9-ik lapon megint elül áll a lelhely, a 10-ik lapon ismét utól és a 11-ik lapon a lelhelyek egészen elhagyattak stb.

Úgy vélekedem, hogy legjobb lenne, a „Lelhelyek” felírást, mely úgy is csak kevés helyt alkalmaztatott, egészen elhagyni, a jegyzéket mindenütt a maradványokkal kezdeni, melyeket a lelhelyek követnének. Ilyen rendet követel az értekezésnek címe is. Az első és 2-ik lapon például így:

1. Talpa . . . . .

2. Crossopus . . .

3. Sorex . . . . .

4. Crocidura . . .

Az 1-ső — 4-ik szám alattiak Baranya megyében, Beremend helység területén, az ottani kőbányában, jura mészkőnek hasadékaiban találtak.

4. Egy rowarevőtől származó koponya-töredék, mely Meyer Hermann szerint leginkább Erinaceus és Sorex-hez hasonlít, de szorosan egyikkel sem egyez.

Találtakott Bars megyében, Geletnek (Hlinik) falu területén, az ottani édesvízi Quarzban.

5. Az 1-ső lapon és a 3-iknak elején az állatoknak latin nevei állanak elül, a 3-iknak végén, a 4-ik és 5-ik lapon a magyarok, a 9-ik lapon ismét a latinok stb.

A következetesség ebben is egyformaságot követel, és legjobb lenne mindenütt a latin nevet előre bocsátani, annál inkább, hogy a magyar neveket többnyire nem valóságos elnevezéseknek, hanem csak a latin nevek magyarázatának kell tekinteni.

6. A teknőczökről szóló fejezet még nincs bevezetve.

IX. Magyarország barlangjai.

A magyarországi barlangok jegyzékét a szerző, úgy látszik, nem fejezte be, hanem csak anyagot gyűjtögetett; különben hogyan is maradhatott volna el, hogy csak egyet említett, az oly ismeretes agteleki barlang?

A címet tehát, nehogy az olvasó csalatkozzék várakozásában, így lehetne szerkeszteni:

„Anyagkészlet ily című értekezéshez: „Magyarország barlangjai,” gyűjtötte Petényi Salamon János.”

E cím még azért is találó lenne, mert a barlangok sorozása egészen önkényesnek és elv nélkülinek látszik.

Végre a latin és a német címet „Regni Hungariae speluncae seu antra” és „Ungarns Höhlen” elhagyandónak tartom.

Selmeczen, augusztus 1-sején 1862.

Pettko János.

II.

B í r á l a t a

a következő czímű kéziratnak :

„Petényi Salamon János, magyar nemzeti muzeumtör munkái. I-ő rész. Öslénytantak.”

A magyar Akademia végzése következtében néhai Petényi Salamon hátrahagyott, s még nyomtatásban meg nem jelent munkáinak kiadása elhatározatván, alulírt, mint ezen munka egyik megbízott bírálója, ezen határozatot oly értelemben veszi, hogy a kiadandó, s úgy is több ívekre terjedő munka kizárólag az elhunyt természetbuvár (főleg zoolog) saját tudományos működésének eredményét tartalmazza; követeli azt nemcsak a munka czíme „Petényi Sal. J. munkái,” de azon kegyelet is, melylyel az elhunyt szellemi érdeme tisztán tartásának tartozunk.

Véleményem szerint a boldogult érdemeit alig örököthetjük méltányosabban, mint ha annak saját észleleteit, s ezek alapján kifejtett tudományos nézeteit s combinatioit adjuk át a nyilvánosságnak.

Ezen elv következtében Petényi munkáiból mindazt, mi sajátképen nem töle ered, de a munka szövegében mégis előfordul, úgymint: egész értekezéseket, különböző idézeteket, más munkákból átvett rendszerek sorozatát, valamint oly töredék fejezeteket is, melyek általa be nem végezettek, kihagyandóknak tartom.

Minekeltötte a munka részleteibe bocsátkoznám, szabadjon e helyütt öszintén megjegyeznem, hogy a boldogult szerző ezen értekezésének 16-ik, 17-ik és 18-ik lapján elég szerény maga is elösmerni, hogy az öslénytani tanulmányoknak még csak kezdetében volt, s hogy a hazában szerzett öslénytani maradványokkal, a szükséges tudományos eszközök hiánya miatt, többnyire csak más külföldi szaktudósok meghatározó segítsége által ösmérkedett meg, miért is kora halála őt, ezen megkezdett szép pályáján tovább haladni s ebbeli munkáját némi tökélyre kifejteni, fájdalom, nem engedé.

Térjünk most át a kérdéses munka részleteire.

Az I. szám alatt Petényi kiadott, és kiadatlan munkáinak sorozata a kézirat szerint is még hiányos lévén, azt kiigazítva, mint zár fejezetet az egész munka végén tartanám közlendőnek.

III. szám. A beremendi mészkőbánya öslénytani tekintetben.

Ezen értekezés nézetem szerint (ki azonban melleleg, de öszintén mondva illetékes palaeontolog nem vagyok) a bírált munka érdekesebb részét képi; és ámbár Dr. Mayer Armin, kivel Petényi a beremendi esontmaradványokat tudományos meghatározás végett közölte, azokat meghatározván leírta, s már 1851-ben Dr. Leonhard és Dr. Bronn ásványtani évkönyveiben közzé is tette; mindazáltal ezen értekezés öslénytani részét, melyet Petényi még részletesebben átdolgozott, kiigazítatván, azt, Pettko tanár ur bírálati nyomán, a

Petényi hátrahagyott munkái.

kiadásra ajánlom, (lásd 1—135 lap) — azon megjegyzéssel azonban hogy az újnak talált, s legelőször Dr. Mayer által leírt tárgyak rend szeres neveihez, az elsőbbségi jog szabályai szerint, Mayer mint első ismertető, s közlő neve iktattassék.

A beremendi kőhányában talált nyúl, kígyó és béka csontmaradványok sem fajilag meghatározva, sem őslénytanilag kellőleg tanulmányozva, de még a most élő fajoktól biztosan elkülönítve sem lévén, nézetem szerint csak névleg említendők meg.

A IV. V. VI. és VII. számú értekezésekre vonatkozólag az előttem bíró Pettko tanár ur véleményét osztom.

A VIII. számú értekezésben a szerző a honi ásatag állatok maradványainak lelhelyeit sorolja elő; ez nem annyira magával a tudománnyal, mint inkább az őslénytani helyiségek s történelmi adatok ősmértetésével foglalkozik. Ezen értekezés kelte óta hazánkban, az illető helyiségek száma is tetemesen szaporodott, s így ezen lelhelyeknek csak hiányos átnézetét adja — mindazáltal azon kijavításokkal s rövidítésekkel, melyeket Pettko tanár ur javaslatba hozott, kiadandónak vélem.

A IX. számú s Magyarország barlangjairól szóló értekezésben nem csak az újabb időkben felfödözött, de már rég ősmért, nagyterjedelmű és őslénytani tekintetben igen érdekes barlangok, mint az agteleki, abaligeti, Veterani stb. kimaradtak. Ezen szembeötlő hiány nyilvános jele annak, hogy az elhunyt szerző e tekintetben csak jelentéktelen, s be nem fejezett oly töredék-jegyzéket hagyott hátra, mely sajtó alá nem való.

Pest, december 30-án 1862.

Frivaldszky Imre.

TARTALOM.

1. Petényi S. János élete Kubinyi Ferencztől.
2. A beremendi mészkőbánya, természetrajzilag és öslénytanilag, leírva Petényi által 37
3. A magyarországi ásatag állatok maradványainak jegyzéke, Petényi által 85